

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı

Tarih Eğitimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE SİNOP SANCAĞINDA AZINLIK
OKULLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (1876-1924)**

Harun TOPALOĞLU
ORCID: 0009-0006-1173-4837

Danışman
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
ORCID: 0000-0003-4583-284X

Konya – 2026

ÖN SÖZ

Sinop; şehri çevreleyen surları, tersanesi ve birçok kültürü barındıran katmanları ile insanı etkisi altına alan bir şehirdir. Şehirde göze çarpan pek çok tarihi yapı ve kitabe bulunmaktadır. Bu kitabeleri incelerken, İstiklal İlkokulu'nun kitabesinin Rumca olduğunu fark ettim. Zihnimde oluşan bu soru işareti, araştırmamızın çıkış noktası oldu. Sinop'taki azınlık okullarını konu edinen bu çalışmada; Sinop Sancağı'nın genel durumu, nüfus yapısı, bölgedeki eğitim kurumları ve Pontus meselesi detaylıca irdelenmiştir.

"Sinop Sancağında Azınlık Okullarını" merkeze alan bu çalışmada; Sinop Sancağı'nın idari ve demografik yapısı, bölgedeki azınlık nüfusu, Gayrimüslim cemaatlere ait eğitim kurumlarının durumu ve dönemin siyasi atmosferini etkileyen Pontus hareketleri, arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

Bu zorlu ve uzun soluklu araştırma sürecinde, engin bilgi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan, çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ'ye en derin saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Akademik çalışmaların zorluğunu bizzat bilen, sabrı ve anlayışıyla her zaman yanımda olan, hayat arkadaşım ve değerli meslektaşım İclal TOPALOĞLU'na; beni bugünlere getiren, maddi ve manevi desteklerini her daim hissettiğim kıymetli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, tarih bilinci ve vatan sevgisi noktasında bayrağı bizden teslim alıp geleceğe gururla taşıyacaklarına inandığım biricik evlatlarım Göktürk Alp ve Aybüke Zehra'ya sonsuz şükran ve sevgilerimle...

Harun TOPALOĞLU

OCAK 2026

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	v
BİLİMSEL ETİK BEYANNAMESİ	vi
KISALTMALAR.....	vii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT.....	x
1. GİRİŞ.....	11
1.1. Problem Durumu	14
1.2. Araştırmanın Amacı.....	15
1.3. Araştırmanın Önemi	16
1.4. Sınırlılıklar	16
1.5. Tanımlar.....	17
2. ALAN YAZIN.....	18
2.1. OSMANLI DEVLETİNDE AZINLIKLAR.....	18
2.1.1. Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönem Azınlık Eğitimi	19
2.1.2. Rum mektepleri	20
2.1.2.1. Fener Rum Mektebi.....	20
2.1.2.2. Kuruçeşme Üniversitesi.....	21
2.1.3. Ermeni Mektepleri	21
2.1.4. Yahudi Mektepleri.....	21
2.2. TANZİMAT SONRASI AZINLIK EĞİTİMİ	22
2.2.1. TANZİMAT DÖNEMİNDE AZINLIKLARA AİT EĞİTİM KURUMLARI	
2.2.1.1. Rum Mektep ve Müesseseleri.....	24
2.2.1.1.1 Fener Rum Mektebi.....	24
2.2.1.1.2. Heybeliada Papaz Mektebi.....	25
2.2.1.1.3. Kuruçeşme Üniversitesi.....	25
2.2.1.2. Ermeni Mektep ve Müesseseleri	25
2.2.1.3. Cemiyetlere Ait mektepler.....	26
2.2.1.3.1. Lusavoriç Mektebi.....	26
2.2.1.3.2. Hayots Miatseal Engerutyun	26
2.2.1.3.3. Azganver Hayuhyats Engerutyun (Milletperver Ermeni Kadınlar Cemiyeti)	
.....	26
2.2.1.3.4. Dprotsaser Tıknants Engerutyun (Mektepsever Kadınlar Cemiyeti)	26
2.2.1.4. Şahıslara Ait Mektepler.....	26
2.2.1.4.1. Nubar-Şahnazaryan Mektebi.....	26

2.2.1.4.2. Berberyan Mektebi.....	27
2.2.1.4.3. Mezburyan Mektebi	27
2.2.1.4.4. Sanasaryan Mektebi	27
2.2.1.4.5. Meştuciyan Mektebi	28
2.2.1.4.6. Haygazyan Mektebi.....	28
2.2.1.5. Yahudi Mektep ve Müesseseleri	28
2.2.1.5.1. Kamondo Enstitüsü	29
2.2.1.5.2. Şule-i Maarif Musevi Okulu	29
2.2.1.5.3. Lippman Okulu	30
2.2.1.5.4. Alliance Israélite Universelle (AIU).....	30
3. YÖNTEM.....	31
3.1. Araştırmanın Modeli.....	32
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	32
3.3. Veri Toplama Araç ve/veya Teknikleri.....	33
3.4. Verilerin Toplanması	34
3.5. Verilerin Çözümlemesi	34
4. BULGULAR	36
4.1. Kastamonu Vilayeti	36
4.1.1. Sinop Sancağı.....	36
4.2. Sinop Sancağı Nüfusu.....	37
4.3. Sinop Sancağı Azınlık Okulları	39
4.3.1. Aya Yani Rum kilisesi ve mektebi.....	45
4.3.2. Ayancık Rum Kilisesi ve mektebi.....	48
4.3.3. Gerze Rum mektebi	51
4.4. Sinop Sancağı Azınlık Okullarında Eğitimin niteliği	52
4.4.1. Sinop Rum Mekteplerinde Türkçe Eğitimi: Atama Gerekçeleri ve Kadro Hareketleri (1856-1925)	59
4.5. Sinop Sancağında Artan “Pontusçuluk” Hareketleri	62
5. TARTIşMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	71
BİBLİOGRAFYA.....	73
EKLER	83

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE SİNOP SANCAĞINDA AZINLIK OKULLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (1876-1924) başlıklı tez çalışmamın toplam **66** sayfalık kısmına ilişkin, 30/01/2026 tarihinde tez danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%11** olarak belirlenmiştir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Tez çalışması orijinallik raporu sayfası hariç
2. Bilimsel etik beyannamesi sayfası hariç
3. Ön söz hariç
4. İçindekiler hariç
5. Simgeler ve kısaltmalar hariç
6. Kaynaklar hariç
7. Alıntılar dahil
8. 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Necmettin Erbakan Üniversitesi Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve tez çalışmamın, bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranının (%30) altında olduğunu ve intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

30/01/2026

Harun TOPALOĞLU

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ

BİLİMSEL ETİK BEYANNAMESİ

Bu tezin tamamının kendi çalışmam olduğunu, planlanmasından yazımına kadar tüm aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez hazırlama kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını ve bu kaynakların kaynaklar listesine eklendiğini beyan ederim.

30/01/2026

Harun TOPALOĞLU

KISALTMALAR

Kısaltmalar

A.MKT.MHM: Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı

ATASE: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı

Age.: Adı Geçen Eser

Agm.: Adı Geçen Makale

Agt.: Adı Geçen Tez

BCA: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.

BEO: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâbîâli Evrak Odası Evrakı

Bk.: Bakınız.

BOA: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.

C: Cilt

C.ADL: Cevdet Adliye

DH: Dahiliye, İçişleri Bakanlığı.

DH.EUM: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri

DH.EUM.6.Şb: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube

DH.MKT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi

DH.SYS: Dahiliye Siyasî Evrakı

DH. ŞFR: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

İ. AZN: İrade, Adliye ve Mezahib

İBT: İbtidâiye Kalemi.

İ.MF: İrade Maarif

MF: Maarif-i Umûmiye Nezareti.

MF.MKT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti Mektubî Kalemî

ML.EEM: Maliye Nezareti Emlak-i Emiriye

MKT: Mektubî Kalem, Özel Kalem Müdürlüğü veya Yazışma Genel Müdürlüğü.

MVL: Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye

S.: Sayı

s.: Sayfa

ŞD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şûra-yı Devlet Evrakı

UMVM: Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdiriyeti (Vilayetlerin Yerel İşleri Müdürlüğü).

Y.PRK.MF: Yıldız Perakende Evrakı Maârif Nezâreti Maruzâtı

ÖZET

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Tarih Eğitimi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE SİNOP SANCAĞINDA AZINLIK OKULLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (1876-1924)

Harun TOPALOĞLU

Sosyal tarih araştırmaları içerisinde eğitim tarihi, toplumların kültürel dönüşümünü anlamak adına önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı toplum yapısının önemli unsurlarından olan azınlıklar, eğitim kurumları aracılığıyla dini ve kültürel kimliklerini yüzyıllarca muhafaza edebilmişlerdir. Ancak 18. yüzyıldan itibaren milliyetçilik akımının yayılmasıyla birlikte azınlık eğitimi farklı bir evreye girmiş; bazı okullar eğitim işlevinin ötesine geçerek siyasi, misyonerlik ve ayrılıkçı faaliyetlerin merkezi haline gelmiştir.

Sinop Sancağındaki azınlık okullarının incelendiği bu çalışmada, "Sinop'ta yürütülen eğitim faaliyetlerinin içeriğinde misyonerlik ve terör faaliyetlerine yer verilmiş midir?" sorusuna arşiv belgeleri ışığında yanıt aranmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde; Sinop genelinde Rum cemaatine ait beş ana azınlık okulunun uzun süreli ve kurumsal bir yapıda faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Bu okulların Fener Rum Patrikhanesi ve Atina ile koordineli çalıştığı, özellikle Sinop Rum İdadisi örneğinde görüldüğü üzere müfredatlarının "Nümizmatik", "Pedagoji" ve "Felsefe" gibi derslerle zenginleştirildiği belirlenmiştir. Eğitim kalitesinin ve fiziksel imkânların yüksekliği nedeniyle Müslüman halkın da çocuklarını bu okullara göndermeye istekli olduğu, ancak genel okullaşma oranlarında azınlıkların Müslüman nüfusa göre daha yüksek bir seviyeye ulaştığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azınlık, Eğitim, Sinop, Rum, Yabancı Okullar, Pontus Meselesi.

ABSTRACT

Necmettin Erbakan University, Graduate School of Educational Sciences
Department of Turkish and Social Sciences Education
History Education Program
Master Thesis

FROM CONSTITUTIONAL MONARCHY TO REPUBLIC A RESEARCH ON MINOTARY SCHOOLS IN SİNOP DISTRICT (1876-1924)

Harun TOPALOĞLU

Within social history research, the history of education holds an important place for understanding the cultural transformation of societies. Minorities, who were significant elements of the Ottoman social structure, were able to preserve their religious and cultural identities for centuries through educational institutions. However, with the spread of nationalist movements starting from the 18th century, minority education entered a different phase; some schools went beyond their educational functions and became centers for political, missionary, and separatist activities.

In this study, which examines minority schools in the Sinop Sanjak, an answer was sought in light of archival documents to the question, "Did the content of educational activities conducted in Sinop include missionary and terror activities?" As a result of the research, it has been determined that five main minority schools belonging to the Greek (Rum) community operated in a long-term and institutional structure throughout Sinop. It was determined that these schools worked in coordination with the Fener Greek Patriarchate and Athens, and their curricula were enriched with courses such as "Numismatics," "Pedagogy," and "Philosophy," as seen particularly in the example of the Sinop Greek Idadi (High School). It was concluded that due to the high quality of education and physical facilities, the Muslim population was also willing to send their children to these schools; however, in terms of general schooling rates, minorities reached a higher level compared to the Muslim population.

Keywords: Minority, Education, Sinop, Greek (Rum), Foreign Schools, Pontus Issue.

BÖLÜM 1

1. GİRİŞ

Sinop, Anadolu'nun kuzeyinde, bir yarımada'nın güneye bakan tarafında kurulmuş olup hemen hemen bütünüyle deniz tarafından kuşatılmıştır. Şehir, Anadolu'nun en kuzey ucu olan İnceburun ile sona eren kara çıkıntısına, doğu yönünde uzanan ve iki limana bölünen bir berzah üzerine yerleşmiştir. Genişliği en dar yerinde üç yüz metrenin altına inmeyen bu berzah, kısmen yerleşimlerin bulunduğu bir kumsal halini alır. Buradan itibaren doğuya doğru uzanan yarımada, batısında kalan derin ve demirlemeye elverişli Sinop Limanı'nı çevreler. Halk arasında "Akdeniz" olarak adlandırılan Sinop iç limanı, doğu rüzgarlarından başka bütün rüzgarlara kapalıdır. Bu durum, Sinop Limanı'na Karadeniz'in tek doğal limanı olma özelliğini kazandırmıştır.¹

Karadeniz'in güney sahilindeki en korunaklı doğal limanlardan birine sahip olan Sinop, bu stratejik avantajı sayesinde kalkolitik çağdan itibaren yoğun yerleşimlere sahne olmuştur. Bölgedeki arkeolojik bulgular, yerleşik hayatın geçmişini MÖ 5500'lü yıllara kadar götürmektedir. Şehir, özellikle MÖ 8. yüzyılda Miletli kolonistlerin bölgeye gelmesiyle ticari bir kalkınma dönemine girmiş ve bir liman kenti kimliği kazanmıştır. Perslerin ardından Büyük İskender'in gelişiyle Makedon idaresine giren şehir, Helenistik kültürün önemli merkezlerinden biri olmuştur. Ünlü Kinik düşünür Diyojen'in de bu topraklarda doğmuş olması, antik Sinop'un entelektüel derinliğini yansıtan en somut örnektir.²

MÖ 3. yüzyılın başlarından itibaren Pontus Krallığı'nın idaresine giren Sinop, bu dönemde krallığın stratejik merkezlerinden ve başkentlerinden biri haline gelmiştir. MÖ 69 senesinde Romalı General Lucullus tarafından ele geçirilen kent, Roma hakimiyeti döneminde "Colonia Julia Felix" adıyla anılmaya başlanmış ve yaklaşık üç buçuk yüzyıl boyunca serbest şehir (civitas libera) statüsünü muhafaza etmiştir. Türk-İslam fetihlerine kadar olan süreçte ise şehir, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun bölgedeki en önemli kalelerinden biri olma özelliğini sürdürmüştür.³

¹ Fatih Güldal, *Fetihten Osmanlılara Kadar Sinop Şehri Tarihi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003), s. 2

² Mehmet Öz, "Sinop", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, c.37, s. 252.*

³ Öz, "Sinop", 37/253.

İslamiyet'in ilk yıllarından hemen sonra bölgeye Arap akınları başlamıştır. 832 yılında Müslüman Arapların Anadolu'ya düzenlediği ilk seferler esnasında, komutanlardan birisinin Sinop kralı ilan edildiği Bizans kaynaklarında yer bulmuştur. 11. asırda Anadolu büyük oranda Türklerin hakimiyetine girmişse de Sinop bir süre daha Bizans hakimiyetinde kalmıştır.⁴

Sinop'un Türkler tarafından ilk fethi, 1084 yılında Süleyman Şah'ın emriyle Emir Karatekin tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak şehir uzun süre Türklerin elinde kalamamış, bir komplo neticesinde tekrar Bizans'ın kontrolüne geçmiştir. Sinop'un yeniden Selçuklu hakimiyetine girmesi uzun zaman almış, bu süreçte Haçlı Seferleri de etkili olmuştur. Şehrin ikinci defa ve kalıcı fethi ise 1214 yılında I. İzzeddin Keykavus tarafından gerçekleştirilmiştir. Fetih sonrasında şehirde geniş çaplı bir bayındırlık faaliyeti başlatılmış; tersane, medrese, cami ve muhkem kale duvarları bu dönemde inşa edilmiştir.⁵

Sinop şehri 1261 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu tarafından işgal edilmişse de 1263 yılında Muinüddin Süleyman Pervane tarafından geri alınmış ve kendisine mülk (malikâne) olarak verilmiştir. 1322 yılına kadar Pervaneoğulları yönetiminde kalan şehir, daha sonra Candaroğulları Beyliği'nin idaresine girmiştir.⁶

Sinop 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmiş⁷ ve idari taksimat bakımından Kastamonu vilayetine bağlı bir sancak haline getirilmiştir.⁸

Müslümanlar fetihten sonra "Medine-i Sinop" olarak adlandırılan iç kale bölgesinde yaşamaya başlamış; Rumlar ise "Varoş Mahallesi" olarak adlandırılan dış kale bölgesinde ikamet etmişlerdir. 1640 yılında Sinop'a gelen Evliya Çelebi şehir hakkında önemli bilgiler vermektedir. Şehirde 24 mahalle bulunduğunu bildiren Evliya Çelebi, 1100 kadar vergi veren gayrimüslim olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca 17. yüzyılın ortalarında Sinop'a gelen Halepli Paul, burada yaşayan halkın huzurlu ve zengin olduğunu aktarmaktadır.⁹

⁴ Güldal, *agt.*, s.4.

⁵ İbrahim Güler, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992), s. 15.

⁶ Güler, *agt.*, s.21.

⁷ Burak Morkoç, "Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz Siyaseti" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), s. 8.

⁸ Tunay Karakök, "H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 11 (2010).

⁹ Süreyya Eroğlu ve A. Alev Direr Akhan, "Seyahatnameler 'de Sinop", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, S.1 (2013): s. 268.

19. yüzyıl, Rum Cemaati açısından hareketli bir dönem olmuştur. Bu dönemde Anadolu'nun genelinde karışıklıklar olduğu görülse de Sinop'ta çok fazla olaya rastlanmamıştır.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde sınırların genişlemesiyle birlikte farklı din ve milletlere ait unsurlar da devlet yönetimine girmeye başlamıştır. Devlet yöneticileri, yönetime katılan halkı etnik kökeni yerine din ve mezhebine göre sınıflandırmıştır. Bu sistemde gayrimüslimler, yaşadıkları yere ve etnik kökenlerine bakılmaksızın devletin vatandaşı sayılmışlardır. Bu yapıya literatürde "Millet Sistemi" adı verilmektedir.¹¹

19. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat Fermanıyla birlikte "Millet Sistemi" yerini "Osmanlı Vatandaşlığı" kavramına bırakmıştır. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile hakları genişletilen gayrimüslim tebaa okul açma hakkını da elde etmiştir. Bunun öncesinde Osmanlı Devleti'nde eğitim cemaatler aracılığıyla dini esaslara göre yürütülmekteydi. Devlet; asker, doktor ve memur yetiştirmek için kurulan rüştiyeler dışında eğitim-öğretim faaliyetlerine çok fazla karışmamıştır.¹²

Islahat Fermanı'nda Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak eğitim konusu özel olarak ele alınmış; gayrimüslimlerin de "millet sistemi" uyarınca Müslümanlarla eşit şartlara sahip olmaları ve devlet okullarına kabul edilmeleri hedeflenmiştir.¹³ Islahat Fermanı'nın getirdiği yenilikler bununla sınırlı değildi; gayrimüslim tebaaya, müfredat ve atamaların devlet kontrolünde olması koşuluyla okul açma hakkı da tanımaktaydı.¹⁴ Fermanın verdiği bu haklardan yararlanan gayrimüslim tebaa, yurdun dört bir yanında cemaat okulları açmaya başlamıştır.¹⁵

¹⁰ Cenk Demir, "Sinop Rum Cemaati'nin 19. Yüzyıldaki Sosyal Yapısı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 27 2019: s. 137

¹¹ Ortaylı, İlber. *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2018, s.15

¹² Tuğrul Özcan, *Merkezî ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları*, Ankara: *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 2019, s.7

¹³ A. Şeref Gözübüyük ve Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifaktan Günümüze*, 2. Baskı Ankara, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 1982, s. 10

¹⁴ Selçuk Akşin Somel, "Gayrimüslim Okulları Nasıl 'Azınlık Okulu' Oldu", *Toplumsal Tarih*, S. 233 Mayıs 2013: s. 18

¹⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 1991, s. 15.

Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu gibi bu dönemde Sinop Sancağında da azınlık okulları açılmıştır. Kastamonu Vilayet salnamelerine göre vilayet genelinde toplam 17 okul bulunurken, bunlardan 5 tanesi Sinop'ta faaliyete geçmiştir.¹⁶

Bu çalışma, Sinop Sancağındaki gayrimüslim okullarının eğitim-öğretim süreçlerini ele alırken, bu kurumların sadece eğitimle sınırlı kalıp kalmadığını ve siyasi gelişmelerle olan ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.1. Problem Durumu

Sinop Sancağındaki eğitim faaliyetlerine yönelik yapılan literatür taramasında, azınlık eğitimi üzerine yeterli sayıda araştırma bulunmadığı tespit edilmiştir. Mevcut çalışmaların daha çok genel eğitim tarihi üzerine yoğunlaştığı, buna karşın azınlık eğitimi konusunun ihmal edildiği görülmektedir. Özellikle Sinop'ta yaşayan azınlıklara ait eğitim kurumlarının ve buradaki faaliyetlerin, isyan hareketlerine zemin hazırlayıp hazırlamadığı hususunun incelenmemiş olması dikkat çekmektedir.

20. yüzyılın başlarında, Karadeniz kıyılarında eski Yunan medeniyetini yeniden ihya etmek gayesiyle 'Pontus' adında bir örgütlenme ortaya çıkmıştır. Söz konusu teşkilatın temellerinin Merzifon Amerikan Koleji'nde atıldığı bilinmektedir. Cemiyetin nihai amacı, Karadeniz bölgesinde bağımsız bir Pontus Rum Devleti kurmaktır.¹⁷

Merzifon Amerikan Koleji, Samsun ve çevresindeki Rum nüfusun 'Pontusçuluk' ideolojisi etrafında örgütlenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır¹⁸

Sinop'taki Ortodoks Rum kiliselerinin Amasya Metropolitliği'ne bağlı olduğu ve Metropolit'in uzun süre Sinop'ta ikamet ettiği bilinmektedir. Rum Ortodoks Kilisesi'nin, azınlık ve yabancı okullar vasıtasıyla bölge halkını kışkırtarak silahlandığı tarihi kayıtlara geçmiştir. Sinop'un da bu faaliyetlerden etkilendiği görülmektedir. Nitekim, Merzifon Amerikan Koleji'nde yapılan aramalarda örgütün Sinop sancağında da yapılanmalarının olduğu tespit edilmiştir.¹⁹

¹⁶ Karakök, *age.* s.273.

¹⁷ Mustafa Yahya Metintaş ve Mehmet Kayıran, "Pontus Sorunu: Tarihi Seyri ve Çözüm Çalışmaları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1, Haziran 2014, s. 198.

¹⁸ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 67.

¹⁹ Metintaş ve Kayıran, *agm.* s. 202

Sinop Sancağı'ndaki azınlık okulları, eğitim faaliyetlerinin yanı sıra, 20. yüzyılda Merzifon Amerikan Kolejinin başını çektiği isyan ve misyonerlik faaliyetlerine ne oranda katılmıştır?

Bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Sinop Sancağı'ndaki azınlık okulları, eğitim faaliyetlerinin yanı sıra, 20. yüzyılda Merzifon Amerikan Koleji'nin başını çektiği isyan ve misyonerlik faaliyetlerine ne oranda katılmıştır?

Sinop Sancağında kaç adet gayrimüslim okulu bulunmaktadır ve bu sayı dönemlere göre nasıl bir değişim göstermiştir?

Sinop Sancağında hangi gayrimüslim cemaatler yaşamaktadır ve bu cemaatlerin genel nüfus içerisindeki oranları nedir?

Sinop Sancağında bulunan azınlık okullarının eğitim müfredatını ve ders içeriklerini neler oluşturmaktadır?

Söz konusu okulların eğitim materyalleri nelerdir ve bu materyaller devlet tarafından herhangi bir denetime tabi tutulmuş mudur?

Sinop'ta bulunan azınlık okulları, asli görevleri olan eğitim-öğretim dışında siyasi veya ideolojik başka faaliyetler yürütmüş müdür?

Osmanlı Devleti, azınlık okullarındaki misyonerlik ve isyan faaliyetlerini denetlemek için neler yapmıştır ve bu tedbirlerin Sinop Sancağındaki yansımaları nasıl olmuştur?

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sinop Sancağı'ndaki azınlık eğitimini, kurumsal yapısını ve bu eğitim faaliyetlerinin sosyo-politik sonuçlarını çok yönlü olarak değerlendirmektir. Alan yazın incelendiğinde, Sinop Sancağı'ndaki gayrimüslim tebaa ve demografik yapı üzerine çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir.²⁰ Ancak mevcut literatürde, azınlıkların eğitim kurumlarına ve bu kurumların

²⁰ Demir, *agm*.

Sanem Soylu Yılmaz, "Osmanlı'nın Son Döneminden Sinop'ta Bir Rum Mezarlığı," *Turcology Research*, S. 75, 2022, s. 476-484.

bölgedeki siyasi atmosfer üzerindeki etkilerine odaklanan müstakil bir çalışmanın eksikliği dikkat çekmektedir.

Bu doğrultuda çalışma, Sinop'taki azınlık eğitimi konusunu yalnızca pedagojik bir faaliyet olarak değil, siyasi bir enstrüman olarak da ele almayı hedeflemektedir. Araştırma sonucunda, bölgedeki azınlık okullarının müfredat ve faaliyetleri incelenerek; bu kurumların misyonerlik faaliyetleri ve isyan hareketlerine zemin hazırlayıp hazırlamadığı sorusuna, arşiv belgeleri ışığında somut verilerle cevap verilmesi amaçlanmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Sinop Sancağındaki eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında literatür taraması yapılmış ve sonucunda yeterli sayıda araştırma bulunmadığı görülmüştür. Eğitim alanındaki çalışmalara bakıldığında, İslam Tarihi ve Sanatları alanından yapılan bir çalışma göze çarpmaktadır.²¹ Bunun yanı sıra salnamelerin genel transkripsiyonu şeklinde araştırmalar da mevcuttur.²²

Literatür taraması sonucunda örnekler incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nde Halep ve Trakya gibi bölgelerin azınlık eğitimi konusunun çalışılmış olduğu görülmüştür.²³ Ancak yapılan taramada Sinop Sancağı'nda azınlık eğitimi yönünden bir eksiklik olduğu tespit edilmiştir. Yapılacak bu çalışma ile Sinop Sancağı'ndaki azınlık eğitimi konusundaki eksikliklerin giderilmesi amaçlanmaktadır.

Yapılan literatür taraması sonucunda, Sinop Sancağı'ndaki azınlık eğitimi üzerine yapılan çalışmaların yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma ile ilgili alandaki literatür boşluğunun doldurulması amaçlanmaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti, topraklarındaki isyan ve arkadan vurma faaliyetlerini önlemek için 27 Mayıs 1915 tarihinde "Tehcir Kanun" adı verilen bir kanun çıkardı. Bu kanunla 1915 yılında Ermeniler, 1916 yılından sonra da Karadeniz bölgesindeki

²¹ Hasibe Erdoğan, "Salnâmeler Işığında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Sinop Eğitim Tarihi (1839-1923)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi), 2019.

²² Karakök, age.; Orhan Okur, "H. 1286 – H. 1299 (M. 1869 – M. 1882) Yılları Arasında Kastamonu Vilayet Salnâmelerinde Sinop Sancağı'nın Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi), 2019.

²³ Mustafa Burma, Lozan'dan Günümüze Batı Trakya'da Azınlık Eğitimi (Trakya Üniversitesi, Sosyal, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008; Osman Kâmil Çorbacı – Hamit Er, "İstanbul'daki Rum Okullarının Tarihi ve Bugünü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1, Haziran 2022; Büşra Elçiçeği, *Halep Vilâyeti'ndeki Azınlık Okullarında Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerinin İncelenmesi (1898-1908)* (Dumlupınar Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019.

Rumlar tehcire tabi tutuldu.²⁴ Sinop'ta yaşayan Rumlar ise 6 Temmuz 1917 tarihinde zorunlu göçe tabi tutuldu.²⁵ Bu zorunlu göçler ile 1890, 1895, 1917 Eylül ve aralık aylarında Sinop sancak merkezinde çıkan yangınlar, arşiv belgelerine ulaşmamızı zorlaştırmaktadır.²⁶ Ayrıca yararlanılacak kaynaklar arasında Rumca eserlerin bulunması ve Sinop Sancağı ile ilgili Osmanlı Türkçesi belgelerin zamanla tahrip olması da çalışmanın sınırlılıkları arasındadır. Sinop Sancağı'nda yaşayan azınlıklar mübadeleye tabi tutuldukları ve 1924 yılından sonra Sinop ilinde azınlık kalmadığı için çalışma bu tarihle sınırlandırılmıştır.²⁷

1.5. Tanımlar

Azınlık Okulları (Cemaat Mektepleri, Ekalliyet Mektepleri): "Osmanlı Devleti'nin idaresi altında yaşayanlardan; din, dil, ırk farkı bulunan, özel anlaşmalarla verilen haklardan yararlanan, başta Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere bazı grupların açtığı okullardır".²⁸

Pontus Meselesi: "19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD tarafından zaman zaman ve gerektiği kadar destek bulan, Yunan Megali İdeasının uzantısı olarak Doğu Karadeniz kıyılarında kurulması planlanan bir devletin doğuşunu hazırlamak için başvuru her türlü faaliyet (siyasi, askeri, dini, etnik kışkırtma, kültürel vb.) olarak tanımlanabilir".²⁹

Sancak (Liva): "Osmanlı Devleti'nde bir bölge veya gelir getiren has; illerle ilçeler arasında yer alan yönetim bölümü, mutasarrıflık".³⁰

²⁴ Çelik, Recep. "Tehcir Sonrası Geri Dönüş: Ermenilerin ve Rumların Yeniden İskânı ve Osmanlı Hükümetlerinin Aldığı Tedbirler". *Akademik İncelemeler Dergisi*, S. 10/2, 2015, s. 69-70

²⁵ Demir, Cenk. "Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Yıllarında Sinop Rumları: Tehcir ve Mübadele". *Tarih İncelemeleri Dergisi* S. 34/2, 2019, 443-474, s.450.

²⁶ Demir, Cenk. "19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Sinop Varoş Mahallesi Yangınları ve Yapılan Sosyal Yardımlar". *Belgi Dergisi* S. 2/19, 2020, 2038-2067. s. 2041.

²⁷ Çevik, Umut. "Sinop Gazetesi'ne Göre Sinop'ta Mübadele (1923-1927)". *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi* 4/1, Haziran 2020, 43-56. s. 46.

²⁸ Yücel, Mustafa Serhan. Türkiye'de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926). (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, yayımlanmamış Doktora Tezi), 2016. s. 4.

²⁹ Pehlivanlı, Hamit. "Tarih Perspektifi İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 10, S. 29, Temmuz 1994, 357-78. s.2.

³⁰ Torun, Sadık Fatih. "Vilâyet kanunlarına göre sancak (Livâ) idare meclisleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/60, Ekim2016, 157-174. s. 158.

BÖLÜM 2

2. ALAN YAZIN

2.1. OSMANLI DEVLETİNDE AZINLIKLAR

Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim yönetim anlayışını kavramak için, devletin onlara bakış açısını irdelemek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde “millet sistemi” olarak adlandırılan yapıda ve Gayrimüslim tebaanın yönetiminde, Kur'an esaslı bakış açısı etkili olmuştur.³¹ Kur'an-ı Kerim insanları “inanmayanlar ve inanmayanlar” olarak ikiye ayırır; ırk, renk, dil ve ülke esasına dayanan başka bir ayırım gözetmez. İnanmayanları nitelemek için “mümin ve müslim” kelimeleri ile “iman ve İslam” kavramlarının fiil kalıpları kullanılmıştır. İslam dinine inanmayan kişi ve grupları ifade etmek için ise “gayrimüslim” (gayrî'l-müslim) tanımının karşılığında, “küfir” kökünden türetilen kelimeler (kâfir, kâfirûn, küffâr, kefere) tercih edilmiştir.³²

İslamiyet, 'gayrimüslim' olarak tanımlanan farklı inanç sistemlerine mensup insanların da inanç hürriyetine, can ve mal güvenliğine sahip olarak yaşamalarına imkân sağlamıştır. Hz. Peygamber döneminde Yahudiler ile Müslümanlar arasında imzalanan 'Medine Sözleşmesi' buna güzel bir örnektir. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde Hristiyan halk ile de anlaşmalar imzalanmış; gayrimüslimler dinî ve hukuki kültüre dayalı kimliklerini muhafaza ederek yaşama imkânı bulmuşlardır. İslam tarihinde birçok örneği görülen bu uygulama, Osmanlı Devleti'ne kadar sürdürülmüştür. İslam toplumu içinde gayrimüslim tebaa huzur içinde uzun süre yaşamış, kendi inanç sistemlerini ve kültürlerini muhafaza etmiştir. Bu hoşgörü ortamı, Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu millet sistemiyle en gelişmiş halini almıştır.³³

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem toplumsal yapılanması, “millet sistemi” adı verilen bir toplumsal organizasyona dayanıyordu. Bu sistem, bireyi doğduğu dinî cemaatin ruhanî, mali ve idari otoritesine bağlı olarak yaşamaya mecbur kılıyordu. 19. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin millet sistemi yapısında önemli değişikliklere gidildi.³⁴

³¹ Gülcan Avşın Güneş, “Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (JSCR), S. 1/2 (Ocak2016), 1-30. s. 3

³² Ahmet Özel, "Gayrimüslim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), s. 418

³³ Özel *agm.*, s.420

³⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Hil Yayın, 1983, s.138.

Osmanlı Devleti'nde 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile geleneksel millet sisteminde ilk köklü değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu fermanla din temelli cemaat yapılanmasından vazgeçilerek 'vatandaşlık' esaslı sisteme geçiş hedeflenmiş; böylece herkesin aynı hukuk kurallarına tabi olması amaçlanmıştır.³⁵

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaptığı hukuki ve idari düzenlemelerin ardından, bu yeniliklerin topluma benimsetilmesi ihtiyacı doğmuştur. Tanzimat dönemi yöneticileri, modernleşmenin sağlanması ve Osmanlı toplumunun vatandaşlık bilinciyle bütünleştirilmesinin ancak eğitimle mümkün olacağını farkındaydı. Bu doğrultuda Tanzimat döneminde yeni bir eğitim politikası hayata geçirilmiştir. Böylelikle Osmanlı idaresine tabi olan her cemaat, kendi eğitim sisteminde yeni düzenlemelere gitmiştir.³⁶

2.1.1. Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönem Azınlık Eğitimi

Selçuklu Devleti ile başlayan ve İslami kaidelere dayanan klasik eğitim sistemi, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de varlığını sürdürmüş ve en gelişmiş seviyesine ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesinde askerler, sivil memurlar ve yöneticilerin bir kısmı eğitim faaliyetleri ile ilgilenmiş olsa da genel bir değerlendirme yapıldığında, eğitim hizmetlerinin hayırseverler tarafından vakfedilen kurumlar aracılığıyla yürütüldüğü görülmektedir.³⁷

Osmanlı Devleti, eğitim ve öğretim kurumları açma ve idare etme noktasında Müslümanlara tanıdığı serbestliği gayrimüslim tebaaya da tanımıştır.³⁸ İstanbul'un fethiyle birlikte Rumlara verilen haklar, ilerleyen dönemlerde Ermeni ve Yahudi azınlıklara da genişletilmiştir. Böylelikle Osmanlı idaresindeki gayrimüslimler de Müslümanlar gibi eğitim kurumları açma hakkı kazanmışlardır. Tanzimat dönemine kadar devlet desteği ve denetimi olmaksızın açılan bu kurumlar, genellikle kiliselerin bünyesinde ve ait oldukları cemaatin yapısına uygun azınlık okulları şeklinde faaliyet göstermiştir.³⁹

³⁵ Oya Dağlar Macar, "Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları (19. ve 20. Yüzyıl)", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 10/2 (Bahar 2010), 1173. s. 773.

³⁶ Macar, *age.*, s. 774.

³⁷ M. Hidayet Vahapoğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları: Yönetimleri Açısından", Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990, s. 50.

³⁸ Feyyat Gökçe-Nilüfer Oğuz, "Azınlık ve Yabancı Okulların Osmanlı-Türk Eğitim Sistemine Olan Etkileri", *Uluslararası Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim Kongresi*, Bursa, Ekim 2009. s. 75.

³⁹ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, c.1, s.725.

2.1.2. Rum mektepleri

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim tebaaya verilen haklar, II. Mehmet'in İstanbul'un fethiyle Rumlara verdiği imtiyazla başlamış; zamanla Hristiyan ve Musevilere verilen haklar şeklinde genişlemiştir.⁴⁰ Osmanlı Devleti, yönetim anlayışı gereği azınlıkların iç işlerine karışmıyor ve eğitim faaliyetlerinde serbestlik tanıyordu. Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim okulları; kiliseler ya da hahamhaneler aracılığıyla kurulmuş ve yönetilmiştir.⁴¹ Açılan bu okullar her türlü denetimden uzak kalmışlardır. Kiliselerin yanında açılan okullar genellikle ilkokul seviyesindeydi. Kiliselerde yapılan eğitim, Türk-İslam eğitim sisteminde olduğu gibi kilisenin bir odasının eğitim için ayrılmasıyla gerçekleşiyordu. Eğitim harcamaları, kilisenin genel masrafları gibi yardımseverlerin bağışlarıyla karşılanmaktaydı.⁴² Azınlık okullarının yönetimi ve işleyişi ile ilgili bir kanun olmadığı için bu okullar öğretmen görevlendirmesi noktasında bağımsız hareket etmişlerdir. 1856 yılında öğretmen seçimi noktasında işleyiş bir komisyona bırakılmışsa da atamalar gerektiği gibi gerçekleşmemiştir.⁴³ Klasik dönem azınlık eğitim-öğretim faaliyetleri incelendiğinde derinlemesine bilgi ve detay bulunamamıştır. Araştırmaların çoğunda klasik dönem çalışmaları genel ifadelerle yer bulmuştur.⁴⁴

2.1.2.1. Fener Rum Mektebi

Fener Rum Mektebi, Rumların İstanbul'da açtığı en eski eğitim kurumudur. II. Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra verdiği izinle 1454 yılında açılmıştır.⁴⁵ Diğer Rum mekteplerine nazaran daha yüksek bir seviyede eğitim veren bu okul, bu niteliğinden dolayı "Rum Mekteb-i Kebiri" (Büyük Rum Okulu) diye de adlandırılmıştır.⁴⁶

Osman Nuri Ergin'in ifadesiyle; "Rum milletinin en maruf muallim ve meşhur müellifleri, birçok patrik ve despotları, Babıali büyük tercümanları, Eflak ve Boğdan voyvodaları bu okuldan yetişmişlerdir".⁴⁷ Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş pek çok önemli isim bu okuldan mezun olmuştur.

⁴⁰ Şişman, *age.*, s. 67.

⁴¹ Durmuş Yılmaz, "Lozan Andlaşmasından Önce Azınlık Okullarının Durumu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4,1997, s.279.

⁴² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Pegem Akademi, 34. Basım, 2021, s. 163.

⁴³ Vahapoğlu, *age.*, s.61.

⁴⁴ Macit Kenanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 6/12, 2008, s.182.

⁴⁵ Halit Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okulların Türk Toplumuna Etkisi*, İstanbul 1998. s.127.

⁴⁶ Kenanoğlu, *age.*, s.183.

⁴⁷ Ergin, *age.*, s.739.

Islahat Fermanı öncesinde okulun idaresi Patrikhane ve Metropolitlerin kontrolündeyken; 1862 Nizamnamesi sonrası yönetim, cemaatin sivil ileri gelenlerinden oluşan bir heyete bırakılmıştır.⁴⁸

2.1.2.2. Kuruçesme Üniversitesi

Kuruçesme Rum Akademisi (Mekteb-i Kebir), Divan-ı Hümayun Tercümanı Dimitri Moruzi (Dimitrios Mourouzis) tarafından III. Selim'in fermanıyla, "Millet-i Rum Talimgâhı" (Eğitim Yeri) statüsünde kurulmuştur. 1803-1821 yılları arasında faaliyet gösteren kurum, Fener Rum Mektebi'nin yetersiz kalması üzerine Patrikhane öğrencilerinin özellikle fen bilimleri alanındaki eğitimlerine devam ettikleri bir merkez olmuştur.⁴⁹

Kuruçesme'deki bu mektebin Osmanlı eğitim tarihi açısından en dikkat çekici yönü, müfredatında tıp ve fen bilimlerine verdiği ağırlıktır. Okul, 1820 yılında patlak veren Mora İsyanı (Rum İsyanı) nedeniyle kapatılmıştır.⁵⁰

2.1.3. Ermeni Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıla kadar Ermeni toplumuna ait kurumsal nitelikte modern bir mektep bulunmamaktadır. Bu döneme kadar verilen eğitim, genellikle kiliselerde sürdürülen dini eğitim ile sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, 1719 yılında İstanbul Kumkapı'da "Çocuk Terbiye Evi" adında bir eğitim kurumunun açıldığı bilinmektedir.⁵¹

Ermeni okullarının asıl yaygınlaşması 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ermeni Patrikhanesi, 1824 yılında Anadolu'daki Ermeni cemaatlerine bir tamim göndererek, her vilayette mektepler açılmasını emretmiştir. Bu emir sonrasında eğitim faaliyetleri hız kazanmış; Ermeni Patrikhanesi tarafından 1834 yılında hazırlanan raporda, Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde 120 kadar Ermeni mektebinin faaliyete geçtiği tespit edilmiştir.⁵²

2.1.4. Yahudi Mektepleri

İstanbul'un fethinden sonra şehirde yaşayan Yahudi sayısı oldukça azdı. Mevcut Yahudi topluluğu anadillerini unutmuş olup Rumca konuşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde Yahudi

⁴⁸ Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "1862 Rum Patrikliği Nizamı Çerçevesinde Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, S.24, 2011, s.78

⁴⁹ Ergin, *age.*, s.482

⁵⁰ Osman Kâmil Çorbacı- Hamit Er, "İstanbul'daki Rum Okullarının Tarihi ve Bugünü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22/1, Haziran 202, s.105.

⁵¹ Ergin, *age.*, s.488

⁵² Ergin, *age.*, s.488 s. 753

nüfusunun asıl yoğunlaşması, İspanya ve Portekiz’den (Sefarad) gelen Yahudilerin göçüyle başlamıştır. Bu göçmen topluluklar ise genellikle İspanyolca konuşuyorlardı.⁵³

Fatih Sultan Mehmet’in gayrimüslim tebaaya tanıdığı imtiyazlardan Yahudiler de istifade etmiştir. Diğer azınlık gruplarında olduğu gibi, Yahudi cemaatinde de eğitim dini esaslara göre şekillenmişti. Eğitim çağına gelen çocuklar, bir hahamın (veya eğitmenin) gözetiminde “meldar” veya “heder” (oda) adı verilen mekteplerde öğrenim görmekteydi. Bu kurumlarda genellikle temel düzeyde bir eğitim faaliyeti yürütülüyordu. Hahamlık vazifesi ise zamanla babadan oğula geçen ve ileri düzey eğitim gerektirmeyen bir konuma evrilmişti.⁵⁴

Tanzimat öncesinde, Ortaköy’de bulunan Yahudi mektebinin, dönemin Müslüman mekteplerine göre dil, tarih ve coğrafya eğitimi noktasında ortaöğretim düzeyinde daha iyi olduğu söylenebilir.⁵⁵ Meldarların üstünde eğitim veren Talmud Tora adı verilen kurumlar da bulunmaktaydı; bunların en ünlüsü Selanik Talmud Torası’ydı.⁵⁶ Tanzimat öncesinde Yahudi eğitimi konusunda güvenilir sayısal veri yoktur.⁵⁷

2.2. TANZİMAT SONRASI AZINLIK EĞİTİMİ

Osmanlı Devleti, ilk başta Rum cemaatine vermiş olduğu haklardan, önce Ermenileri sonra da Yahudileri yararlandırmıştır. Bu imtiyazlara rağmen Tanzimat Devri’ne gelene kadar bu cemaatlerde de eğitim konusunda, Müslümanlarda olduğu gibi bir uyanma olmamıştır. Azınlık okullarında asıl gelişme Tanzimat Devri’nde gerçekleşmiştir.⁵⁸

1839 Tanzimat Fermanı’nda Türk veya azınlık okullarına ait bir bölüm bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti’nde azınlıklara mekteplerde eğitim-öğretim görme ve kendi eğitim kurumlarını açıp idare etme keyfiyeti, Islahat Fermanı’ndan sonra verilmiştir.⁵⁹

1856 Islahat Fermanı’yla verilen haklar neticesinde; 1862 yılında “Rum Milleti”, 1863 yılında “Ermeni Gregoryen” ve 1865 yılında “Yahudi” nizamnameleri hazırlandı.⁶⁰ Bu

⁵³ Elif Koçak, "Osmanlı’dan Günümüze Yahudilik’te Din Eğitimi" (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2022), s. 29.

⁵⁴ Ahmet Ulusoy, "Osmanlı Devleti’nde Azınlıkların Eğitim Faaliyetleri", *1. Uluslararası Umay İnovatif Araştırmalar Kongresi Tam Metin Kitabı*, Konya, 2019, s.71.

⁵⁵ Adnan Şişman, *Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi’nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları (1868-1871)*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s.11.

⁵⁶ Yücel, *age.*, s.283.

⁵⁷ Ulusoy, *age.*, s.63.

⁵⁸ Ergin, *age.* s. 750.

⁵⁹ Gözübüyük-kili, *age.*, s.8.

⁶⁰ Cenk Reyhan, "Osmanlı’da Millet Nizamnameleri: Avrupa ile Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), s. 40.

nizamnameler ile azınlıklar, iç işlerinde düzenleme yapmak için toplantıya çağırıldı. Rum cemaati için en önemli değişikliklerden birisi; yeni okul binaları inşa etmenin, kilise ve hastanelerini tamir etmenin mümkün hale gelmesiydi. Fermanın en önemli yeniliği, cemaatlere yükseköğretim hakkı sağlanmasıdır. Böylelikle gayrimüslim tebaa için daha modern eğitim ve batılılaşma mümkün hale gelmiştir.⁶¹

Tanzimat Dönemi'nde “Osmanlı Vatandaşlığı” oluşturma görevi mekteplere aitti. Ancak mekteplere yalnız Müslüman öğrenciler gittiği için istenilen hedefe ulaşılamadı. Ayrıca gayrimüslim tebaa, kendi mekteplerini kurarak kendi etnik eğitimlerini verir hale geldiler. Açılan mekteplerle Osmanlı eğitim sistemi tamamen parçalanmış bir hal aldı.⁶²

Osmanlı Devleti, 1869 yılında yayımlanan “Maarif Nizamnamesi” ile eğitim-öğretimde denetimi sağlamak istemiştir. Bu nizamname sadece azınlık ve yabancı okullar için değil, aynı zamanda tüm okullar için önemli yenilikler getirmiştir.⁶³

Nizamname ile mekteplerin tanımı yapılarak; bu mekteplerin finansmanının nasıl sağlanacağı ve okul açmak için gerekli olan şartlar kurallara bağlanmıştır. Okul açmak için Maarif Nezareti'nin izni şart koşulmuştur.⁶⁴ Azınlık okullarında görev yapan öğretmenlerin seçiminin devlet yönetimindeki bir komisyon tarafından yapılması gerekmekteydi; ancak bu kural gerektiği gibi uygulanmadığı için zafiyetlere yol açmıştır.⁶⁵

Ayrıca eğitim-öğretim faaliyetlerini kontrol etmek için Maarif Nizamnamesi haricinde; 1881 yılında “Rumeli-i Şarki Vilayetinin Mebadi-i Tedrisi Hakkında Kanun”, 1896 yılında “Vilayet-i Şahane Maarif Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Talimat”, “Rumeli’de Kain Münazaunfih Kilise ve Mektepler Hakkındaki Kanun” ve “Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi”, dönemin eğitim-öğretimini kontrol etmek için çıkarılan kanunlardır.⁶⁶

⁶¹ Nikolaos Liazos, “Batılılaşma Döneminde İstanbul’da Rum Cemaatinin Eğitimi”, *Humanitas* 9/17, 2021, s. 305

⁶² Ayşe Peyman Yaman, “Osmanlı’da Mekteplerin Ortaya Çıkışı ve Gelişmeleri” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 25.

⁶³ Vahapoğlu, *age.*, s. 61

⁶⁴ Habibe Polat, “1869 Maarif Nizamnamesi’ne Göre Osmanlı Devleti’nin Azınlık ve Yabancı Okulları Denetim Altına Alma Girişimleri”, *Asia Minor Studies*, S.9/2, Temmuz 2021, s. 777

⁶⁵ Feyyat Gökçe- Nilüfer Oğuz, “Azınlık ve Yabancı Okulların Osmanlı-Türk Eğitim Sistemine Olan Etkileri”, *International Congress on Intercultural Dialogue and Education, Bursa, Uludağ Üniversitesi*, 2009, s. 75.

⁶⁶ Feyyat-Oğuz, *age.*, s. 78.

2.1.2. TANZİMAT DÖENEMİNDE AZINLIKLARA AİT EĞİTİM KURUMLARI

2.2.1.1. Rum Mektep ve Müesseseleri

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim tebaaya ait okullar içerisinde, devlet aleyhine yürüttüğü faaliyetler nedeniyle en çok eleştirilen kurumlar Rum mektepleri olmuştur. Balkan Savaşları'yla başlayan süreçte; İstanbul'un işgali ve Millî Mücadele döneminde takındıkları tavır nedeniyle, bu nüfus Cumhuriyet döneminde Batı Trakya'daki Müslüman nüfus ile mübadele edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1861 yılında 761 Rum okulu ve 35.000 öğrenci bulunmaktaydı.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar içerisinde en fazla okula sahip olan cemaat Rumlardır. Sadece İstanbul'da 160 kadar okulları bulunmaktaydı. Osmanlı devletinin içinde en fazla nüfusa sahip olan Rumlar en fazla okula sahip olan cemaatti. Rum cemaatine ait önemli eğitim kurumları şunlardır.

2.2.1.1.1 Fener Rum Mektebi

Fener Rum Mektebi, Rumların İstanbul'da açtığı en eski mekteptir. II. Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra verdiği izinle 1454 yılında açılmıştır. Bu okul, diğer Rum mekteplerine nazaran daha yüksek bir seviyede bulunmuştur. Bu yüzden "Rum Mekteb-i Kebiri" diye de adlandırılmıştır.⁶⁸

Ergin, okulun önemini şu ifadelerle belirtmektedir: "Rum milletinin en maruf muallim ve meşhur müellifleri, birçok patrik ve despotları, Babıâli büyük tercümanları, Eflak ve Boğdan voyvodaları bu okuldan yetişmişlerdir." Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş önemli isimler bu okuldan mezun olmuştur.⁶⁹

Fener Rum Mektebi, Islahat Fermanı'ndan önce Patrikhane tarafından seçilen beş metropolit tarafından idare ediliyordu. Patrikhane Nizamnamesi çıktıktan sonra mektebin idaresi, Rum cemaati ileri gelenleri arasından seçilen beş kişi tarafından yürütülmüştür. Bu mektepte dil, tarih, coğrafya, felsefe ve fen bilimleri derslerinin, dönemin Müslüman mekteplerine nazaran daha ileri bir seviyede öğretildiği bilinmektedir.⁷⁰

⁶⁷ Osman Kâmil Çorbacı-Hamit Er, "İstanbul'daki Rum Okullarının Tarihi ve Bugünü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S. 22/1, Haziran 2022, s.107.

⁶⁸ Kenanoğlu, *age.*, s. 183.

⁶⁹ Ergin, *age.*, s. 739.

⁷⁰ Şişman *age.*, s. 12.

2.2.1.1.2. Heybeliada Papaz Mektebi

Sultan Abdülmecid döneminde, Patrik IV. Yermanos'un girişimiyle; yetkin din adamı ihtiyacını karşılamak ve donanımlı ruhaniler eğitmek üzere Aya Triada Manastırı'nın yanında faaliyete geçmiştir. Kurum, 1844'ten 1923'e kadar doğrudan Patrikhane'ye bağlı kalmış, ancak Cumhuriyet dönemindeki yasal düzenlemelerle idari yapısı değişmiştir⁷¹

2.2.1.1.3. Kuruçeşme Üniversitesi

Divan-ı Hümayun tercümanı "Dimitakos Morozbeyzade" tarafından III. Selim'in fermanıyla "Milleti Rum Talimgahı" adıyla kurulmuştur. 1803-1820 yılları arasında Patrikhane öğrencileri yaz aylarında eğitimlerini burada devam etmişlerdir.

Kuruçeşme mektebinin Osmanlı Devleti açısından önemli olan noktası Tıp şubesidir. Mektep 1820 Rum isyanı nedeniyle kapatılmıştır.⁷²

2.2.1.2. Ermeni Mektep ve Müesseseleri

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıl öncesinde önemli bir Ermeni eğitim kurumu bulunmamaktadır. Ermeni cemaati açısından eğitim faaliyetlerinin 1790 yılından sonra arttığı gözlenmektedir.⁷³ Bu döneme kadar daha ziyade dini temelli yürütülen eğitim faaliyetleri, ilk kez 1790 yılında Kumkapı'da resmî bir mektebin açılmasıyla kurumsal bir hüviyet kazanmaya başlamış ve bu tarihten itibaren artış göstermiştir.⁷⁴ Ermeni mektepleri, 1878 yılından itibaren "Ermeni Meselesi'nin" propaganda merkezi olarak faaliyet göstermişlerdir. 5 Mayıs 1879 tarihinde Patrik Varjabetyan tarafından yayımlanan genelge ile mekteplerin ayrılıkçı çalışmaları açıkça dile getirilmiştir. Ermeni mektepleri Ermeni propagandasının merkezi niteliğindeydi.⁷⁵

1859 tarihli Maarif-i Umumiye Meclisi kayıtlarına göre, İstanbul'da 42 Ermeni mektebi bulunmaktaydı ve bu okullarda 5531 öğrenci eğitim görmekteydi. Ermeni cemaatine ait mekteplerin arttığı tarih olarak Islahat Fermanı sonrasını gösterebiliriz. 1910 yılındaki Maarif Komisyonu raporunda ise İstanbul'da 44 mektep bulunduğu bahsedilmektedir.⁷⁶

⁷¹ Münir Yıldırım, "Dünden Bugüne Heybeliada Ruhban Okulu Sorunu ve Etrafındaki Tartışmalar", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.15/2, 2006, s. 387-388.

⁷² Ergin age., s. 482.

⁷³ Somel age., s.54.

⁷⁴ Ergin, age., s.751.

⁷⁵ Ayşe Zamacı, "Ermeni Milliyetçiliğinin Siyasallaşmasında Ermeni Muallimlerinin Faaliyet ve Roller", *Ermeni Araştırmaları*, S.62, 2019, s. 52.

⁷⁶ Ergin, age., s. 757.

2.2.1.3. Cemiyetlere Ait mektepler

2.2.1.3.1. Lusavoriç Mektebi

1840 yılında Kumkapı’da kızlar okulu olarak açılan mektep, bir müddet sonra Bezciyan Mektebi ile birleştirilmiştir. Bu mektep, maddi sıkıntılar yüzünden bir süre sonra kapatılmıştır.⁷⁷

2.2.1.3.2. Hayots Miatseal Engerutyun

Hayots Miatseal Engerutyun (Ermeni Müşterek Cemiyeti) adıyla faaliyet gösteren bu kurum; 1880 tarihinde diğer Ermeni cemiyetleriyle birleşerek “Müşterek Ermeni Cemiyeti” adı altında yapılanmış ve Anadolu’da 84 kadar mektep açmıştır. Bu mekteplerde 6442 öğrenci öğrenim görmektedir.⁷⁸

2.2.1.3.3. Azganver Hayuhyats Engerutyun (Milletperver Ermeni Kadınlar Cemiyeti)

1879 tarihinde Ermeni kadınları tarafından kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı, Ermeni kız çocuklarının ve kadınlarının eğitime destek olmaktır. Kurum, zamanla Anadolu genelinde 23 okul açmıştır.⁷⁹

2.2.1.3.4. Dprotsaser Tiknants Engerutyun (Mektepsever Kadınlar Cemiyeti)

1879 yılında İstanbul Ortaköy’de kurulmuştur. Cemiyetin temel amacı, Anadolu’daki Ermeni kız çocuklarının eğitimi için ihtiyaç duyulan kadın öğretmenleri (muallime) yetiştirmektir. Bu gaye doğrultusunda İstanbul’da yatılı bir Kız Öğretmen Okulu (Muallime Mektebi) açmışlar; buradan mezun olan öğretmenleri Anadolu’nun çeşitli vilayetlerindeki kız okullarında görevlendirmişlerdir.⁸⁰

2.2.1.4. Şahıslara Ait Mektepler

2.2.1.4.1. Nubar-Şahnazaryan Mektebi

1866 yılında İstanbul’un Hasköy semtinde açılmıştır. Döneminin modern eğitim veren kurumlarından biri olarak kabul edilen mektep; yaklaşık on yıl boyunca eğitim faaliyetlerini sürdürmüş, ancak sonrasında yaşanan idari ve mali aksaklıklar nedeniyle kapanmıştır.⁸¹

⁷⁷ Ergin, *age.* s. 751.

⁷⁸ Ergin, *age.* s.762.

⁷⁹ Ergin, *age.* s. 763.

⁸⁰ Ergin, *age.* s. 763.

⁸¹ Teni Kiremitçiyan, “Arşiv Belgelerine Göre Hasköy’ün Günümüze Ulaşamayan Ermeni Eğitim Yapıları”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 29, 2020, s. 165.

2.2.1.4.2. Berberyan Mektebi

İstanbul'daki Ermeni cemaatinin eğitim hayatında önemli bir yere sahip olan Berberyan Mektebi, 1876 yılında dönemin önde gelen eğitimcilerinden Reteos Berberyan tarafından Üsküdar'da tesis edilmiştir. Okul, kuruluşundan itibaren benimsediği modern müfredat ve dil eğitimine verdiği önemle kısa sürede cemaat içindeki en prestijli kurumlardan biri haline gelmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan siyasi ve toplumsal değişimlerin etkisiyle İstanbul'daki faaliyetlerini sürdürme imkânı bulamayan kurum, varlığını devam ettirebilmek amacıyla Mısır'a taşınmıştır. Okulun eğitim faaliyetleri, 1924 yılından itibaren Kahire'de sürdürülmüştür.⁸²

2.2.1.4.3. Mezburyan Mektebi

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki Ermeni cemaatinin eğitim alanındaki modernleşme çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkan Mezburyan Mektebi, eğitimci Mıgırdıç Mezburyan'ın girişimleriyle 1870 yılında Üsküdar'da kurulmuştur. İlk etapta kız öğrencilerin eğitimi için tahsis edilen kurum, dönemin 'kızlar için modern eğitim' ihtiyacına cevap vermeyi hedeflemiştir. Ancak Üsküdar'daki demografik ve sosyal hareketlilik neticesinde okulun lokasyonu değiştirilmiş; kurum, faaliyetlerini sürdürmek üzere İstanbul'un bir diğer önemli merkezi olan Kadıköy'e taşınmıştır.⁸³

2.2.1.4.4. Sanasaryan Mektebi

Erzurum'da 1881 yılında Ermeni iş adamı Mıgırdıç Sanasaryan tarafından tesis edilen Sanasaryan Koleji, Osmanlı Ermenilerinin İstanbul haricinde açtığı ortaokul seviyesindeki dört eğitim kurumundan biriydi. Alman lise sistemini (Realschule) örnek alan okul, akademik derslerin yanı sıra bünyesindeki demircilik, mobilya ve ciltçilik atölyeleriyle öğrencilerine kapsamlı bir mesleki eğitim imkânı sunmuştur. Kuruluşunda 3 yıl ilkokul ve 6 yıl lise olmak üzere 9 yıllık bir eğitim süresi bulunan kolej, ilerleyen yıllarda eğitim müfredatını yenilemiştir. Okul, 1912 yılına kadar eğitime devam etmiş; ancak 1913 yılında Patrikhane'nin vakıf gelirlerine el koyması ve baş gösteren mali imkânsızlıklar neticesinde kapanmıştır. Okul binası, Millî Mücadele döneminde tarihi bir misyon üstlenmiş ve 1919 yılında Erzurum Kongresi bu binada toplanmıştır.⁸⁴

⁸² Nevzat Sağlam, "Arşiv Belgelerine Göre Siyasi Faaliyetlerin Gölgesinde Üsküdar Berberyan Mektebi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X*, İstanbul 2018, s. 398.

⁸³ Ergin, *age.*, s. 763.

⁸⁴ Cem Karakılıç, "The Adventure of an Armenian School From the Ottoman to the Republic: Sanasarian College 1881-1935", *Review of Armenian Studies*, S. 51, 2025, s. 140.

2.2.1.4.5. Meştuciyan Mektebi

İstanbul'daki özel Ermeni eğitim kurumları arasında yer alan Meştuciyan Mektebi, 1884 yılında eğitimci Kevork Meştuciyan tarafından tesis edilmiştir. Dönemin cemaat okullarından farklı olarak şahsi bir girişimle kurulan okul, ilk ve orta öğretim (rüştiye/idadi) seviyesinde eğitim vermiştir. Yaklaşık on bir yıl boyunca İstanbul'daki Ermeni çocuklarının modern eğitimine katkı sağlayan kurum, 1895 yılında faaliyetlerini sonlandırmıştır. Okul, kısa süreliğine de olsa Berberyan ve Mezburyan gibi şahıs okulları geleneğinin bir temsilcisi olmuştur.⁸⁵

2.2.1.4.6. Haygazyan Mektebi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde artan özel eğitim teşebbüslerinin bir örneği olarak, 1885 yılında İstanbul'un Üsküdar ilçesine bağlı Selimiye semtinde Haygazyan Mektebi faaliyete geçmiştir. Eğitimci Mihran Agacanyan'ın şahsi girişimiyle kurulan bu müessese, dönemin eğitim ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla bünyesinde hem yatılı hem de gündüzlü öğrencilere yönelik bölümler barındıracak şekilde yapılandırılmıştır. Ancak kurum, hedeflenen idari ve mali sürdürülebilirliği sağlayamamış; kuruluşundan kısa bir süre sonra karşılaşılan zorluklar nedeniyle faaliyetlerini durdurarak eğitim hayatına son vermiştir.⁸⁶

2.2.1.5. Yahudi Mektep ve Müesseseleri

Osmanlı Yahudilerine ait Tanzimat öncesi eğitim tarihine dair yeterli kaynak bulunmamaktadır. Tanzimat öncesinde Yahudi toplumu, ilkokul seviyesinde eğitim veren 'Talmud Tora'larda basit dört işlem ve grammersiz İbranice öğrenmekteydi. Hahamlığın babadan oğula geçmesi, eğitimin kalitesini düşüren unsurlar arasındaydı. Çocuklarına daha nitelikli bir eğitim aldirmek isteyen varlıklı aileler ise özel hocalar tutma yoluna gitmiştir.⁸⁷

Osmanlı Devleti'nde Yahudi toplumunun ekonomik durumu genel itibarıyla çok iyi değildi. Bu durumun farkında olan Hristiyan misyonerler, İzmir ve İstanbul'da okullar açmışlardır. Ekonomik açıdan zor durumda olan Yahudiler, gıda ve giyecek yardımı sağlandığı için bu mekteplere rağbet göstermişlerdir.⁸⁸

⁸⁵ Ergin, *age.*, s. 763.

⁸⁶ Ergin, *age.*, s. 763-764.

⁸⁷ Koçak, *age.*, s.47.

⁸⁸ Somel, *age.*, s.73-74.

Osmanlı Devleti'ndeki topluluklar içerisinde Yahudi cemaati, eğitim-öğretim faaliyetleri bakımından en az gelişme gösteren gruplardan biridir. Cemaat, uzun süre kız çocuklarını mekteplere göndermemiş ve modern eğitim kurumlarına tepkiyle yaklaşmıştır.⁸⁹

2.2.1.5.1. Kamondo Enstitüsü

Osmanlı Yahudi toplumunun modernleşmesi ve Batılı eğitim modelleriyle tanışması yolunda atılan en önemli adımlardan biri, 1854 yılında banker Abraham Salomon de Kamondo tarafından Hasköy'de (Piri Paşa) kurulan Kamondo Enstitüsü'dür. Cemaat çocuklarına Türkçe, Fransızca ve İbranice dillerini öğreterek onları sosyo-ekonomik hayata kazandırmayı amaçlayan bu kurum, modernleşme yanlısı bir vizyonu temsil etmiştir. Ne var ki bu girişim, geleneksel yapının bozulacağından endişe eden muhafazakâr hahamların, bilhassa Hahambaşı İzak Akriş ve taraftarlarının sert muhalefetiyle karşılaşmıştır. Okul aleyhinde yürütülen 'dinden sapma' propagandaları ve cemaat içinde yaşanan şiddetli çatışmalar neticesinde kurum, faaliyetlerini sürdüremeyerek kapanmak zorunda kalmıştır.⁹⁰

2.2.1.5.2. Şule-i Maarif Musevi Okulu

Şule-i Maarif Mektebi, 1887 yılında Hahambaşılığa bağlı olarak Hasköy'deki bir *Talmud Tora*'nın (geleneksel dini ilkokul) dönüştürülmesiyle eğitim hayatına kazandırılmıştır. Modern eğitim yöntemlerini benimseyen okulda, Osmanlı Devleti'nin talebi doğrultusunda Türkçe dersleri müfredata eklenmiştir. 1895 yılında kuruma din adamı (haham) yetiştirmek üzere iki yeni sınıfın ilave edilmesi gündeme gelmiş; ancak dönemin muhafazakâr hahamları bu modernleşme girişimine karşı çıkmışlardır.

Gelenekçi kanat, okulun muteber sayılması ve haham adaylarının eğitimine onay verilmesi için dönemin zihniyetini yansıtan şu şartları öne sürmüştür:

Haham sınıflarında "kefere lisanı" olarak görülen Fransızca yerine sadece Türkçe okutulması,

Öğrencilerin "Frenk işi" modern sıralar (rahleler) yerine kanepelerde oturması,

Sınıfların soba ile değil, geleneksel mangal ile ısıtılması.⁹¹

⁸⁹ Koçak, *age.*, s. 47.

⁹⁰ Neslihan Kuran, "Haskala'nın Yahudi Eğitimine Etkisi: Alliance Israelite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm 'İstanbul AIU Okulları Örneği ile'", *Milel ve Nihal*, S. 6/2, s. 2009, s.16.

⁹¹ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara, Seba Yayınları, 1997, s. 191.

Eğitimin içeriğinden ziyade şekilsel unsurlara odaklanan bu yaklaşım, cemaat içindeki modernite-gelenek çatışmasının somut bir örneğidir. Uzun süre faaliyet gösteren Şule-i Maarif, II. Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra yaşanan maddi imkansızlıklar nedeniyle kapanmıştır⁹²

2.2.1.5.3. Lippman Okulu

Lippman Okulu, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Yahudi cemaatinin faaliyete geçirdiği ilk modern eğitim kurumlarından biridir. Okulun tesis edilmesinde, Avrupa'da eğitim görmüş ve yenilikçi fikirleri benimsemiş olan Allatini (Allatini Ailesi / Moise Allatini) etkili olmuştur. Kurum, Strazburglu eğitimci Haham Dr. Lippman Mayer'in katkılarıyla 1856 yılında Selanik'te açılmış ve Yahudi öğrencilere modern pedagojik yöntemlerle eğitim vermeye başlamıştır. Ancak bu girişim uzun ömürlü olamamış; gelenekçi ve dindar Yahudi kanadın (muhafazakâr hahamların) sert tepkileri nedeniyle okul, 1861 yılında kapatılmak zorunda kalmıştır. Modern eğitim ideallerinden vazgeçmeyen Allatini, kısa bir süre sonra ikinci bir eğitim kurumu daha açmışsa da bu okul da yine hahamların müdahaleleri neticesinde kapatılmıştır.⁹³

2.2.1.5.4. Alliance Israélite Universelle (AIU)

Merkezi Paris'te bulunan Alliance Israélite Universelle (AIU), 1860 yılında dünya genelindeki Yahudi toplumlarını kültürel ve toplumsal açıdan kalkındırmak, onları Batı medeniyeti seviyesine ulaştırmak ve modern eğitim imkânları sunmak amacıyla kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri, İstanbul'daki yerel komitenin kurucu başkanı olan Abraham de Kamondo önderliğinde başlamış; komite üyeleri ise genellikle "Franko" olarak adlandırılan, Batılı yaşam tarzını benimsemiş ve yabancı himayesindeki Yahudilerden seçilmiştir.⁹⁴

Osmanlı coğrafyasındaki ilk Alliance mektebi 1867 yılında Edirne'de faaliyete geçmiş, bunu 1873'te İzmir ve 1875'te İstanbul'daki okullar izlemiştir. Ancak bu okullar, eğitim dilinin Fransızca olması ve müfredatta dini derslerin yanı sıra pozitif bilimlere ağırlık verilmesi sebebiyle, muhafazakâr hahamlar ve geleneksel cemaat yapısı tarafından başlangıçta şüpheyle ve tereddütle karşılanmıştır. Alliance'ın temel felsefesi; sadece dini bilgileri ezberleyen değil, aynı zamanda meslek sahibi, üretken, yaşadığı ülkenin dilini ve kültürünü bilen, "aydınlanmış"

⁹² Koçak, *agt.*, s. 95.

⁹³ Şimşek, Hüseyin. "Bir İmparatorluk Refleksi Olarak, 19. Yüzyılda Eğitsel Etkileşim ve Sonuçları". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)* 14, sy. 3 (Aralık 2013): 80.

⁹⁴ Kuran, *agm.*, s.327.

bir Yahudi profili yaratmaktı. Kuruculara göre, bu dönüşüme en çok ihtiyaç duyan kesim "Şark" (Doğu) Yahudileriydi.⁹⁵

Kurum, kısa sürede geniş bir ağa ulaşmıştır. 1875-1882 yılları arasında sadece İstanbul'da 11 okul açılmış, 1905'te bu sayı 13'e ulaşmıştır. 20. yüzyıl başlarında İstanbul'daki Yahudi nüfusunun 65.000 civarında olduğu düşünüldüğünde, cemaat çocuklarının yaklaşık %35'inin bu modern kurumlarda eğitim alması, toplumsal dönüşümün hızını göstermesi açısından çarpıcıdır.⁹⁶

Alliance okullarının en devrimci yönü ise şüphesiz kadın eğitimi üzerinedir. Geleneksel yapıda ev içine hapsolan ve eğitimden mahrum bırakılan Yahudi kız çocukları, Alliance Kız Okulları sayesinde ilk kez kamusal alanda eğitim görme ve meslek edinme şansı bulmuşlardır.⁹⁷ Öte yandan, Alliance okulları sunduğu kaliteli Fransızca eğitim nedeniyle sadece Yahudilerin değil, Müslüman Türk ailelerin de tercihi olmuştur. Cumhuriyet döneminin önemli simalarından Cumhurbaşkanı Celal Bayar, filozof ve şair Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ve Kenan Büyükkaksoy gibi isimlerin bu okulların tedrisatından geçmiş olması, kurumun Osmanlı eğitim hayatındaki prestijini kanıtlamaktadır.⁹⁸

BÖLÜM 3

3. YÖNTEM

Sinop Sancağı'nda azınlık eğitiminin ele alınacağı bu çalışmada, araştırmanın geçerliliğini artırmak amacıyla birinci elden kaynaklardan yararlanılacaktır. Bu kapsamda; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Vilayet Salnameleri, dönemin süreli yayınları (gazeteler), Sinop İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve ilgili okulların arşivleri kullanılacaktır.

⁹⁵ Koçak, *agt.*, s. 99.

⁹⁶ Kuran, *agm.*, s. 340.

⁹⁷ Koçak, *agt.*, s. 99.

⁹⁸ Kuran, *agm.* s. 336

Osmanlı Devleti'nin 'en uzun yüzyılı' olarak adlandırılan ve çalışmanın odağını oluşturan bu dönem, hayli hareketli geçmiştir.⁹⁹ Söz konusu dönem, bu hareketliliğin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin en fazla arşiv belgesine sahip olduğu zaman dilimidir. Birinci elden kaynakların ve arşiv belgelerinin yeterli düzeyde bulunması ve erişilebilir olması, araştırmanın güvenilirliğini pekiştirecektir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Mustafa Kemal Atatürk'ün 'Geçmişini bilmeyen toplumlar, geleceğe yön veremez.' sözünde de belirttiği gibi, geleceğe sağlam adımlarla yürüyebilmek için geçmişi bilmek elzemdir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı esnasında eğitim kurumlarımız büyük yaralar almış, okullar uzun süre mezun verememiştir. Bu süreçte milletimizin mücadelesi sadece dış düşmanlara karşı değil, aynı zamanda eğitim faaliyetleri aracılığıyla içeride isyana sevk edilen azınlık unsurlarına karşı da yürütülmüştür.

Yapılan literatür taraması sonucunda, Sinop Sancağı'nda azınlık eğitimi konusundaki çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Tarihsel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülecek bu çalışma ile söz konusu boşluğun doldurulması ve alana katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Tarihsel belge incelemesi niteliğinde olan bu araştırmanın veri kaynaklarını; incelenen dönemi kapsayan arşiv belgeleri, resmî kayıtlar, süreli yayınlar ve hatıratlar oluşturmaktadır. Araştırmanın evreni; Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan süreçte, Kastamonu Vilayeti genelinde ve özelde Sinop Sancağı sınırları içerisinde gerçekleştirilen tüm eğitim-öğretim faaliyetleri ile bu faaliyetlere ilişkin üretilmiş yazılı materyalleri kapsamaktadır. Sinop Sancağı'nın idari yapısı, demografik dağılımı ve bu bölgedeki Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin eğitim kurumları, araştırma evreninin mekânsal ve kurumsal sınırlarını çizmektedir.

Tarihsel araştırmalarda evrenin tamamına ulaşmanın sınırlılıkları nedeniyle, bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın örneklemini; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı

⁹⁹ Ortaylı. Age., s. 11.

Arşivi'nde yer alan, Sinop Sancağı'ndaki azınlık okulları, eğitim politikaları ve asayiş olaylarıyla doğrudan ilgili belgeler teşkil etmektedir.

Örnekleme dâhil edilen birincil veri kaynakları arasında; Maarif Nezareti'ne ait müfredat ve atama yazışmaları, Dahiliye Nezareti'ne ait asayiş raporları ve şifreli telgraflar, İrade tasniflerinde yer alan okul ve kilise inşa izinleri ile Yıldız Perakende evrakları bulunmaktadır. Ayrıca 1871-1896 yılları arasındaki Kastamonu Vilayet Salnameleri, dönemin yerel basın organı olan Sinop Gazetesi nüshaları ve döneme tanıklık eden Dr. Rıza Nur gibi şahsiyetlerin hatıratları da örneklem grubu içerisinde değerlendirilmiştir. Belgelerin seçiminde; Sinop Sancağı'ndaki eğitim kurumlarının fiziksel durumu, finansmanı, müfredat içerikleri ve siyasi olaylarla ilişkisini doğrudan yansıtmaları temel ölçüt olarak kabul edilmiştir.

3.3. Veri Toplama Araç ve/veya Teknikleri

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan belge incelemesi (belgesel tarama) tekniği kullanılmıştır. Veri toplama süreci; kaynakların taranması, tasnif edilmesi, çeviri yazı (transkripsiyon) işlemlerinin yapılması ve veri setinin oluşturulması olmak üzere dört aşamada gerçekleştirilmiştir.

İlk aşamada, araştırmanın kapsamını oluşturan Sinop Sancağı'ndaki eğitim faaliyetlerine ulaşmak amacıyla T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) kataloglarında detaylı bir tarama yapılmıştır. Tarama esnasında; "*Sinop*", "*Sinop Sancağı*", "*Mektep*", "*Rum Mektebi*", "*Ermeni Mektebi*", "*Maarif*", "*Muallim*" ve "*Azınlık*" gibi anahtar kelimeler ile bunların Osmanlı Türkçesi karşılıkları kullanılmıştır.

İkinci aşamada, tespit edilen arşiv belgeleri, Kastamonu Vilayet Salnameleri ve dönemin yerel gazeteleri; kronolojik sıra ve konu bütünlüğü (açılan okullar, atanan öğretmenler, müfredat, asayiş olayları) dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Elde edilen birincil kaynakların büyük bir kısmı Osmanlı Türkçesi ile kaleme alındığı için, bu belgeler araştırmacı tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş (transkribe edilmiş) ve içerik analizine hazır hale getirilmiştir.

Son aşamada ise toplanan veriler, tarihsel araştırma yönteminin temelini oluşturan dış tenkit (belgenin orijinallliği) ve iç tenkit (bilginin doğruluğu ve taraflılığı) süzgecinden geçirilmiştir. Özellikle süreli yayınlarda yer alan bilgilerin doğruluğu, arşiv belgeleriyle karşılaştırılarak teyit edilmiş ve araştırmanın geçerliliğini artırmak amacıyla çapraz kontrol tekniği uygulanmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması

Tarih araştırması, geçmişin pasif bir dökümü olmaktan ziyade; olayların yer ve zaman gösterilerek, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ve bilhassa belgelere dayalı olarak, ilmi metotlarla (tasnif, tahlil ve tenkit) incelenmesi sürecidir.¹⁰⁰ Bu metodolojik yaklaşıma sadık kalınarak yürütülen çalışmada, veri toplama süreci çok katmanlı bir yapıda gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın temel veri setini oluşturmak amacıyla birinci elden kaynaklar (ana kaynaklar) ve ikinci elden kaynaklar (yardımcı kaynaklar) bütüncül bir yaklaşımla taranmıştır. Veri toplama aşamasında izlenen yol haritası şu şekildedir:

Birinci Elden Kaynakların Toplanması: Araştırmanın omurgasını oluşturan arşiv belgeleri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesindeki fonlardan temin edilmiştir. Ayrıca dönemin resmiyetini ve istatistiksel verilerini yansıtan Kastamonu Vilayet Salmeleri incelenmiştir.

Sürelî Yayınlar: Dönemin sosyal ve siyasi atmosferini, yerel halkın eğitim faaliyetlerine bakışını tespit edebilmek amacıyla çalışma dönemini kapsayan sürelî yayınlar taranmıştır. Bu bağlamda, bölgenin o dönemdeki en önemli yerel yayın organı olan Sinop Gazetesi başta olmak üzere, ilgili gazetelerin nüshaları incelenerek arşiv belgelerinden elde edilen verilerle karşılaştırılmıştır.

Hatıratlar ve İkinci Elden Kaynaklar: Olayların şahidi olan kişilerin hatıratları ile konuyla ilgili daha önce yapılmış telif eserler (kitaplar, makaleler, tezler) incelenerek, arşiv belgelerinden elde edilen ham verilerin yorumlanmasında karşılaştırmalı bir perspektif geliştirilmiştir.

3.5. Verilerin Çözümlemesi

Bu çalışmada, birincil kaynakların değerlendirilmesinde nitel analiz yöntemi temel alınmıştır. Araştırmanın ana veri setini; Sinop özelinde gayrimüslim tebaaya ait dinî ve eğitsel yapıların inşasına dair Osmanlı bürokrasisi tarafından üretilen resmî kayıtlar oluşturmaktadır. İncelenen kaynakların, farklı dinî ve etnik gruplar arasındaki ilişkilerin bir çıktısı olması, bu belgelerin doğası gereği öznel unsurlar barındırma ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle toplanan veriler, araştırmacı tarafından eleştirel bir süzgeçten geçirilerek analiz

¹⁰⁰ Mübahat S. Küçüköğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2014, s.2-4.

edilmiştir. Modern tarih yazıcılığında nesnellik ilkesi, araştırmanın bilimsel geçerliliği açısından hayati önem taşımaktadır.¹⁰¹

Çalışmada tarafsızlığı ve veri güvenilirliğini artırmak adına veri çeşitlemesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda, yalnızca resmî tahriratlar ve sadaret arzları ile yetinilmemiş; söz konusu yapıların teknik ve mekânsal gerçekliğini teyit etmek amacıyla projelere ait mimari planlar, vaziyet krokileri ve ölçekli çizimler de analize dâhil edilmiştir. Bununla birlikte, resmî belgelerin çizdiği bürokratik çerçevenin toplumsal hayattaki yansımalarını görebilmek adına, döneme tanıklık eden şahsiyetlerin hatıratlarından elde edilen nitel veriler de bu teknik analizlerle harmanlanmıştır. Özellikle Sinop'ta yangın sonucu tahrip olan bir kilisenin yerine inşa edilmesi planlanan yeni yapı ve müstemilatındaki üç mektebe dair veriler; idari metinler, teknik projeler ve dönemin tanıklıkları üzerinden çapraz okumaya tabi tutularak çözümlenmiştir.

¹⁰¹ Pasha Guluzade, “Türk Tarih Yazıcılığında Usullere Dair”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi* 3, S. 4, 2020, s. 14

BÖLÜM 4

4. BULGULAR

4.1. Kastamonu Vilayeti

Osmanlı taşra teşkilatlanmasında stratejik bir öneme sahip olan Kastamonu Vilayeti, Anadolu'nun kuzeybatısında, Batı Karadeniz bölümünde yer almaktadır. Vilayet, coğrafi konum itibarıyla doğusunda Trabzon ve Sivas, güneyinde Ankara, batısında İzmit ve Hüdavendigâr (Bursa) sancakları, kuzeyinde ise Karadeniz ile çevrilidir. Bölgenin topografik yapısı, kıyı şeridi ile iç kesimler arasında hem iklimsel hem de sosyo-ekonomik farklılıklar oluşmasına zemin hazırlamıştır.

1864 Vilayet Nizamnamesi ile başlayan idari reform süreciyle birlikte "eyalet" sisteminden "vilayet" sistemine geçilmiş ve Kastamonu bu yeni yapılanmanın önemli merkezlerinden biri olmuştur. Mülki taksimat açısından incelendiğinde Kastamonu Vilayeti; merkez sancak olan Kastamonu ile ona bağlı Sinop, Çankırı (Kengiri) ve Bolu sancaklarından müteşekkildir.¹⁰² Bu idari yapılanma içerisinde Sinop Sancağı, sahip olduğu doğal liman ve tersane geçmişiyle vilayetin dış dünyaya açılan en önemli kapısı niteliğindedir.

Vilayet sınırları içerisinde Türk-Müslüman nüfusun yanı sıra, özellikle kıyı şeritlerinde ve ticaret merkezlerinde yoğunlaşan Rum ve Ermeni cemaatleri de yaşamaktaydı. Bu demografik çeşitlilik, vilayet genelinde ve özelde Sinop Sancağı'nda eğitim kurumlarının çeşitlenmesinde ve azınlık okullarının yapılanmasında belirleyici bir faktör olmuştur.

4.1.1. Sinop Sancağı

19. yüzyıl Osmanlı taşra teşkilatlanmasında Kastamonu Vilayeti 'ne bağlı stratejik bir idari birim olan Sinop Sancağı hem sahil şeridini hem de iç kesimleri kapsayan bir yönetim alanına sahipti. H.1314 / M.1896 tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi verilerine göre sancağın mülki taksimatı; Sinop Merkez Kazası, Boyabat Kazası ve Ayancık Kazası olmak üzere üç temel kazadan teşekkül etmekteydi.

Bu kazalara bağlı alt idari birimler (nahiye) ise bölgenin coğrafi ve demografik yapısına göre dağılım göstermekteydi. Buna göre; iç kesimlerdeki tarımsal üretim potansiyeliyle öne

¹⁰² Faruk Çoban, XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Eğitim (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2006), s. 416.

çıkan Durağan, kıyı şeridindeki ticaret noktası Gerze ve o dönemde idari bir birim olarak kaydedilen Çanlı, sancağın nahiyeleri olarak yönetim şemasında yer almıştır.¹⁰³

4.2. Sinop Sancağı Nüfusu

19. yüzyılın başında Sinop'u ziyaret eden Pierre Jaubert, bu dönemde şehrin nüfusunun on iki bin kişi olduğunu ve bu nüfusun üçte birini Rumların oluşturduğunu belirtmiştir. 1871 yılında yapılan sayımlara göre Sinop Sancağı'nın nüfus dağılımı; 2.955 Rum ve 47.532 Müslüman olmak üzere toplam 50.547 kişidir. Kayıtlarda Ermeni nüfusa ise rastlanmamıştır.¹⁰⁴

Tablo 4.1 1910-1912 Rum Nüfus Sayımı Verilerine Göre Sinop ve Çevresindeki Rum Nüfusu ve Dini Kurumlar (Amasya Piskoposluğu)¹⁰⁵

Yerleşim Yeri	İdari Bağlılık (Kaza/Vilayet)	Rum Nüfusu	Kilise Sayısı	Din Adamı (Rahip)
Sinop (Merkez)	Sinop / Kastamonu	3668	4	2 Eğitimli, 2 Eğitimsiz
Profitis Ilias	Sinop / Kastamonu	590	1	1 Eğitimsiz
Karacaköy	Sinop / Kastamonu	269	1	1 Eğitimsiz
Yukarı Köy	Sinop / Kastamonu	493	1	1 Eğitimsiz
Derviş Yeri	Sinop / Kastamonu	218	1	1 Eğitimsiz
Gerze (Hertza)	Sinop / Kastamonu	645	1	1 Eğitimsiz
Domuz Alan	Sinop / Kastamonu	306	1	1 Eğitimsiz
Mortza	Sinop / Kastamonu	341	1	1 Eğitimsiz
Kasapçı	Sinop / Kastamonu	93	1	-
Fiarna	Sinop / Kastamonu	121	1	1 Eğitimsiz
Tosya (Taïsta?)	Sinop / Kastamonu	386	-	-
Ayancık (Ayiancık)	Sinop / Kastamonu	93	-	-
Tosos	Sinop / Kastamonu	266	1	1 Eğitimsiz

Kaynaklardan da anlaşılacağı üzere, Kastamonu Vilayeti'nin en yoğun Rum nüfusuna sahip bölgesi Sinop Sancağı'ydı. Bu dönemde gayrimüslim ahali, 'Varoş Mahallesi' adı verilen

¹⁰³ Kastamonu Vilayeti Sâlnâmesi, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, H.1314/M.1896, s. 399

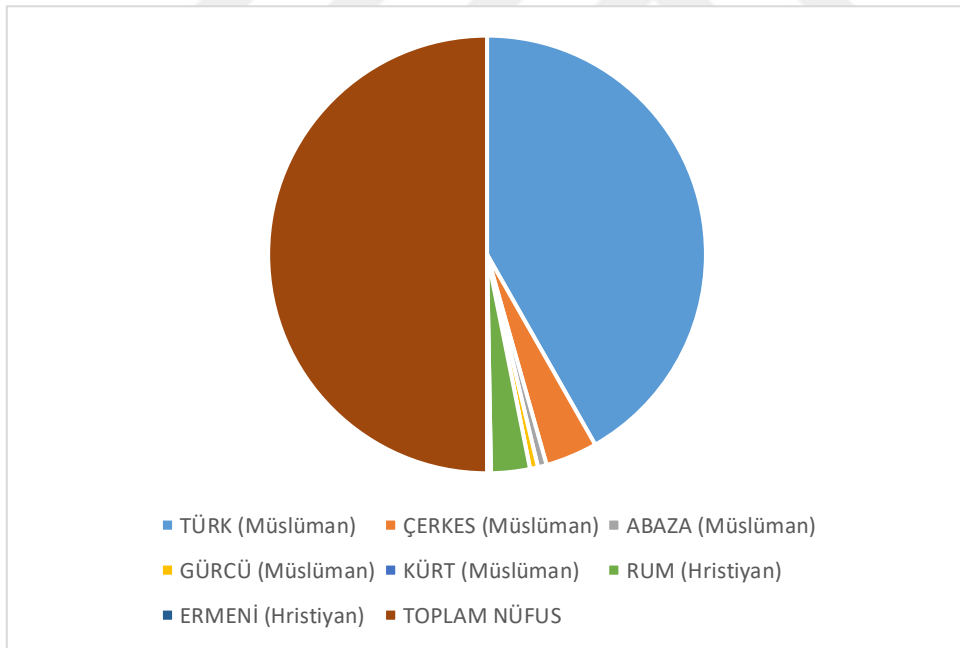
¹⁰⁴ *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, H. 1288 / M. 1871, s. 147-149

¹⁰⁵ Paschalis M. Kitromilides ve Alexis Alexandris, "Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration: The Historical Demography of the Greek Community of Asia Minor at the Close of the Ottoman Era", *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, Cilt 5 (1984), s. 40-41.

surların dışındaki deniz kenarında yaşamaktaydı.¹⁰⁶ 19. yüzyılda Sinop Sancağı'nda bulunan 20 mahalleden 6'sını gayrimüslim mahalleleri oluşturmaktaydı. Bu mahalleler; Arap, Ayaklı, Ayanikola, Balatlar, Kalafat ve Meryemana mahalleleridir.¹⁰⁷

Tablo 4.2. Sinop Sancağı Gayrimüslim-Müslüman nüfus cetveli (1922).¹⁰⁸

TÜRK (Müslüman)	38673	(Mevcut)	(Mevcut)	(Mevcut)	149252
ÇERKES (Müslüman)	3554	-	-	-	4763
ABAZA (Müslüman)	600	-	-	-	952
GÜRCÜ (Müslüman)	546	-	-	-	3175
KÜRT (Müslüman)	-	-	-	1.016	1016
RUM (Hristiyan)	2652	1.016	3.817	1.317	8802
ERMENİ (Hristiyan)	265	198	258	-	721
TOPLAM NÜFUS	46290	26.000	41.400	60.729	170762

Şekil 4.1.: Sinop Sancağı nüfus dağılımı.

¹⁰⁶ Cenk Demir, "Sinop Rum Cemaati'nin 19. Yüzyıldaki Sosyal Yapısı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 27, Güz 2019, s. 116.

¹⁰⁷ Selim Özcan, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S.30 (2011), s. 153.

¹⁰⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası: Sinop* (No: 19), Ankara: Öğüt Matbaası, 1338 (1922), Nüfus Cetveli Eki.

4.3. Sinop Sancağı Azınlık Okulları

Osmanlı toplumsal yapısında önemli bir yere sahip olan gayrimüslim tebaa, Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanlarının getirdiği serbestiyet ortamında kendi eğitim kurumlarını açma ve yönetme hakkını yasal güvence altına almıştır. Bu süreçteki en önemli dönüm noktası ise 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Nizamname ile gayrimüslim okulları "Mekâtib-i Hususiye" (Özel Okullar) statüsüne alınmış; devlet denetimi şartıyla, masrafların cemaat vakıflarınca karşılanması ve öğrencilere ücretsiz eğitim verilmesi gibi standartlara bağlanmıştır.¹⁰⁹

20. yüzyılın başında Sinop'taki gayrimüslim toplulukların modernleşme süreçleri, eğitim istatistikleri üzerinden okunabilmektedir. Konuyla ilgili literatürde Cenk Demir tarafından sunulan nicel veriler, Rum cemaatinin bilhassa kız çocuklarının eğitimine verdiği önemi kanıtlar niteliktedir. Notis Botzaris'in verilerine atıfla oluşturulan tabloya göre, sancakta bulunan tek bir kız okulunda 250 öğrenci eğitim görmektedir. Erkek öğrencilerin durumu incelendiğinde ise 11 farklı okulda toplam 581 öğrenci ve 17 öğretmenden oluşan daha yaygın bir eğitim ağı göze çarpmaktadır. Kız ve erkek öğrenci sayıları arasındaki bu denge, dönemin taşra koşulları düşünüldüğünde, cemaat içi eğitim seferberliğinin boyutlarını göstermesi açısından kayda değerdir.¹¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz'deki önemli ticaret ve liman kentlerinden biri olan Sinop, bünyesinde barındırdığı Gayrimüslim unsurların eğitim faaliyetleri açısından da dikkat çekici bir merkez olmuştur. Şehirdeki Rum Ortodoks cemaati, Osmanlı'nın tanıdığı "Millet Sistemi" çerçevesinde kendi eğitim kurumlarını oluşturma, yönetme ve finanse etme imkânı bulmuştur. Yerel kaynaklara dayanan araştırmalar, Sinop'taki bu faaliyetlerin kökenini 17. yüzyılın sonlarına, özellikle 1675 yılına kadar götürmektedir. Bu dönemde Trabzonlu Theodoros (*Theodoros Trapezountios*) gibi eğitimcilerin ve Sinoplu Panagiotis (1670-1736) gibi yerel alimlerin varlığı, Tanzimat öncesi dönemde de cemaat içinde klasik tarzda bir eğitim geleneğinin sürdürüldüğünü göstermektedir.¹¹¹

¹⁰⁹ Vahapoğlu, *age.*, s.123.

¹¹⁰ Cenk Demir, "Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında Sinop Rumları: Tehcir ve Mübadele", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 34, Sayı 2 (2019), s. 451.

¹¹¹ Fani Alexandridou, *Η Παιδεία στον Πόντο: Η Εκπαίδευση και τα Εκπαιδευτικά Συστήματα...* [Pontus'ta Eğitim: Eğitim ve Eğitim Sistemleri...], Yüksek Lisans Tezi, Aristoteles Üniversitesi, Selanik, 2015, s. 42; Ayrıca dönemin alimlerinden Panagiotis Sinopeus'un biyografisi için bk. K. Sathas, *Neoelliniki Filologia*, 1868.

خسته خانه، دیستانسر، اجزاخانه، مکتب و مدارس کوی خستریطرد و

¹¹² Mehmed Said, *Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Sinob Sancağı*, No: 19, Ankara: Öğüd Matbaası, 1338 (1922). Harita Eki.

Trabzon'dan sonra eğitim alanında en organize yapıya sahip merkezlerden biri haline getirmiştir.¹¹³

Eğitim kurumlarının idaresi, devletin genel denetimi altında olmakla birlikte, iç işleyişte cemaatin oluşturduğu eğitim encümenleri (*Eforia*) ve ruhani liderler (*Metropolitlik*) tarafından yürütülmüştür. Özellikle Patrik Kyrillos ve Kudüs Patriği Polykarpos gibi üst düzey din adamlarının kurumlara sağladığı "sigillium" (tescil belgesi) ve maddi ödenekler, okulların yarı-özerk statüsünü ve mali sürdürülebilirliğini güçlendirmiştir.¹¹⁴

Sinop Rum cemaatinin eğitimdeki en belirgin atılımı, kız çocuklarının okullaşması alanında görülmüştür. 1869 yılında faaliyete geçen Sinop Kız Okulu (*Parthenagogeio*), bölgedeki kadın eğitiminin kurumsallaşması adına önemli bir örnektir. O dönemde Amasya Metropolitliği idari sınırları içindeki ilk kız okulu olma özelliğini taşıyan bu kurum, klasik mahalle mektebi anlayışından uzak, modern pedagojik yöntemlerle donatılmıştı.¹¹⁵

Okulun müfredat yapısı dört ana bölümden oluşmaktaydı:

1. Klasik Eğitim Bölümü: Dil ve din eğitimi ağırlıklı.
2. Müşterek Eğitim (Sindidaktiko): Ortak derslerin verildiği bölüm.
3. Karşılıklı Öğretim (Allilodidaktiko): Osmanlı eğitim sisteminde de "Usul-ü İzbadiye" olarak bilinen, başarılı öğrencilerin ("kalfa") alt sınıflara ders vermesi esasına dayalı Lancaster metodu.
4. Anaokulu (Nipiagogeio): Okul öncesi hazırlık sınıfı.

Kız okulunun temel amacı, dönemin muhafazakâr modernleşme anlayışına uygun olarak, kız öğrencileri "iyi birer anne ve eş" olmanın yanı sıra, dini ve ahlaki açıdan donanımlı bireyler olarak topluma kazandırmaktı. Okul, açılışından kısa süre sonra 80 öğrenciye ulaşmış, 1914 yılına gelindiğinde ise şehirdeki kız okulu sayısı beşe çıkmıştır.¹¹⁶

¹¹³ Pantelis A. Demiroglou, *Η εκπαίδευση των Ελλήνων στον Πόντο...* [Pontus Rumlarının Eğitimi...], Yüksek Lisans Tezi, Dimokritio Üniversitesi, Komotini, 2015, s. 53.

¹¹⁴ Alexandridou, *Age.*, s. 42; Okulların mali yapısı ve patrikhane tescili (sigillium) hakkında detaylar için bk. *Archeion Pontou*, Cilt 3, s. 153.

¹¹⁵ Alexandridou, *age.*, s. 58.

¹¹⁶ Alexandridou, *age.*, s. 58.

Sinop'ta okul öncesi eğitim, 1875-1876 eğitim yılında açılan müstakil Anaokulu ile sistematik bir hal almıştır.¹¹⁷ 1895 yılında şehirde meydana gelen büyük yangın, Müslüman ve gayrimüslim mahallelerini etkilediği gibi Rum okullarının da tahrip olmasına yol açmıştır. Ancak cemaatin iç dayanışması ve Samsun'da kurulan "Sinoplular Cemiyeti" (*Syllogos Sinopeon*) gibi sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle eğitim binaları kısa sürede yeniden inşa edilmiştir. II. Meşrutiyet dönemine (1908 sonrası) gelindiğinde, Sinop'ta Rüştîye (Ortaokul) dengi modern bir "Kentsel Okul"un (*Astiki Sxoli*) faaliyetlerini sürdürdüğü ve mezun verdiği arşiv kayıtlarına yansımıştır.¹¹⁸

Hukuki altyapının oluşmasıyla birlikte taşradaki okullaşma oranlarında da hareketlilik gözlenmiştir. Nitekim 1875 tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi verilerine göre, vilayet genelinde 17 azınlık okulu bulunurken, bu okulların 5 tanesi Sinop Sancağı sınırları içerisindeydi.¹¹⁹ Takip eden yıllarda Sinop'taki gayrimüslim nüfusun eğitim taleplerine paralel olarak okul sayısında artış yaşanmış; bazı dönemlerde bu sayı 12'ye kadar yükselmiş, sonraki yıllarda ise 9 olarak yenilenmiştir.¹²⁰ Sayısal verilerdeki bu dalgalanma, dönemsel nüfus hareketleri veya okulların birleştirilmesi gibi idari tasarruflarla açıklanabilir.

Görsel 1: Sinop Varoş Mahallesi (Zeynel Zeki ÖZCANOĞLU arşivi)¹²¹

¹¹⁷ Demiroglou, *age.*, s. 33.

¹¹⁸ Demiroglou, *age.*, s. 53; Alexandridou, *age.*, s. 48.

¹¹⁹ Karakök, *agm.*, s.273.

¹²⁰ Okur, *agt.*, s. 260.

¹²¹ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2800602383311558&set=pcb.2621063761303125>

Sinop'taki Gayrimüslim eğitim mirasının en somut örneği, günümüzde Sinop İstiklal İlkokulu'nun bulunduğu alandır.¹²² Arşiv belgeleri ve ilgili yerleşim krokisi, Varoş Mahallesi'nde Mekteb ve Hamam Caddeleri arasında kalan bu alanın sadece tek bir okuldan ibaret olmadığını göstermektedir. Yapı grubu; İnas Mektebi (Kız Okulu), Sıbyan Mektebi ve Mekteb-i İbtidaiye olmak üzere üç farklı eğitim binasını, bir kilise ve çan kulesini, ayrıca cemaatin idari merkezi olan İhtiyar Meclisi Dairesi'ni de bünyesinde barındıran bütünleşmiş bir eğitim, ibadet ve yönetim kompleksi' niteliğindedir.¹²³ Bu yerleşim düzeni, Sinop'taki Rum cemaatinin eğitime ve kurumsal örgütlenmeye verdiği önemi somutlaştırmaktadır.

Devletin eğitim kurumlarını kayıt altına alma ve istatistik verilerini güncelleme çabası 20. yüzyılın başlarında da titizlikle sürdürülmüştür. Nitekim H. 24 Safer 1332 (M. 22 Ocak 1914) tarihli Maarif Nezareti belgesine yansıyan bilgilere göre; vilayetten gönderilen istatistik cetvelinde Sinop ve Kastamonu havalisinde bir Ermeni ve üç Rum mektebinin faal olduğu rapor edilmiştir.¹²⁴ Ayrıca söz konusu belgede, istatistiklerin tutulmasındaki temel amacın okulların ihtiyaçlarını belirlemek ve yeni açılacak okulları tespit etmek olduğu vurgulanmıştır.¹²⁵

Tablo 4.3 Mekâtib-i Rüşdiye-i Gayri Müslime Cetvelidir (1311 Senesi)¹²⁶

Esami-i Mahalli	Rum (Erkek)	Rum (Kız)	Ermeni (Erkek)	Ermeni (Kız)	Katolik (Erkek)	Katolik (Kız)	Protestan	Musevi	Yekûn (Toplam)
Edirne	100	5	28	-	-	-	-	127	260
Kırkkilise (Kırklareli)	14	1	16	1	-	-	-	16	48
Tekfurdağı (Tekirdağ)	26	7	61	67	-	2	1	-	164
Dedeoğlu	19	1	28	29	-	-	-	9	86
Gümölcine	64	-	105	106	-	1	2	20	298
Gelibolu	71	1	86	86	-	1	-	27	272
Kale-i Sultaniye (Çanakkale)	178	58	222	224	-	62	1	5	750
Hüdavendigar (Bursa)	4	-	94	94	-	5	12	74	283
Ertuğrul (Bilecik)	7	-	2	3	-	-	-	2	14
Kütahya	-	-	7	-	-	4	-	-	11
Karahisar	1	-	1	-	-	-	-	-	2
Karesi (Balıkesir)	2	4	12	12	-	-	2	4	36
Rodos	46	-	-	-	1	-	-	-	47

¹²² Bk. Ek 14

¹²³ BOA, İ.AZN, 21/11, 08.03.1314 (17.08.1896).

¹²⁴ BOA, MF. İBT., 478/83, 22 Ocak 1914.

¹²⁵ BOA, Y.PRK.MF., 3/31, (1894).

¹²⁶ BOA, Y.PRK.MF., 3/31, 29 Z 1311 (3 Temmuz 1894).

Sakız	117	-	-	-	1	-	-	-	118
Midilli	25	-	-	-	-	-	-	-	25
İstanköy	85	-	-	-	-	-	-	-	85
İzmir	9	22	-	-	10	27	8	79	155
Saruhan (Manisa)	14	-	-	-	-	12	-	20	46
Menteşe (Muğla)	10	-	-	-	-	4	-	21	35
Denizli	52	22	-	-	-	2	-	77	153
Ankara	6	9	-	-	1	6	8	21	51
Yozgat	4	7	-	-	1	-	-	12	24
Kayseri	-	9	-	-	-	-	-	9	18
Kırşehir	69	2	5	-	-	-	-	79	155
Konya	1	9	-	1	4	4	7	24	50
Niğde	-	6	9	19	-	5	-	29	68
Burdur	-	-	1	1	-	1	-	20	23
Isparta	92	22	-	2	-	-	-	118	234
Antalya	97	21	-	4	-	-	-	122	244
Sinop	5	-	-	-	-	-	-	-	5
Trabzon	7	86	-	-	-	-	-	9	102
Canik (Samsun)	11	9	-	2	-	1	-	18	41
Gümüşhane	28	14	-	-	-	-	-	28	70
Lazistan (Rize)	9	8	-	-	-	-	-	8	25
Sivas	11	-	-	-	-	-	-	22	33
Amasya	1	28	-	2	2	22	-	77	132
Tokat	-	7	-	-	-	-	-	14	21
Karahisar-ı Şarki	-	19	-	-	-	-	-	19	38
Erzurum	75	122	-	2	29	-	-	209	437
Erzincan	11	-	-	-	-	-	-	25	36
Ma'muretülaziz (Elazığ)	127	11	-	-	-	-	2	176	316
Dersim	-	-	-	-	9	-	-	16	25
Diyarbakır	-	40	-	-	-	-	-	21	61
Mardin	-	6	-	-	1	-	-	6	13
Bitlis	-	40	-	-	2	-	-	222	264
Muş	-	-	-	-	-	-	-	133	133
Siirt	-	40	8	1	-	-	-	105	154
Genç	-	20	-	-	-	-	-	20	40
Van	29	16	-	-	-	-	-	60	105
Hakkari	-	-	-	-	-	-	-	26	26
Adana	7	1	-	7	2	6	1	28	52
Halep	4	-	-	-	2	-	-	7	13
Kudüs-i Şerif	19	4	-	-	-	-	48	-	71
YEKÛN	1412	741	674	658	62	156	89	2387	6181

4.3.1. Aya Yani Rum kilisesi ve mektebi

Sinop sancağında 19. yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanan Rum cemaati eğitim faaliyetleri, basit birer imar hareketi olmanın ötesinde, kentin Antik Çağ'dan gelen kültürel mirasının modern bir "kimlik inşası" projesiyle yeniden yorumlandığı, devlet denetimi ile sivil inisiyatifin iç içe geçtiği çok katmanlı bir tarihsel sürece işaret etmektedir. Kentteki eğitim geleneğinin kökleri, Antik Çağ'da gençlerin hem zihinsel hem de bedensel eğitim aldığı, yöneticilerine "Gymnasiarch" denilen Gymnasion kurumlarına kadar uzansa da¹²⁷ 19. yüzyıldaki kurumsallaşma, Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme dinamikleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kurumsallaşma süreci, henüz 19. yüzyılın ilk yarısında devletin resmi kayıtlarına yansımaya başlamış; örneğin Hicri 21.02.1252 (Miladi 1836) tarihli bir belgede, Sinop kasabasındaki Rum kilisesinin yıkılmak üzere olması nedeniyle tamiri için ferman talep edilmesi, cemaatin mekânsal varlığının ve imar faaliyetlerinin Tanzimat öncesinden itibaren devlet güvencesinde ve denetiminde yürütüldüğünü kanıtlamıştır.¹²⁸

Sinop'taki eğitim hayatının asıl niteliksel dönüşümü, sadece binaların inşasından ziyade, bu binalara hayat veren "insan kaynağına" yapılan yatırımla gerçekleşmiştir. Nitekim 1899 tarihli meşhur taş binanın

İnşasından yaklaşık yarım asır önce, Hicri 28.11.1272 (Miladi 1856) tarihli Hariciye Nezareti belgesinde, "Sinop Rum Mektebi Muallimi Petro"nun, memleketi Serez/Demirhisar da bulunan eşi Katerina'nın kardeşi Tanaş refakatinde yanına getirilmesi için resmi makamlara başvurduğu görülmektedir.¹²⁹ Bu insani ve idari detay, Sinop'ta eğitimin yerel din adamları tarafından rastgele verilmediğini; aksine dışarıdan atanan, kadrolu ve "Muallim" sıfatını haiz profesyoneller eliyle yürütüldüğünü belgelemektedir. Dönemin eğitim müfredatı da bu profesyonelleşmeye paralel olarak, İstanbul merkezli Rum Edebiyat Cemiyeti ile organik bir bağ içerisinde şekillenmiştir. Yerel Pontus ağızları yerine standart Yunanca'nın (Katharevousa) öğretilmesi hedeflenerek eğitim, cemaat içinde bir "Helenik bilinç" oluşturma aracı olarak kullanılmıştır.¹³⁰

Sinop eğitim tarihindeki en büyük mekânsal ve mimari kırılma ise 1895 yılında şehir merkezinde yaşanan ve Rum mahallesinin kalbi sayılan "Ayayani" (Agios Ioannis) Kilisesi ile

¹²⁷ David M. Robinson, "Ancient Sinope", *The American Journal of Philology*, Vol. 27, No. 2 (1906), s. 125-150.

¹²⁸ BOA., *C.ADL.*, 100/6012, 21.02.1252.

¹²⁹ BOA., *HR.MKT.*, 153/96, 28.11.1272.

¹³⁰ Pantelis Demiroglou, "Social and Educational Life of the Greek Community of Sinope", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015, s. 45-48.

çevresindeki ahşap okul binalarını kül eden büyük yangınla tetiklenmiştir. Bu felaket, şaşırtıcı bir biçimde bir şekilde modern şehircilik ilkelerine göre planlanmış bütünleşmiş bir "eğitim kampüsü" nün doğuşuna zemin hazırlamıştır. Yangının hemen ardından başlatılan girişimler neticesinde, Babıali Evrak Odası kayıtlarına göre Hicri 07.04.1314 (Miladi 1896) tarihinde Adliye ve Maarif Nezaretleri nezdinde ruhsat süreci başlamış,¹³¹ akabinde Hicri 08.03.1314 (Miladi 18 Ağustos 1896) tarihinde Sinop'ta "Ayayani nam Rum Kilisesi ile avlusu derununda üç adet mektebin" yeniden ve genişletilerek (*tecdiden ve tevsian*) inşasına dair İrade-i Seniyye çıkmıştır.¹³²

Devlet arşivlerinde yer alan ve yangın sonrası hazırlanan vaziyet planı, projenin kapsamını net bir şekilde ortaya koymaktadır; kampüs, kentin "Varoş" olarak adlandırılan Rum mahallesinde, "Kilise Caddesi", "Mekteb Caddesi" ve "Hamam Caddesi" ile sınırlandırılmış bir ada içerisinde tasarlanmıştır.¹³³ Bu konum seçimi, cemaatin "Mithridates Eğitim Cemiyeti" (Syllogos Mithridatis) ideolojisi doğrultusunda, kendilerini kentin antik mirası ve Pontus Krallığı tarihiyle ilişkilendirme stratejisinin bilinçli bir yansımasıdır.¹³⁴ Arşivdeki mimari projelerde "Mekteb-i İbtidaiye" (İlkokul), "Sibyan Mektebi" (Anaokulu) ve "İnas Mektebi" (Kız Okulu) olarak tanımlanan ve neoklasik üslupta çizilen bu binaların cephe tasarımları, dönemin estetik anlayışını yansıtmaktadır.¹³⁵ Projenin finansmanı, Rusya ticaretinden elde ettiği serveti memleketine aktaran Sinoplu hayırsever Yorgi Çuvalcı (Georgios Tzouvaltzis) tarafından üstlenilmiştir.¹³⁶ Planlanan proje üç yıl içinde tamamlanarak 1899 yılında eğitime açılmış ve binanın giriş kapısı üzerine yerleştirilen mermer kitabeye Yunanca olarak "Okul, Yorgi İ. Çuvalcı'nın harcamalarıyla 1899 yılında kurulmuştur" (ΣΧΟΛΗ ΙΔΡΥΘΕΙΣΑ ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΓΕΩΡΓ. Ι. ΤΖΟΥΒΑΛΤΖΗ 1899) ibaresi işlenmiştir.¹³⁷ Bu kitabe, 1896 tarihli arşiv projesinin kâğıt üzerinde kalmayıp başarıyla hayata geçirildiğinin somut kanıtıdır.

Ancak 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, büyük umutlarla inşa edilen bu kampüs hem hukuki denetimlerin hem de siyasi krizlerin kısılcına girmiştir. Okul arazisindeki genişleme faaliyetleri devletin dikkatini çekmiş ve Maliye Nezareti Emlak-i Emiriye Müdiriyeti'ne ait Rumi 26.01.1330 (Miladi 8 Şubat 1915) tarihli belgede, Sinop'ta Rum mektebine usule aykırı olarak kaydedilen mahlul (sahipsiz/boş) araziye ait tahkikat icrası talep edilerek, okulun

¹³¹ BOA., *BEO.*, 838/62849, 07.04.1314.

¹³² BOA., *İAZN*, 21/11, 08.03.1314.

¹³³ BOA., *İAZN*, 21/11, 08.03.1314 (17.08.1896).

¹³⁴ Eleni Mentessidou, "The Greek Community of Sinope", 2020, s. 12-15.

¹³⁵ BOA., *İAZN*, 21/11, 08.03.1314 (17.08.1896).

¹³⁶ Demiroglou, *a.g.e.*, s. 52.

¹³⁷ Bk. Ek 10.

mülkiyet durumu mercek altına alınmıştır.¹³⁸ Bu hukuki baskıların yanı sıra, I. Dünya Savaşı arifesinde artan etnik gerilimler ve boykot süreçleri de kurumun işleyişini sekteye uğratmış; Rumi 05.04.1330 (Miladi 18 Haziran 1914) tarihli şifreli telgrafta bildirildiği üzere, Rumlar Metropolit'ten aldıkları emir üzerine mektep ve kiliseleri kapatarak fiili bir boykot sürecine girmişlerdir.¹³⁹ Sinop Rum mahallesinin fiziki sonu ise Rumi 15.07.1333 (Miladi 15 Temmuz 1917) tarihli büyük yangınla gelmiştir. Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafa göre; bir mülteci evinden çıkan yangında 400 hane, Düyun-ı Umumiye binası, Karantina İdaresi ve iki kilise tamamen yanmış; evsiz kalanlar "mektep, medrese ve camilere" yerleştirilmiştir.¹⁴⁰ 1899 yapımı Çuvalcıyan Okulu, kâgir yapısı sayesinde bu felaketten kurtularak yangın zedelere sığınmak olmuştur. Cumhuriyet döneminde "Kız Yetiştirme Yurdu" olarak varlığını sürdüren bina, 1972 yılında Atina'dan gelen ve ilkokulu bu binada okuduklarını gözyaşları içinde anlatan yaşlı bir mübadil çiftin ziyaretiyle, Sinop'un çok kültürlü geçmişinin yaşayan tanığı olarak hafızalardaki yerini korumuştur.¹⁴¹

Görsel 2. Sinop İstiklal ilkokulu ve il özel idare binası. (Tarafımızdan çekilmiştir)

¹³⁸ BOA., *ML.EEM.*, 1069/8, 26.01.1330.

¹³⁹ BOA., *DH. ŞFR*, 430/92, 05.04.1330.

¹⁴⁰ BOA., *DH. ŞFR*, 565/87, 15.07.1333.

¹⁴¹ Tufan Bilgili, "Sinop Çuvalcıyan İlkokulu", *Sinop Bilke*, 22 Mart 2024, (Erişim Tarihi: 25 Ocak 2026), <https://sinopbilke.com/2024/03/22/sinop-cuvalciyan-ilkokulu/>.

Osmanlı'nın son dönemlerinde, özellikle Balkan Savaşları sonrası ve I. Dünya Savaşı sürecinde; Rum Patrikhanesi ve yerel metropolitlikler, zaman zaman Osmanlı hükümetini Avrupa devletlerine şikâyet etmek veya azınlık hakları konusunda baskı oluşturmak amacıyla okul ve kiliseleri kapatma yoluna gitmişlerdir. Bu durum devlet nezdinde "asayiş bozmaya yönelik siyasi bir hareket" olarak değerlendirilmiştir. Nitekim 4 Temmuz 1914 tarihinde okulların kapatılması üzerine Sinop Mutasarrıfı, çektiği telgrafla bölgedeki Rum cemaatinin bu emre uyduğunu ve kurumlarını kapattığını İstanbul'daki merkeze rapor etmiş; alınacak önlemler ve durumun gidişatı hakkında bilgi vermiştir.¹⁴²

4.3.2. Ayancık Rum Kilisesi ve mektebi

Ayancık kazasındaki Rum cemaatinin eğitim alanındaki kurumsallaşma çabaları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Şura-yı Devlet ve Maarif Nezareti belgeleri ışığında incelendiğinde, sürecin hem demografik hem de mali boyutları netlik kazanmaktadır. Arşiv vesikalarına yansıyan tahkikat raporlarına göre, o dönemde kazada 27.909 Müslüman nüfusa karşılık 2.000'i aşkın Rum nüfus ikamet etmekteydi.¹⁴³ Bu nüfusun eğitim ihtiyacını karşılamak adına girişilen ilk teşebbüs Liman Dairesi arazisinde başlamışsa da yerel idare tarafından durdurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Sinop Sancağı'nın Ayancık Kazası'nda yaşayan Rum cemaatinin eğitim faaliyetleri ve bu faaliyetlerin mekânsal altyapısını oluşturan imar hareketleri; yerel bir cemaatin pedagojik ihtiyaçlarını aşan, devletle olan siyasi ve hukuki pazarlıklarını, ekonomik gücünü ve sosyal örgütlenme kapasitesini yansıtan çok katmanlı bir tarihsel süreci işaret etmektedir. Arşiv belgeleri bütüncül bir gözle incelendiğinde, Ayancık'taki eğitim yapılanmasının bağımsız bir olgu olmadığı, aksine 1884 yılından itibaren kilise inşasıyla başlayan ve "ibadethane-mektep" bütünleşmesiyle şekillenen dini-sosyal bir kompleksin parçası olduğu görülmektedir. Devletin bu sürece yaklaşımı ise "denetimli modernleşme" ile "güvenlik eksenli şüphecilik" arasında gidip gelen bir sarkaç izlemiştir; nitekim 5 Ağustos 1889 tarihli Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî belgesinde, Hristiyan tebaanın kilise ve bilhassa "hususî mektep" inşasına yönelik artan taleplerinin "bir derece-i ileride kesb-i ehemmiyet eylediği" vurgulanmış, bu yapıların arka planında "maksad-ı siyasi" (siyasi bir amaç) güdüp gütmeyeceğinin devletçe sıkı bir istihbarat ve

¹⁴² BOA, DH. ŞFR, 430/92, 4 Temmuz 1914.

¹⁴³ BOA, ŞD, 1685/29, H.04.01.1329, 1911.

bürokrasi filtresinden geçirilmesi gerektiği temel bir devlet politikası olarak kayda geçirilmiştir.¹⁴⁴

Ayancık'taki eğitim kurumunun inşasına giden yol, öncelikle cemaatin fiziki ve hukuki varlığını meşrulaştıran kilise inşaatı süreciyle açılmıştır. 1884 yılında Ayancık henüz bir nahiye iken, yerel yöneticilerin İstanbul'a gönderdiği tahriratlarda, bölgedeki Rum ahalinin ibadetgahı olmadığı, ayin için Sinop merkezden veya köylerden "papaz celbine" (getirilmesine) mecbur kaldıkları ve bunun zorluk yarattığı belirtilerek ilk inşa izni talep edilmiştir.¹⁴⁵ Ancak bu süreç sancılı işlemiş, cemaatin bürokratik prosedürleri tamamlamadan veya kapsamını aşarak başlattığı inşaat, devlet tarafından tespit edilmiştir. 3 Aralık 1900 tarihli Şura-yı Devlet mazbatası, Ayancık kasabası içinde Timurcuoğlu uhdesinden alınan arsa üzerinde başlanan kilise inşaatının "ruhsat-ı resmiyesi olmadığı cihetle tatil edildiğini" (resmi izni olmadığı için mühürlenip durdurulduğunu) belgelemektedir.¹⁴⁶ Devlet, yapıyı yıkmak yerine, mevcudun "ikmaline" (tamamlanmasına) izin vererek krizi yönetmiş ve 1901 yılında çıkan İrade-i Seniyye ile Aya Nikola Kilisesi'nin yasal statüsü kesinleşmiştir.¹⁴⁷ 1905 yılında bu yapıya eklenen çan kulesi ise cemaatin kasaba silüetindeki görünürlüğünü ve prestijini pekiştiren mimari bir sembol olmuştur.¹⁴⁸

Eğitim altyapısının modernleşmesi ise bu kurumsallaşma sürecinin ikinci ve en olgun evresini teşkil etmiştir. 1911 yılının ocak ayında, Ayancık Rum Mektebi'nin inşası için alınan izin, cemaatin eğitim faaliyetlerini kilise avlusuna taşıyarak dini ve pedagojik alanı mekânsal olarak birleştirmiştir. 5 Ocak 1911 tarihli Şura-yı Devlet kararı ve 10 Ocak 1911 tarihli Padişah iradesiyle onaylanan okul projesi, "Ayancık Kasabasındaki kilisenin bahçesi dahilinde" inşa edilmek üzere kurgulanmıştır.¹⁴⁹ Padişah iradesi ekinde yer alan mimari projeler, inşa edilen okulun dönemin standartlarının üzerinde, "kargir" (taş), iki katlı, simetrik cepheli, geniş pencere ve müstakil dersliklere sahip modern bir eğitim binası olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁵⁰ Devlet, inşaat iznini verirken eğitimin içeriğini de denetim alanı içinde tutmuş, Sadaret makamından yazılan yazıda okulun "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ahkamına riayet edilmek

¹⁴⁴ BOA, A.} MKT.MHM. 499-68, 8 Zilhicce 1306 (5 Ağustos 1889).

¹⁴⁵ BOA, DH. 910-72297, 13 Cemaziyelevvel 1301 (11 Mart 1884).

¹⁴⁶ BOA, Y..A..RES. 110-28, 10 Şaban 1318 (3 Aralık 1900).

¹⁴⁷ BOA, İ..AZN. 42-27, 3 Safer 1319 (22 Mayıs 1901).

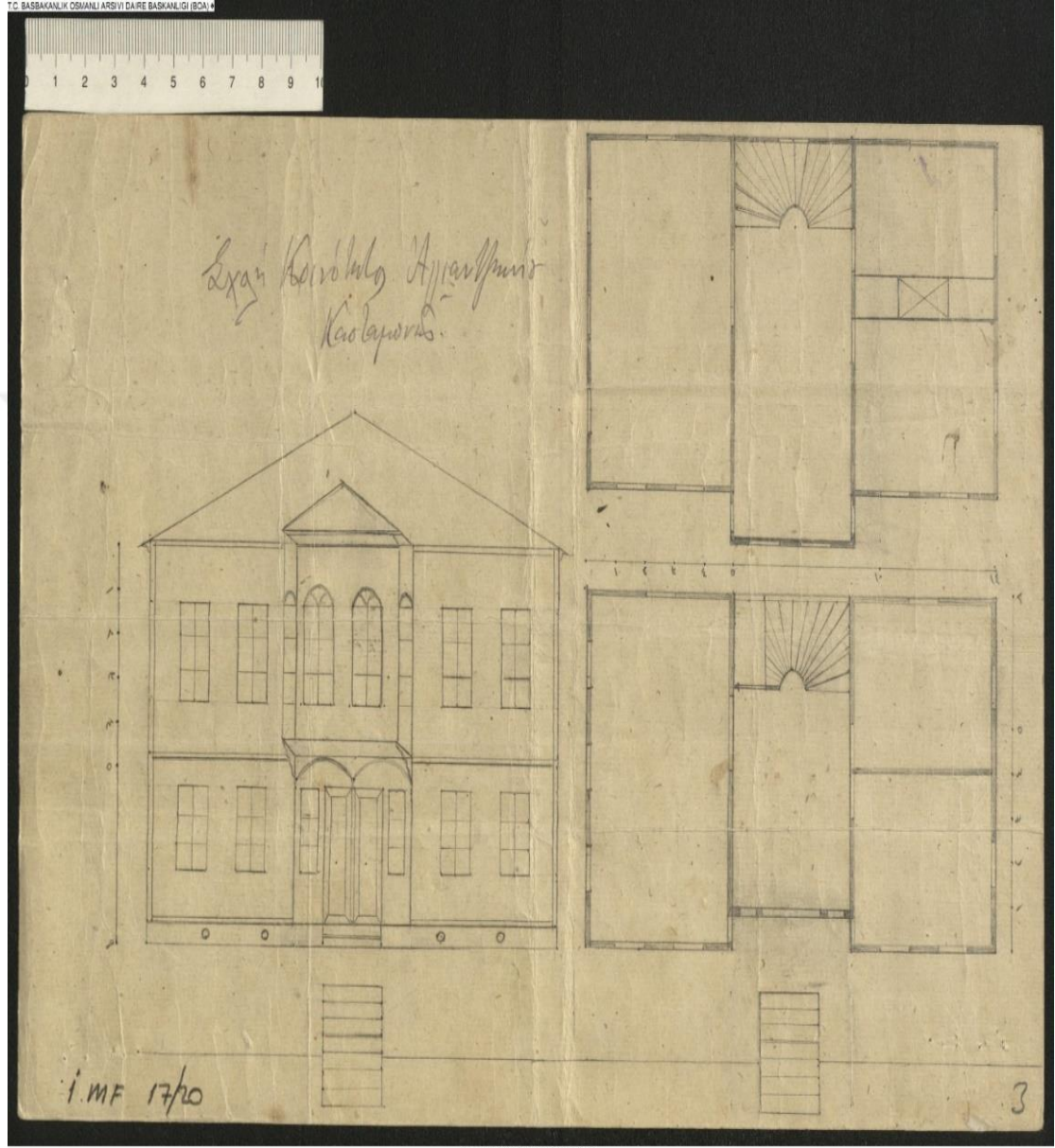
¹⁴⁸ BOA, İ..AZN. 62-35, 25 Receb 1323 (25 Eylül 1905).

¹⁴⁹ BOA, ŞD 1685-29, 4 Muharrem 1329 (5 Ocak 1911) ve BOA, İ..MF.. 17-20, 9 Muharrem 1329 (10 Ocak 1911).

¹⁵⁰ BOA, İ..MF.. 17-20, (1329).

üzere" (Genel Eğitim Yönetmeliği kurallarına uyulması şartıyla) açılmasına müsaade etmiştir.¹⁵¹

Görsel 3. Ayandon Rum Cemaati Okulu İnşa Planı.¹⁵²

İ.M.F.00017.00020.003

Bu modern eğitim yatırımının finansmanı, cemaatin ekonomik gücünü ve iç dayanışmasını (imece usulünü) gözler önüne seren en çarpıcı verileri sunmaktadır. Devlet bütçesinden katkı alınmadan gerçekleştirilen inşaat için toplanan bağışlar, Şura-yı Devlet dosyasındaki "Ayancık Rum Kilisesi havlusunda inşa edilecek mekteb için iane listesi" başlıklı

¹⁵¹ BOA, BEO 3849-288622, 23 Muharrem 1329 (24 Ocak 1911).

¹⁵² BOA, İ.M.F., 17/20, 09 M 1329.

belgede kayıt altına alınmıştır. Bu listede; Atanaş Papa Yanis (1000 kuruş), Serafim Oğlu (1000 kuruş), Vasil Oğlu (800 kuruş), Anastas Çorbacı (500 kuruş) gibi yerel eşraf ve din adamlarının isimleri ile yaptıkları yüksek miktartlı bağışlar görölmektedir. Toplamda 7.210 kuruşu bulan bu bağış miktartı, Ayancık Rum cemaatinin 1911 yılında büyük ölçekli bir imar faaliyetini finanse edebilecek sermaye birikimine sahip olduğunu ispatlamaktadır.¹⁵³ Ancak, büyük bir toplumsal seferberlik ve devlet izniyle inşa edilen bu modern eğitim kurumu, faaliyete geçtikten çok kısa bir süre sonra siyasi konjonktürün kurbanı olmuştur. 18 Haziran 1914 tarihli şifreli telgraf, Balkan Savaşları sonrası gerilen ilişkilerin bir sonucu olarak, Sinop Metropolit'i'nin emriyle Rum mektep ve kiliselerinin kapatıldığını, çocukların okula gönderilmediğini ve cemaatin topyekûn bir boykot eylemine girdiğini rapor etmektedir.¹⁵⁴ Böylece, 1911'de "entegrasyon ve modernleşme" sembolü olarak yükselen okul binası, 1914'te devletle cemaat arasındaki kopuşun tescillendiği sessiz bir mekâna dönüşmüştür.

4.3.3. Gerze Rum mektebi

Gerze'nin Tonoş köyündeki Panayia Kilisesi'nin 1897 yılındaki yeniden inşasına (tecdiden inşasına) ilişkin talep evrakında, kilise planıyla birlikte bir mektep binasının (Mekteb-i Sıbyan) krokisine de yer verildiği görölmektedir. Ayrıca söz konusu belgede, köydeki Rum cemaatinin nüfusu '150 haneden mütecaviz' (150 haneyi aşkın) olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁵

Sinop sancağına bağlı Gerze kazasında, gayrimüslim cemaatlerin eğitim faaliyetlerini ibadethanelerle bütünleşik bir yapıda sürdürdükleri arşiv belgeleriyle sabittir. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler, Gerze'deki Rum cemaatinin harap olan kiliseleriyle birlikte bir de mektep inşa etme taleplerini ve bu sürecin idari aşamalarını detaylandırmaktadır.¹⁵⁶

Konuyla ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde, Gerze kasabasındaki Rum Kilisesi'nin ve müştemilatının harap durumda olduğu, cemaatin ibadet ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu yapıların yenilenmesi (tecdiden inşası) için devletten ruhsat talep ettiği görölmektedir. İnşası istenen yapı açıkça "Rum kilisesinin ma'a mekteb" (mektep ile birlikte) şeklinde tanımlanmıştır. Bu ifade, dönemin azınlık eğitim kurumlarının fiziksel olarak kilise avlusu (havli) içerisinde kurgulandığını göstermesi bakımından önemlidir.¹⁵⁷

¹⁵³ BOA, ŞD 1685-29

¹⁵⁴ BOA, DH.ŞFR. 430-92, 5 Haziran 1330 (18 Haziran 1914).

¹⁵⁵ BOA, İ. AZN., 26/31. H.17.02.1315, 1897.

¹⁵⁶ BOA, İ. AZN., 24/42, H. 19.10.1314, 1897.

¹⁵⁷ BOA, İ. AZN., 24/42, H. 19.10.1314, 1897.

Söz konusu inşaat ruhsatı talebi, Osmanlı bürokrasisi içerisinde hiyerarşik bir silsile izlemiştir. Kastamonu Vilayet İdare Meclisi'nden başlayan süreç, Adliye ve Mezâhib Nezâreti'ne intikal etmiş, oradan da Şûra'yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi'nde görüşülerek teknik ve hukuki incelemeye tabi tutulmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde; yeniden inşa edilecek kilise ve mektebin avlu dahilinde, kâgir (taş veya tuğla) olarak inşa edileceği ve inşaatın "makbere-i kadime" (eski mezarlık) gibi kamusal alanlara tecavüz etmediği tespit edilmiştir.¹⁵⁸

Eğitim tarihi açısından dikkat çeken bir diğer husus ise projenin finansmanıdır. Belgelerde, inşaat masrafı olan tahmini bin iki yüz kuruşun devlet hazinesinden değil, "ekall-i cemaatten bi'l-istîcâr cem 'edilen nükûddan" (cemaat mensuplarından toplanan paralarla) karşılanacağı belirtilmiştir. Bu durum, Gerze Rum cemaatinin 19. yüzyıl sonlarında kendi eğitim ve ibadet kurumlarını finanse edebilecek bir iktisadi dayanışma içinde olduğunu göstermektedir.¹⁵⁹

Sonuç olarak, 1897 tarihli Sadaret tezkiresi ve ekindeki krokiler, Gerze'de eğitimin sadece kilise binası içinde değil, kilise avlusunda yer alan ve "bir bâb mekteb" olarak tanımlanan müstakil bir binada sürdürüldüğünü kanıtlamaktadır. Padişah iradesine sunulan bu talep, Sinop bölgesindeki gayrimüslim eğitim yapılarının devlet denetimi altında ve yasal prosedürlere uygun olarak fiziksel varlıklarını sürdürdüklerine dair somut bir örnektir.¹⁶⁰

4.4. Sinop Sancağı Azınlık Okullarında Eğitimin niteliği

Tanzimat Fermanından sonra gayrimüslimler kendi okullarını açmış ve kendi dil ve dinlerinde eğitim öğretim yapabilmişlerdir. "Osmanlı Vatandaşlığı" bilincini oluşturmak için bu okulların açılmasına izin verilmişse de durum beklendiği yönde gelişmedi. Açılan Rum okulları Patrikhaneye bağlıydı ve dini nitelikli eğitimin yanında etnik bilincin gelişmesi için faaliyetlerde bulunuyordu.

Osmanlı Devleti bu faaliyetlerin önüne geçmek için Türkçe "Lisanı Osmani" derslerinin Türk hocalar tarafından verilmesini zorunlu tuttu. Bazen de Lisanı Osmani hocalarının değiştirilmesi istenmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁸ BOA, İ.AZN, 24/42, H. 19.10.1314, 1897.

¹⁵⁹ BOA, İ.AZN, 24/42, H. 19.10.1314, 1897.

¹⁶⁰ BOA, İ.AZN, 24/42, H. 19.10.1314, 1897.

¹⁶¹ BOA, MF.MKT, 183/152, H.28.03.1311, 1893.

Osmanlı Devleti'nin eğitimde modernleşme çabaları ile azınlık okullarının kültürel-politik birer odağa dönüşme sürecinin kesiştiği 19. yüzyılın son çeyreği, imparatorluk için oldukça kritik bir dönemdir. Gümüşhane Kurum (Kromni) bölgesine ait olan 1896 tarihli bu belge, sadece bir başarı belgesi değil, aynı zamanda dönemin ruhunu ve eğitim stratejilerini yansıtan siyasi bir vesikadır. Belgede on kalem halinde sıralanan dersler; Din Bilgisi (Thriskeftika), Yunanca (Ellinika), Matematik (Mathimatika), Geometri (Geometria), Coğrafya (Geografia), Tarih (Istoria), Fizik/Tabiat Bilgisi (Physika), Güzel Yazı (Kalligrafia), Müzik (Mousiki) ve Jimnastik (Gymnastiki) branşlarından oluşmaktadır.¹⁶²

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile devletin tüm okulları denetim altına alma gayretine rağmen, bu karnede görülen on derslik kapsamlı yapı dikkat çekicidir. Özellikle tarih ve coğrafya dersleri, azınlık okullarında çoğu zaman Osmanlı üst kimliğinden ziyade etnik kökeni ve Helenizm bilincini besleyen bir içerikle okutulmuştur. Türk tarih yazımında bu durum, Karadeniz bölgesindeki okulların "Pontus" ideale hizmet eden birer kültür yuvasına dönüşmesi olarak ele alınır. Matematik ve geometrinin ayrı başlıklar altında, fizik dersiyile desteklenerek verilmesi ise bu okulların akademik düzeyinin ve pozitif bilimlerden sağladığı entelektüel birikimin gücünü göstermektedir.

Karnede ana dil olarak Yunancanın ve bir sanat disiplini olarak güzel yazının ön planda tutulması, cemaatin kültürel varlığını ve dilsel kimliğini koruma çabasını belgeler. Osmanlı merkez yönetiminin Türkçe öğretimini zorunlu kılma çabaları uygulamada dirençle karşılaşmış, bu da imparatorluk içinde ciddi bir dilsel kopukluğa yol açmıştır. Belgedeki mühür ve din bilgisinin müfredatın başında yer alması, eğitimin hala büyük oranda Patrikhane ve dini vakıfların kontrolünde olduğunu kanıtlamaktadır. Bu yapısal ayrışma, eğitimde birliğin (Tevhid-i Tedrisat) neden Cumhuriyet döneminin en temel reformlarından biri haline geldiğini tarihsel bir bakış açısıyla açıklamaktadır.

Siyasal bağlamda 1896 tarihi, Osmanlı-Yunan geriliminin tırmandığı ve 1897 savaşına giden yolun taşlarının döşendiği bir yıldır. Müfredatın sonunda yer alan jimnastik dersi, eğitimin sadece zihni değil, bedensel bir disiplin ve organizasyon boyutunu da kapsadığını göstermektedir. Anadolu'nun en ücra köşelerindeki Rum okullarında bile bu denli sistematik ve on derslik gelişmiş bir müfredatın uygulanması, azınlık eğitiminin ne kadar güçlü bir

¹⁶² 1 Haziran 1896 Tarihli Rum Mektebi Endektikonu (Öğrenci Karnesi), On Derslik Müfredat Dökümü (Thriskeftika, Ellinika, Mathimatika, Geometria, Geografia, Istoria, Physika, Kalligrafia, Mousiki, Gymnastiki), Gümüşhane/Kromni Bölgesi.

organizasyon yapısına sahip olduğunu ve bu yapının bölgedeki toplumsal-siyasi dönüşümdeki stratejik rolünü ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Sinop'taki gayrimüslim eğitim kurumlarının kurumsallaşma düzeyi ve eğitim kalitesi, arşiv belgelerine yansıyan müfredat programları üzerinden takip edilebilmektedir. Bu bağlamda, H. 19.01.1902 tarihli arşiv belgesi, Sinop eğitim tarihi açısından kritik veriler sunmaktadır Kastamonu Valiliği tarafından İstanbul'a, Maarif Nezareti'ne gönderilen bu belgede, "Sinop Rum Mekteb-i İdâdîsi" talebesine okutulmak üzere Atina'dan getirilen ve Sinop Maarif Komisyonu tarafından incelenen ders kitaplarının listesi ve onay talebi yer almaktadır.¹⁶³

Sinop Sancağında Gayrimüslim tebaaya ait mekteplerde okutulan derslerin materyalleri Atina'dan temin edilmektedir. Sinop Sancağında bulunan yöneticiler zaman zaman bu okulları ve gelen materyalleri teftiş etmiş ve zararlı olanlar toplatılarak kullanımına izin verilmemiştir. Kastamonu Vilayeti Mektubî Kalemî'nden Maarif Nezareti Celîlesi'ne gönderilen 29 Mart 1318 (11 Nisan 1902) tarihli tahriratta, Sinop'taki azınlık okullarına dışarıdan getirilen neşriyatın denetimi hususu ele alınmıştır.¹⁶⁴

Belgede, Sinop Rum Mekteb-i İdadisi Müdürü'nün talebi üzerine Yunanistan'dan getirtilen sandıklar dolusu kitabın gümrük ve maarif yetkililerince yapılan inceleme süreci şu orijinal ifadelerle aktarılmıştır: Sinop Rum Mekteb-i İdadisi tarafından "Atina'dan celb olunan kütübün lede'l-muâyene bazılarının muzır ve bazılarının mahzursuz olduğu" tespit edilmiştir. Bu inceleme neticesinde; zararlı içerik taşıyanların "alıkonularak" (tevkif edilerek), sakıncasız bulunanların ise "iade kılındığı" belirtilmiştir.

Vilayet makamı, yazısının ekinde "işbu kütübün esâmî ve mikdârını mübeyyin defterin leffen takdim kılındığı" ifadesiyle bir kitap listesi sunmuştur.¹⁶⁵ Ancak, ekteki bu 107 kalemlik liste incelendiğinde, kitapların karşısında "yasak" veya "serbest" olduğuna dair herhangi bir şerh, işaret veya ayırım bulunmadığı görülmektedir. Liste, sandıktan çıkan kitapların genel bir envanteri mahiyetinde olup; hangi kitabın yasaklanıp hangisinin iade edildiği bilgisi liste üzerinde tasnif edilmemiş, bu ayırım sadece üst yazıda ilkesel olarak belirtilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶³ BOA. MF.MKT. 623/18, H.19.01.1320, 1902.

¹⁶⁴ BOA. MF.MKT. 623/18, H.19.01.1320, 1902

¹⁶⁵ Bk. Ek 11-12, Tablo 4.4

¹⁶⁶ Bk. Ek 11-12

Tablo 4.4. Sinop Rum Mekteb-i İdâdîsi İçin Atina'dan Celb Olunan ve Maarif Nezareti Tarafından İncelenen Kitapların Listesi (1902) Bk. Ek 11- 12.

Aded (Sıra No)	Esâmî-i Kütüb (Kitap İsimleri)	Mahall-i Tab'ı	Tarih-i Tab'ı	İsm-i Müellif ve Hüviyeti (Yazar Adı)
1	Istoria ton Nomismaton	Athinais	1898	Ioannou Svoronou
2	" [Istoria] tis Italikis Palingenesias	"	1901	Th. Anninou
3	Analekta	"	-	Aggelou Vlachou
4	Stoicheia Paidagogias	"	1899	Nikolaou Kordella
5	Istoria tis Romaikis Autokratorias	"	-	S. K. Sakellaropoulou
6	Pinakes Istorikon Nomismaton	"	1898	Ioannou Svoronou
7	Istoria tis Anglias	"	1899	E. Roidou
8	" [Istoria] tis Vyzantinis Logotechnias	"	1900	Lysandrou G. Ch. Konsta
9	" [Istoria] Elliniki	"	1898	Spyridonos Lambrou
10	Stoicheia Paidagogias	"	1899	Nikolaou Kordella
11	Istoria tis Anglias	"	1898	E. Roidou
12	Europis Chartofylax	"	1901	Michail Ath. Georgiadou
13	Stoicheia Paidagogias	"	1899	Nikolaou Kordella
14	Istoria tis Romaikis Autokratorias	"	1897	S. K. Sakellaropoulou
15/16	" [Istoria] tis Italikis Palingenesias	"	1901	Th. Anninou
17	" [Istoria] Elliniki	"	1900	Spyridonos P. Lambrou
18	" [Istoria] tis Italikis Palingenesias	"	1901	Th. Anninou
19	" [Istoria] tis Ellinikis Logotechnias	"	1900	Lysandrou G. Ch. Konsta
20	Stoicheia Paidagogias	"	1899	Nikolaou Kordella
21	Istoria 30 Eton	"	1901	Ioannou Pervanoglou
22	Istoria tis Vyzantinis Autokratorias	"	1900	Georgiou Sotiriadou
23/24	" [Istoria] tis Italikis Palingenesias	"	1901	Th. Anninou
25	Mathimata Dramatologias	"	1898	Aggelou Vlachou
26	Elliniki Istoria	"	1899	Spyridonos Lambrou
27	Analekta	"	1901	Aggelou Vlachou
28	Istoria ton Nomismaton	"	1898	Ioannou Svoronou
29/31	Stoicheia Paidagogias	"	1899	Nikolaou Kordella

32	Stoicheia Dramatologias	"	1897	Aggelou Vlachou
33	Istoria 30 Eton	"	1900	Ioannou Pervanoglou
34	Istoria tis Vyzantinis Autokratorias	"	1899	Georgiou Sotiriadou
35/36	" [Istoria] tis Italikis Palingenesias	"	1901	Th. Anninou
37/40	Mathimata Dramatologias	"	1898/99	Aggelou Vlachou
41/45	Istoria tis Vyzantinis Autokratorias	"	98/99/900	Georgiou Sotiriadou
46	Stoicheia Paidagogias	Athinai	1899	Nikolaou Kordella
47	Istoria tis Vyzantinis Autokratorias	"	1897	Georgiou Sotiriadou
48/50	Istoria ton Diadochon	"	1897	G. Pantazidou
51	Encheiridion Archaialogias...	"	1899	N. G. Politou
52/54	Istoria tis Anglias	"	97. 99	E. Roidou
55/57	Mathimata Dramatologias	"	1898	Aggelou Vlachou
58/60	Istoria tou Makedonikou Ellinismou	"	1899	G. Pantazidou
61	Istoria tou Megalou Alexandrou	"	1899	G. Pantazidou
62/68	Istoria tis Romaikis Autokratorias	"	1900	S. K. Sakellaropoulou
69/72	Istoria tis Ellinikis Logotechnias	"	1900	Lysandrou Konsta
73/74	Istoria tis Anglias	"	1898	E. Roidou
75/77	Istoria tis Vyzantinis Autokratorias	"	1900	Georgiou Sotiriadou
78/96	Elliniki Istoria	"	98/99	Spyridonos Lambrou
97/98	Dimosios Vios ton Ellinon	"	1899	N. G. Politou
99/100	Istoria 30 Eton	"	1901	Ioannou Pervanoglou
101/104	Stoicheia Syngkritikis Grammatikis	"	1898	G. N. Hatzidaki
105/106	Vlaptika Entoma ton Ampelon	"	1898	N. K. Germanou
107	Elliniki Istoria	"	1898	Spyridonos Lambrou

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Fon: MF.MKT, Dosya: 623, Gömlek: 18, Tarih: 29 Mart 1318 (11 Nisan 1902).

Belgenin en dikkat çekici yönü, söz konusu okulun resmi yazışmalarda açıkça "İdâdî" statüsünde tanımlanmış olmasıdır. Bu ifade, Sinop Rum cemaatinin eğitim faaliyetlerini sadece

temel okuma-yazma (sıbyan) düzeyinde bırakmayıp, ortaöğretim ve lise seviyesinde kurumsallaştırdığını kanıtlamaktadır.¹⁶⁷

Ders kitapları listesi incelendiğinde, okulun müfredatının dönemin klasik lise eğitiminin ötesine geçerek, yer yer yükseköğretim (darülfünun) düzeyine yakın olduğu görülmektedir. Müfredatta yer alan kitaplar şu ana başlıklarda toplanabilir:

Tarih Eğitimi: Müfredatın omurgasını tarih dersleri oluşturmaktadır. Ancak bu tarih eğitimi, sadece "Yunan Tarihi" (Elliniki Istoria) ile sınırlı kalmamış; "İngiltere Tarihi" (Istoria tis Anglias), "Roma İmparatorluğu Tarihi" (Istoria tis Romaikis Aftokratorias) ve "Büyük İskender ve Halefleri Tarihi" (Istoria ton Diadohon) gibi evrensel ve geniş kapsamlı bir bakış açısıyla oturtulmuştur. Özellikle 17. yüzyıl Avrupa siyasi tarihinin dönüm noktası olan "Otuz Yıl Savaşları" (Istoria Triakontaetous) üzerine müstakil bir kitabın okutulması, öğrencilere Avrupa siyasi tarihi vizyonu kazandırılmak istendiğini göstermektedir.¹⁶⁸

Uzmanlık Dersleri (Nümizmatik ve Arkeoloji): Listenin en şaşırtıcı unsuru, lise düzeyindeki bir okulda "Sikkeler Tarihi / Nümizmatik" (Istoria ton Nomismaton) ve "Arkeoloji El Kitabı" (Eghiridion Arheologias) gibi teknik derslerin yer almasıdır.¹⁶⁹ Ünlü nümizmat Ioannis Svoronos'un eserinin müfredatta bulunması, Sinoplu öğrencilerin bölgenin zengin arkeolojik geçmişine ve antik kültürüne bilimsel bir gözle bakmaları için eğitildiklerini düşündürmektedir.

Sanat ve Pedagoji: Okulun sadece akademik bilgi değil, kültürel ve mesleki formasyon da verdiği anlaşılmaktadır. "Dramatoloji / Tiyatro Dersleri" (Mathimata Dramatologias) kitabının varlığı, okulda sahne sanatları eğitimi verildiğini ve bir tiyatro kültürü oluşturulduğunu kanıtlar. Ayrıca, "Pedagojinin Unsurları" (Stihia Pedagogias) adlı eserin okutulması, İdadinin son sınıflarında öğrencilere öğretmenlik becerisi kazandırıldığını ve mezunların çevre köylerdeki Rum okullarına öğretmen olarak yetiştirildiğini işaret etmektedir.¹⁷⁰

İncelenen listedeki 100'ü aşkın kitabın tamamının basım yeri Atina (Athina) olarak görülmektedir. Kitapların yazarları arasında Emmanouil Roidis, Angelos Vlachos ve Spiridon Lambros gibi dönemin Yunanistan'ındaki en önemli entelektüel, tarihçi ve edebiyatçılar yer

¹⁶⁷ BOA. MF.MKT. 623/18, H.19.01.1320, 1902.

¹⁶⁸ BOA. MF.MKT. 623/18, H.19.01.1320, 1902.

¹⁶⁹ BOA. MF.MKT. 623/18, H.19.01.1320, 1902.

¹⁷⁰ BOA. MF.MKT. 623/18, H.19.01.1320, 1902.

almaktadır. Bu durum, Sinop Rum cemaatinin eğitim materyalleri ve entelektüel beslenme kaynağı açısından İstanbul'dan ziyade Atina'ya entegre olduğunu; dil, tarih bilinci ve kültürel kimlik inşasında Yunanistan merkezli bir modernleşme projesini takip ettiğini ortaya koymaktadır.¹⁷¹

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, bilhassa II. Abdülhamid devrinde, taşra idaresinin en önemli gündem maddelerinden biri, ülkeye giren neşriyatın denetimi ve eğitim kurumlarının kontrolü olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgeler, Sinop Sancağı özelinde devletin neşriyat politikasının "tek tip bir yasakçılık" olmadığını; aksine muhatabın (Müslüman veya Gayrimüslim) kimliğine ve yayının içeriğine göre şekillenen "seçici ve stratejik bir denetim" mekanizması olduğunu göstermektedir.

Devletin Sinop'taki Rum cemaatine yönelik temel endişesi, eğitim ve din kurumlarının "Megali İdea" veya ayrılıkçı milliyetçilik propagandasına araç edilmesi olmuştur. Bu bağlamda iki temel denetim mekanizması işletilmiştir:

İlk olarak, "mektep kitapları" sıkı bir içerik analizine tabi tutulmuştur. 1902 yılında Sinop Rum İdadisi için Atina'dan getirtilen kitaplar gümrükte alıkonulmuş, yapılan incelemede Yunan İsyanı ve Bizans Tarihi gibi siyasi içerikli eserler "muzır" (zararlı) bulunarak müsadere edilirken, pedagoji ve ziraat gibi teknik kitapların geçişine izin verilmiştir.¹⁷² Aynı şekilde, Zan Manoli tarafından yazılan bir Yunan Tarihi kitabına, içeriği uygun bulunduğu için "Ruhsat-ı Resmiye" verilmiş olması, devletin Rumca neşriyatı toptan yasaklamadığını, ancak "devlet denetiminden geçmiş olma" şartını (ruhsat usulü) zorunlu kıldığını göstermektedir.¹⁷³

İkinci olarak, dini metinlerin basımı ve dağıtımı da sıkı bir devlet denetimine tabi tutulmuştur. 1891 yılında Sinop Rum Metropolitliği ve cemaati tarafından basım izni talep edilen, Rum harfleriyle Türkçe (Karamanlıca) yazılmış 'Mevâiz-i Nasaih-i Diniye' (Dini Öğütler ve Vaazlar) adlı kitap, içeriğinin denetlenmesi için İstanbul'a gönderilmiştir. Maarif Nezareti'ne bağlı Encümen-i Teftiş ve Muayene heyeti; dini içerikli bu eseri sadece teolojik açıdan değil, tarih, usul ve siyasi sakınca içerip içermediği yönünden de incelemiştir. Yapılan inceleme sonucunda kitabın 'siyasi ve dini zararlardan arınmış' ve dilinin düzgün olduğu tespit edilerek basımına izin verilmiştir. Bu örnek, dini metinlerin dahi siyasi propaganda aracı olarak görülme ihtimaline karşı devletin teyakkuz halini ve sansür mekanizmasının işleyişini

¹⁷¹ BOA, MF.MKT. 623/18, H.19.01.1320, 1902

¹⁷² BOA, MF.MKT, 642/45, H. 03.04.1320 (M. 09.07.1902).

¹⁷³ BOA, MF. İBT, 12/3, H. 03.01.1295 (M. 07.01.1878).

yansıtmaktadır.¹⁷⁴ Bu durum, dini metinlerin siyasi propaganda aracı olarak görülme ihtimaline karşı devletin teyakkuz halini yansıtmaktadır.

Gayrimüslim tebaaya yönelik bu "şüpheli" yaklaşımın aksine, Müslüman tebaanın eğitim faaliyetlerine –içeriğin İslami ve zararsız olması kaydıyla– kolaylık gösterildiği tespit edilmiştir.

1895 tarihli belgelere göre, Sinop'un Durağan nahiyesi ahalisinden olup Rusya'dan memleketine dönen Hoca Hüsnü Efendi'nin beraberinde getirdiği kitaplar da gümrükte incelemeye tabi tutulmuştur. Ancak Rum Metropolidi örneğinin aksine, Hoca Hüsnü Efendi'nin kitaplarının "kütüb-i şer'iye ve müfide-i İslamiye'den" (faydalı İslami ve şer'i kitaplar) olduğu ve "muzır ve memnu bir şey bulunmadığı" tespit edilmiştir. Bu tespitin ardından, devlet sadece kitapları iade etmekle kalmamış, Hoca Hüsnü Efendi'nin Durağan'da "bir medrese tesisine çalışacağı" bilgisini memnuniyetle karşılayarak, şahsın bu niyetini gerçekleştirmesi için serbest bırakılmasına karar vermiştir.¹⁷⁵

Sinop Sancağı'nda bulunan azınlık mekteplerinin 1914 yılında Patrikhanenin isteğiyle eğitime ara verdiği görülmüştür.¹⁷⁶

4.4.1. Sinop Rum Mekteplerinde Türkçe Eğitimi: Atama Gerekçeleri ve Kadro Hareketleri (1856-1925)

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sinop'taki Rum mekteplerine yönelik öğretmen atamaları, sıradan birer idari işlemde ziyade, devletin eğitim üzerindeki denetim refleksini yansıtan stratejik hamlelerdir. Arşiv belgeleri ışığında bu atamaların temel gerekçeleri ve tarihsel sıralaması aşağıda sunulmuştur.

Arşiv vesikaları incelendiğinde, Sinop'taki Gayrimüslim okullarına yapılan Türkçe öğretmeni atamalarının üç ana gerekçeye dayandığı görülmektedir:

Entegrasyon ve resmi dil zorunluluğu (Lisan-ı Osmani): Devlet, Gayrimüslim tebaanın devlet dairelerinde istihdam edilebilmesi ve resmi işlerini (tesviye-i mesalih) yürütebilmesi için resmi dilin öğrenilmesini zorunlu kılmıştır.¹⁷⁷ 1898 tarihli Maarif Nezareti yazısında,

¹⁷⁴ BOA, MF.MKT, 533/7, 08.07.1318 (31.10.1900).

¹⁷⁵ BOA, MF.MKT, 775/41, 02.02.1322 (18.04.1904).

¹⁷⁶ BOA. DH. ŞFR, 430/92, 21 Haziran 1330, 1914

¹⁷⁷ BOA, MF.MKT., 389/61, 29.10.1315 (23.03.1898).

atamaların amacı "ahali-i merkumenin lisan-ı Osmani'yi taallüm ederek (öğrenerek) istifade etmeleri" şeklinde açıkça belirtilmiştir.¹⁷⁸

Devlet otoritesini tesisi ve denetim: Okullar, cemaatlerin kendi içine kapalı yapısından çıkarılarak Maarif Nezaretinin denetimine açılmak istenmiştir. Bu nedenle dışarıdan sivil öğretmen bulmak yerine, doğrudan Valilik Tahrirat Kalemi personeli (Hasan Efendi, Hüseyin Hilmi Efendi) veya İdadi (Lise) öğretmenleri (Talip Efendi, Faik Efendi) görevlendirilerek devletin "gözü ve kulağı" olmaları sağlanmıştır.¹⁷⁹

Mali ve idari disiplin: Cemaatlerin kendi seçtikleri öğretmenlerde ısrar etmeleri durumunda devlet, "maaş kesintisi" tehdidini bir yaptırım aracı olarak kullanmıştır. 1893 tarihli belgede, devletin atadığı öğretmenin kabul edilmemesi halinde maaşın devlet tarafından ödenmeyeceği, cemaatin kendi imkanlarıyla ödemesi gerektiği vurgulanarak ekonomik baskı unsuru devreye sokulmuştur.¹⁸⁰

4.4.1.1. KRONOLOJİK ATAMA VE KADRO HAREKETLERİ

Belgeler ışığında, Sinop Rum Mektebi'ne yönelik eğitim kadrosu hareketleri tarih sırasına göre şöyledir:

Muallim Petro (31 Temmuz 1856)

Görevi: Sinop Rum Mektebi Muallimi.

İşlem: Eşi Katerina ve kayınbiraderi Tanaş'ın memleketlerinden Sinop'a getirilmeleri için Hariciye Nezareti'ne başvurulmuş ve gerekli izinler verilmiştir. Bu dönemde devletin müdahalesi "kolaylaştırıcı" düzeydedir.¹⁸¹

Hasan Efendi (20 Aralık 1876-27 Ocak 1877)

Görevi: Sinop Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemi Müsveddi (Kâtip).

Atama: Sinop Rum Mektebi Türkçe Muallimliği'ne 250 kuruş maaşla tayin edilmiştir.¹⁸²

¹⁷⁸ BOA, MF.MKT., 389/61, 29.10.1315 (23.03.1898).

¹⁷⁹ BOA, DH. UMVM., 138/36, 11.07.1334 (14.05.1916).

¹⁸⁰ BOA, MF.MKT., 183/152, 28.03.1311 (09.10.1893).

¹⁸¹ BOA, HR.MKT., 153/96, 28.11.1272 (31.07.1856).

¹⁸² BOA, MF.MKT., 45/71, 04.12.1293 (20.12.1876).

Önemi: Devletin, okul içine doğrudan kendi bürokratını yerleştirdiği tespit edilen ilk resmi atamadır.¹⁸³

Talip Efendi (9 Ekim 1893)

Görevi: Sinop İdadisi Hendese (Geometri) Muallimi.

Olay: Rum cemaati tarafından aday gösterilen Nevres Efendi Maarif Nezareti'nce uygun görülmemiş, yerine devlet memuru Talip Efendi'nin atanması emredilmiştir. Talip Efendi kabul edilmezse maaş tahsisatının kesileceği bildirilmiştir.¹⁸⁴

Cemal Efendi (2 Ekim 1897)

Görevi: Sinop İdadisi Türkçe Muallimi.

İşlem: Görevinden istifa etmiş (müstafi), bu durum Sinop'taki Türkçe öğretmeni kadrosunda boşluk yaratmış ve sonraki atamalar için zincirleme bir personel arayışını başlatmıştır.¹⁸⁵

Fuad Efendi (23 Mart 1898)

Görevi: Sinop Rum Mektebi Lisan-ı Osmani Muallimi.

Durum: Okul idaresinin ve öğrencilerin derslere gerekli ehemmiyeti vermemesi üzerine Maarif Nezareti, Kastamonu Valiliği'ne sert bir yazı yazarak öğretmenin hukukunun korunmasını ve derslerin aksatılmamasını emretmiştir.¹⁸⁶

Faik Efendi (15 Kasım 1898-12 Temmuz 1905)

Görevi: Sinop İdadisi Riyaziye (Matematik) Muallimi ve Rum Mektebi Türkçe Muallimi.

¹⁸³ BOA, MF.İBT. (Maarif Nezareti İbtidaiye Kalemi), 10/9, 12.01.1294 (27.01.1877).

¹⁸⁴ BOA, MF.MKT., 183/152, 28.03.1311 (09.10.1893).

¹⁸⁵ BOA, MF.MKT., 371/4, 05.05.1315 (02.10.1897).

¹⁸⁶ BOA, MF.MKT., 389/61, 29.10.1315 (23.03.1898).

Atama Süreci (1898): Çankırı (Kengırı) İdadisi'ndeki bir soruşturma ve şikâyet üzerine, Sinop'taki Fuad Efendi ile becayış (karşılıklı yer değiştirme) yapılarak Sinop'a atanmıştır.¹⁸⁷

Asaleten Atama (1900): Vekaleten yürüttüğü göreve başarısından dolayı asaleten atanmıştır.¹⁸⁸

İstifa Talebi (1905): Görev yorgunluğu nedeniyle Rum mektebindeki görevinden affını ve Sinop İdadisi Müdür Muavinliği'ne getirilmesini talep etmiş, ancak Bakanlık bu talebi o an için reddetmiştir.¹⁸⁹

Hüseyin Hilmi Efendi (14 Mayıs 1916- 14 Haziran 1925)

Görevi: Sinop Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemi Mübeyyizi ve Rum Mektebi Türkçe Muallimi.

Savaş Dönemi (1916): I. Dünya Savaşı seferberliği kapsamında askere alınmış, bu süreçte öğretmenlik ve memuriyet maaşlarının ödenme usulüyle ilgili yazışmalara konu olmuştur.¹⁹⁰

Cumhuriyet Dönemi (1925): Savaş sonrası dönemde "İtimad İlk Erkek Mektebi"ne dönüştürülen okulda göreve devam etmesi planlanmış, ancak Ankara (Maarif Vekâleti) tarafından sicil dosyası istenerek kapsamlı bir güvenlik ve liyakat incelemesine tabi tutulmuştur.¹⁹¹

4.5. Sinop Sancağında Artan “Pontusçuluk” Hareketleri

XX. yüzyılın başında Sinop Sancağı'nda gayrimüslim tebaaya ait mektepler, ders materyallerini Atina'dan temin ederek kültürel ve siyasi bir ayrışmanın merkezi haline gelmişti. Devletin 1902 yılından itibaren bu materyalleri teftiş ederek sakıncalı olanları yasaklamasına rağmen,¹⁹² 1914 yılına gelindiğinde bu kurumlar Metropolitlikten gelen emirle protesto amaçlı olarak eğitime ara vermişti.¹⁹³

¹⁸⁷ BOA, *MF.MKT.*, 423/18, 30.06.1316 (15.11.1898).

¹⁸⁸ BOA, *MF.MKT.*, 534/43, 13.08.1318 (06.11.1900).

¹⁸⁹ BOA, *MF.MKT.*, 869/20, 09.05.1323 (12.07.1905).

¹⁹⁰ BOA, *DH.UMVM.*, 138/36, 11.07.1334 (14.05.1916).

¹⁹¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 180-9-0-0, Yer Bilgisi: 223-1111-24, 14.06.1925.

¹⁹² BOA, *MF.MKT.* 642/45, (1320).

¹⁹³ BOA, *DH. ŞFR.* 430/92, (1914)

Pontus Teşkilatının temellerinin 1904 yılında Merzifon Amerikan Koleji'nde atıldığı bilinmektedir.¹⁹⁴ Yine bu okulda yapılan aramada Pontus teşkilatının merkezi yapısının burası olduğu anlaşılmıştır. Pontus Teşkilatı; "Pontus Cemiyeti, İrfan perver Kulübü, Pontus İdman Kulübü" gibi kuruluşlarla gençleri Pontus idealiyle yetiştirmişlerdir.¹⁹⁵ Bölgede yaşayan halk, azınlıkların eğitim kurumlarında telgraf cihazının olduğunu ve bununla haberleştikleri yönünde şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine bölgede bulunan eğitim kurumlarında telgraf cihazı araması yapılmıştır.¹⁹⁶ Dr. Rıza Nur da hatıratında, Rumların bu sayede Samsun ve Trabzon'daki merkezlerle irtibat kurduğunu doğrulamaktadır.¹⁹⁷

Merkezin bu genel stratejisine paralel olarak Sinop Sancağı'ndaki faaliyetler incelendiğinde ise; 19. yüzyılın ortasından Millî Mücadele'nin başlarına kadar geçirilen toplumsal ve siyasi dönüşüm, Osmanlı bürokrasisinin tuttuğu resmi kayıtlarda tüm açıklığıyla izlenebilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay ATASE Başkanlığı arşivlerinden elde edilen belgeler; sürecin yerel bir asayiş meselesi olarak başlayıp, zamanla kurumsal bir kimlik kazandığını ve nihayetinde uluslararası destekli bir 'hükümet kurma' teşebbüsüne evrildiğini kanıtlamaktadır.

19. yüzyılın ortalarında Sinop'ta devlet ile gayrimüslim tebaa arasındaki ilişki, "şüpheli-düşman" kodlarından ziyade "vatandaş-devlet" hukuku çerçevesinde şekillenmiştir. Bu durumun en somut göstergesi, 1859 yılında Sinoplu Rumlardan Hacı Vasil'in yargılanma sürecidir. Sinop'ta Rusya Konsolosluğu lehine propaganda yaptığı, ahaliyi Rus himayesine girmeye teşvik ettiği ve bu amaçla imza topladığı tespit edilen Hacı Vasil, siyasi suçlamalarla tutuklanarak İstanbul'a sevk edilmek istenmiştir.¹⁹⁸ Ancak devlet, "vatana ihanet" sayılabilecek bu iddialara rağmen şahsın hukuki haklarını saklı tutmuştur. Vasil'in hasta olduğunu beyan etmesi üzerine Sinop Kaymakamlığı, yerel söylentilere itibar etmeyerek Sinop'ta görevli Torino Üniversitesi mezunu İtalyan Doktor Giovanni'yi (Lenta) bilirkişi olarak görevlendirmiştir.¹⁹⁹ Hazırlanan İtalyanca tıbbi raporda şahsın "tehlikeli bir akciğer kanaması" geçirdiği ve yola çıkmasının hayati risk taşıdığı belirtilmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁴ Şişman, *age.*, 2006, s. 67.

¹⁹⁵ Metintaş ve Kayıran, *agm.*, s. 198.

¹⁹⁶ BOA, *DH.EUM.6.Şb*, 2/49, 1915.

¹⁹⁷ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C. III, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1992, s. 428.

¹⁹⁸ BOA, HR.MKT. 276/47, 15 Şubat 1859 (H-11-07-1275).

¹⁹⁹ BOA, HR.MKT. 276/87, 18 Mart 1859 (H-13-07-1275).

²⁰⁰ BOA, HR.MKT. 276/87, 18 Mart 1859 (H-13-07-1275).

Osmanlı merkezi idaresi, yerel yöneticilerin "Rusya himayesine teşvik" suçlamasına rağmen, bu bilimsel raporu esas alarak şahsın İstanbul'a sevkiyatını durdurmuş, iyileşene kadar Sinop'ta kalmasına müsaade etmiş²⁰¹ ve nihayetinde güvenilir bir kefil karşılığında tahliyesine hükmederek modern bir hukuk devleti refleksi göstermiştir.²⁰² Devletin bu koruyucu tavrına karşılık, Sinop Rum cemaati de devlete olan sadakatini 1861 yılında somut bir eylemle göstermiştir. Sinop'un Müslüman yöneticisi Kaymakam İbrahim Bey'in görevden alınmaması için devlete mühürlü ve toplu bir dilekçe (mahzar) sunan Rum cemaati, Türk yöneticinin "adaletine, hakkaniyetine ve fukaraperverliğine" kefil olmuştur.²⁰³ Bu belgeler, 1860'larda Sinop'ta henüz keskin bir etnik kutuplaşmanın yaşanmadığını doğrulamaktadır.

Sinop'taki sükûnet ortamı, yüzyılın son çeyreğinde yerini kurumsal bir huzursuzluğa bırakmaya başlamıştır. Ayrılıkçı düşüncenin tohumları, silahlı eylemden önce eğitim kurumları ve finansal ağlar üzerinden atılmıştır. 1889 tarihli bir Maarif Nezareti belgesine göre; Hristiyan tebaa için inşa edilen kilise ve özel okulların (mektep) artık sadece dini veya ilmi bir ihtiyaçtan öte, devlet tarafından "siyasi bir maksat" ve "siyasi bir boyut" taşıdığı tespit edilmiştir.²⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, özellikle Karadeniz havzasında ivme kazanan ayrılıkçı faaliyetler bağlamında, 1896 tarihli bu eğitim belgesi, Sinop Sancağı ve çevre illerdeki toplumsal dönüşümün ve siyasi hareketliliğin pedagojik altyapısını anlamak açısından stratejik bir öneme sahiptir. Gümüşhane'nin Kurum (Kromni) bölgesine ait bu karne, basit bir akademik değerlendirme belgesi olmanın ötesinde, bölgedeki Rum okullarının nasıl birer kültürel ve ideolojik hazırlık merkezine dönüştüğünü gösteren bir vesika niteliğindedir.²⁰⁵

Belgede on kalem halinde sunulan müfredatın merkezinde yer alan Tarih (Istoria) ve Coğrafya (Geografia) dersleri, dönemin devlet raporları ve arşiv belgeleri ışığında incelendiğinde, bu derslerin Osmanlı vatandaşlık bağıını güçlendirmekten ziyade, etnik temelli bir aidiyet ve bağımsız bir siyasi oluşum idealine hizmet eden bir içerikle sunulduğu görülmektedir. Sinop Sancağı'nda da benzerlik gösteren bu eğitim modeli, öğrencilere yaşadıkları toprakları geniş bir Helenistik mirasın parçası olarak betimleyen coğrafi bir algı aşılamıştır.

²⁰¹ BOA, HR.MKT. 276/87, 18 Mart 1859 (H-13-07-1275).

²⁰² BOA, HR.MKT. 284/15, 9 Nisan 1859 (H-06-09-1275).

²⁰³ BOA, MVL. 614/12, 29 Temmuz 1861 (H-21-01-1278).

²⁰⁴ BOA, A.}MKT.MHM. 499/68, 5 Ağustos 1889 (H-08-12-1306).

²⁰⁵ 1896 Tarihli Rum Mektebi Karnesi, bk. Ek 21.

Karnede yer alan Yunanca (Ellinika) ve Güzel Yazı (Kalligrafia) dersleri üzerinden yürütülen dil politikası, bölge halkının kültürel ayrışmasını derinleştirirken; müfredatın sonuna eklenen Jimnastik (Gymnastiki) dersi, ilerleyen yıllarda bölgede teşkilatlanacak olan siyasi cemiyetlerin ve gençlik yapılanmalarının fiziksel ve organizasyonel temelini oluşturmuştur. 1896 gibi Osmanlı-Yunan geriliminin zirve yaptığı bir yılda, Anadolu'nun iç kesimlerine kadar yayılmış bu sistematik müfredat, ayrılıkçı düşüncenin sadece siyasi bir söylem olmadığını, okul sıralarında düzenli bir disiplinle inşa edildiğini kanıtlamaktadır.

Belge üzerinde görülen dini mühürler ve Din Bilgisi (Thriskeftika) dersinin ağırlığı, eğitimin Patrikhane güdümündeki siyasi ve kurumsal karakterini pekiştirmektedir. Sinop ve hinterlandında gelişen siyasi hareketler, gücünü bu okullarda yetişen ve ortak bir ülkü etrafında birleştirilen kitlelerden almıştır. Sonuç olarak bu karne, Karadeniz'deki Rum okullarının eğitimdeki modernleşme imkanlarını, devletin merkezi otoritesine karşı etnik bir direnç hattı oluşturmak ve müstakil bir siyasi kimlik hayalini kurumsal bir zemine oturtmak için nasıl kullandığının somut bir örneğidir.

Eğitim kurumlarında başlayan bu zihinsel dönüşüm, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı arifesinde somut bir finansal desteğe dönüşmüştür. Savaş atmosferinin etkisiyle Sinop Rumları arasında Yunan milliyetçiliği taban bulmuş; şehir eşrafından "Haçın Oğlu Andon" gibi figürler üzerinden Yunanistan'daki milliyetçi cemiyetlere (Ethniki Etaireia) yardım amacıyla gizli para toplandığı belgelenmiştir. Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta, Sinop'taki Rum ahaliden "otuz-kırk zevatın" bu organizasyona dahil olduğu ve Yunanistan ile haberleşme halinde oldukları rapor edilmiştir.²⁰⁶

I. Dünya Savaşı (Seferberlik) yılları, ideolojik hazırlığın örgütlü yapılara ve ardından çatışmaya dönüştüğü dönemdir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin 1916 tarihli raporuna göre; Sinop'ta faaliyet gösteren "Perikles Rum Maarifperver Cemiyeti" ve "Tenvir-i Efkâr Sinoblular Cemiyeti" gibi yapıların faaliyetleri seferberlikten itibaren durdurulmuş, bölgedeki Ermeni Taşnaksiyun ve Hınçak şubelerinin varlığı sona erdirilmiştir.²⁰⁷

Devletin bu tedbirlerine rağmen, savaşın sonlarına doğru "sessizlik" yerini kırsal alanda şiddete bırakmıştır. 1918 yılı başlarında Sinop'un iç kesimlerinde (Boyabat) ve sınır komşusu Bafra (Nebiyan Dağı) çevresinde Rum çetelerinin köyleri yaktığı, Müslüman ahalinin can

²⁰⁶ BOA, DH.ŞFR. 208/77, 5 Mart 1897 (R-21-02-1313).

²⁰⁷ BOA, DH.EUM.6.Şb 7/9, 14 Nisan 1916 (H-08-06-1334).

güvenliği nedeniyle Vezirköprü'ye sığındığı ve jandarmanın olaylara müdahale ettiği rapor edilmiştir.²⁰⁸ Bu durum, Mondros öncesinde bölgede fiili bir çatışma ortamının başladığını göstermektedir.

Mondros Mütarekesi sonrası süreçte, Sinop'taki hareketlilik yerel bir asayiş sorunu olmaktan çıkıp, uluslararası destekli bir "devletleşme" projesine dönüşmüştür. 1919 Mayıs'ında Sinop ve Bafra Rumlarının, bölgeye gelecek Amerikan heyetine sunmak üzere "Pontus idaresi" talebiyle referandum hazırlığı yaptıkları ve Bafra Metropolit vekili Ohannes Efendi'nin bu amaçla mazbatalar imzalattığı tespit edilmiştir.²⁰⁹

Bu dönemde ayrılıkçı yapılanma, "insani yardım kuruluşu" maskesi altında devlet kadrolarına dahi sızmıştır. 8 Temmuz 1919 tarihli şifreli telgrafta göre; Sinop'ta görevli resmi Karantina Tabibi Muratoğlu Yani'nin, Yunan Salib-i Ahmer (Kızılhaç) teşkilatı adına faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Aynı belgede, halk arasında Pontus Hükümeti'nin sınırlarının batıda Amasra nahiyesine kadar uzanacağı yönünde propagandaların yayıldığı rapor edilmiştir.²¹⁰

Dönemin en çarpıcı ve örgütlülük düzeyini gösteren istihbarat raporu ise 7 Ekim 1919 tarihlidir. Kastamonu Vali Vekili Araç Kaymakamı tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen şifreli telgrafta şu kritik bilgiler yer almaktadır:

- Sinop ve çevresindeki Rumlar, kitlesel olarak İstanbul'a giderek (Dersaadet) orada Rum nüfus yoğunluğu oluşturmaya çalışmaktadır.²¹¹
- Sinop'a gelen bir kurye, Osmanlı devlet bankası olan Ziraat Bankası havalesiyle bin lira gibi yüklü bir parayı örgüte transfer etmiştir.²¹²
- En önemlisi; bölgedeki yapılanma sadece bir cemiyet değil, "Pontus Hükümeti" (Pontus Hükümeti namıyla bir teşkilat) olarak adlandırılmakta ve bu illegal hükümetin merkezinin Sinop olduğu iddia edilmektedir.²¹³
- Şehirde "hafi" (gizli) bir kulüp teşkil edilmiştir.²¹⁴

²⁰⁸ BOA, DH.EUM.6.Şb 32/25, Şubat 1918 (H-17-05-1336).

²⁰⁹ BOA, DH.ŞFR. 615/60, 13 Mayıs 1919 (R-13-05-1335).

²¹⁰ BOA, DH.ŞFR. 636/127 (8 Temmuz 1919).

²¹¹ BOA, DH.ŞFR. 636/102, 7 Ekim 1919 (R-07-10-1335).

²¹² BOA, DH.ŞFR. 636/102, 7 Ekim 1919 (R-07-10-1335).

²¹³ BOA, DH.ŞFR. 636/102, 7 Ekim 1919 (R-07-10-1335).

²¹⁴ BOA, DH.ŞFR. 636/102, 7 Ekim 1919 (R-07-10-1335).

Bu istihbaratı doğrulayan bir diğer askeri belge ise 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın 10 Temmuz 1919 tarihli raporudur. Ali Fuat Paşa, Sinop ve Ayancık Rumlarının bölgede çoğunluk sağlayamayacaklarını anlayarak İstanbul'daki Rum nüfusunu "teksif etmek" (yoğunlaştırmak) amacıyla stratejik göç başlattıklarını ve İngiliz subaylarının torpido botlarıyla Sinop'a gelerek yerel halkla temas kurduğunu bildirmiştir.²¹⁵

Devlet, artan tehdit karşısında hem hukuki hem de askeri tedbirler almıştır. İlginç bir detay olarak, İtilaf Devletleri'nin olası "savaş suçu" suçlamalarına karşı savunma hazırlamak amacıyla, Genelkurmay Başkanlığı 8 Mayıs 1919'da Sinop, Samsun ve Giresun'daki "Rum Tehciri" (Zorunlu Göç) dosyalarını arşivden talep ederek incelemeye almıştır.²¹⁶

Ancak 1920 yılına gelindiğinde diplomatik ve hukuki süreçler tıkanmıştır. Mart 1920'de İngiliz savaş gemilerinin Sinop ve İnebolu kıyılarında devriye gezerek ayrılıkçı unsurları cesaretlendirmesi üzerine, Dahiliye Nezareti Kastamonu Valiliği'ni "fevkalade müteyakkız" olunması konusunda uyarmıştır.²¹⁷ Aynı günlerde Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, durumu artık bir asayiş sorunu değil, "Pontus Hayali" olarak tanımlamış ve 4 Mart 1920'de 58. Piyade Alayı'ndan bir müfrezenin acilen Sinop'a sevk edilmesini emretmiştir.²¹⁸ Siyasi alanda ise Mustafa Kemal Paşa, 17 Nisan 1920'de Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'in halkı aydınlatmak için yayınlayacağı beyannameye zemin hazırlamak üzere, bölgedeki zararlı akımlarla ilişkili kişilerin isimlerinin ivedilikle Ankara'ya bildirilmesini istemiştir.²¹⁹

Millî Mücadele döneminde İngiltere ve Yunanistan, Anadolu'daki Milli Hareketi batıdan ve kuzeyden sıkıştırıp yok etmeyi amaçlıyordu. Bu yüzden Millî Mücadele döneminde Sinop'ta her türlü terör faaliyetini desteklemişlerdir.²²⁰ Sinop Sancağında "Perikles Rum Maarif perver Cemiyeti, Tenvir-i Efkâr Sinoplular Cemiyeti, Taşnaksiyun ve Hınçak Cemiyetlerinin" bulunduğu arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır.²²¹ Bunların yanında "Rum Aile ve Sinoplular" adında iki cemiyet ile toplam 6 cemiyet Sinop ilinde faaliyet göstermiştir. Osmanlı

²¹⁵ Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 257, Gömlek: 193, 10 Temmuz 1919 (R-10-07-1335).

²¹⁶ Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 78, Gömlek: 33, 8 Mayıs 1919

²¹⁷ BOA, DH.ŞFR. 108/38, 8 Mart 1920 (H-17-06-1338).

²¹⁸ Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 122, Gömlek: 14, 4 Mart 1920 (R-04-03-1336).

²¹⁹ Genelkurmay ATASE Arşivi, ATA-ZB, Kutu: 27, Gömlek: 9, 17 Nisan 1920 (R-17-04-1336).

²²⁰ İsmail Efe, "Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında İngilizlerin Sinop'taki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri", Karadeniz Araştırmaları, S. 53 (2017), s. 364.

²²¹ BOA, DH.EUM.6.Şb, 7/9, 1916.

Devleti, Millî Mücadele yıllarında çete faaliyetlerini engellemek için 1917 yılında bölgede yaşayan Rumları iç bölgelere zorunlu göçe tabi tutmuştur.²²²

Bölgedeki bu örgütlü yapı ve istihbarat ağı, Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa'nın da dikkatinden kaçmamıştır. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs öncesi rotasındaki Sinop durağı bu açıdan kritik bir öneme sahiptir:

“Bandırma Vapuru, 17 Mayıs 1919 Cumartesi sabahı İnebolu açıklarına ulaşmışsa da Mustafa Kemal karaya çıkmamıştır. Yolculuğun devamında, 18 Mayıs Pazar günü öğle saatlerinde Sinop limanına varılmıştır. Liman prosedürlerinin (pratika) tamamlanmasının ardından şehre inen Mustafa Kemal, Sinop eşrafiyla bir araya gelmiştir. Bu görüşmelerde, özellikle Eczacı Vasil liderliğindeki Pontus Cemiyeti şubesinin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi edinmiştir. Mustafa Kemal, haziruna gelecekteki direniş süreciyle ilgili uyarıcı ve hazırlayıcı telkinlerde bulunmuştur. Samsun'a ulaşma arzusu nedeniyle oldukça heyecanlı olan Paşa, akşam saat 20.00 sularında Sinop'tan ayrılmıştır. Gemi, Gerze ve Bafra kıyılarını takiben Samsun'a doğru yol alırken; iki gecedir uykusuz olan Mustafa Kemal'in neredeyse hiç yemek yemediği ve her zamanki alışkanlığıyla sık sık sigara içtiği görülmüştür.”²²³

Dr. Rıza Nur, hatıratında Sinop'un tanınmış simalarından Eczacı Vasil (Altınoğlu) ile olan şahsi dostluğunu ve siyasi çatışmalarını detaylandırmaktadır. Nur'un aktardığına göre; henüz Rusya'ya gitmeden evvel Vasil, kardeşi Yuvan ile birlikte Rıza Nur'u İstanbul'a gitmeye ikna etmek için yoğun çaba sarf etmiş, Patrikhane desteğiyle kendisine maddi ve manevi imkânlar sunulacağını vaat etmiştir. Millî Mücadele sürecinde de bu ısrarını sürdüren Vasil, Ankara'daki kadroların yetersiz olduğunu, Rıza Nur'un harekete katılması halinde onların hatalarını düzelterek başarıya ulaştıracağını, katılmaması durumunda ise hareketin kısa sürede çökerek Yunanistan'ın kazanacağını ileri sürmüştür. Vasil'in bu stratejik yaklaşımına karşılık Rıza Nur, herkesin kendi milleti için çalıştığını; Vasil'in bir Rum olarak Rumluk davasını, kendisinin ise bir Türk olarak Türklük davasını güttüğünü belirterek teklifleri reddetmiştir.

²²² BOA, DH.EUM.6.Şb 7/9, 14 Nisan 1916 (H-08-06-1334).

²²³ M. Şakir Ülkütaşır, “Atatürk, Samsun ve Havza'da (19 Mayıs- 12 Haziran 1919)”, Türk Kültürü, Cilt: V, Sayı: 49 (Kasım 1966), s. 30-35.

Rıza Nur, Vasil'in entelektüel birikimine ve ciddiyetine dikkat çekerken, onun aslında Pontusçuların lideri olduğunu, hatta daha önce Topal Osman tarafından öldürülmek istendiğini ancak Mutasarrıf Zihni Bey'in buna engel olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen Vasil, daha sonra eczanesinde uğradığı bıçaklı saldırı sonucu ağır yaralanmış, Rıza Nur'un bizzat yaptığı tıbbi müdahaleye rağmen kurtarılamamıştır. Siyasi ve milli idealleri taban tabana zıt olsa da Rıza Nur, Vasil'e duyduğu insani saygıyı gizlememiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında Rıza Nur sürgündeyken, kendi ailesinin ilgilenmediği ihtiyar babasına Vasil'in düzenli maddi yardımında bulunduğunu minnetle kaydetmiştir. Rıza Nur, cinayetin arkasında Şube Reisi Cemal Bey'in olabileceğinden şüphelenmekle birlikte, Vasil'in ölümünden sonra fakirlere ücretsiz ilaç dağıttığının belgeleriyle ortaya çıktığını ve cenazesine Türk halkının da katılarak üzüntülerini paylaştığını ifade etmiştir.²²⁴

Sinop Sancağı'nda 19. yüzyılın ortalarında devlet-vatandaş hukuku ekseninde seyreden ilişkiler, yüzyılın sonuna doğru eğitim kurumlarının ve cemiyetlerin ideolojik birer araç haline getirilmesiyle keskin bir dönüşüme uğramıştır. Arşiv belgeleri ve dönemin tanıklıkları, eğitim mekânlarının sadece ilmi faaliyetler için değil, aynı zamanda Pontus ideali etrafında şekillenen siyasi bir bilincin inşası için kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır.²²⁵ Eğitim kurumlarında başlayan bu zihinsel dönüşüm süreci, 1896 tarihli Rum Mektebi karnesinde (Endektikon) görülen on derslik sistematik müfredat yapısıyla da desteklenmektedir.²²⁶

Özellikle Dr. Rıza Nur'un Eczacı Vasil ile olan ilişkisi üzerinden aktardığı hatıralar, bu dönemin en çarpıcı paradokslarından birini teşkil etmektedir. Bir yanda köklü komşuluk ve dostluk bağları, diğer yanda ise geri dönülemez bir şekilde ayrışan millî kaderler, Sinop'taki toplumsal kırılmanın insani boyutunu resmetmektedir.²²⁷ Vasil'in şahsında temsil edilen Rum entelektüel birikimi ve örgütlü yapısı, eğitimden finansa kadar uzanan geniş bir ağ üzerinden bölgeyi Osmanlı idaresinden koparmayı hedeflemiş; buna karşılık Türk ulusal hareketi, stratejik ve askeri tedbirlerle bu yapısal tehdidi bertaraf etme yoluna gitmiştir.²²⁸

²²⁴ Nur, age., C. III, s. 220.

²²⁵ BOA, A.}MKT.MHM. 499/68, 5 Ağustos 1889.

²²⁶ 21 Haziran 1896 Tarihli Rum Mektebi Endektikonu (Öğrenci Karnesi).

²²⁷ Nur, age., C. III, s. 220.

²²⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s.114-116.

Sonuç olarak, Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen süreçte Sinop Sancağı; eğitim kurumlarının, cemiyetlerin ve yerel figürlerin başrolde olduğu yoğun bir siyasi rekabet alanına dönüşmüştür. Azınlık okullarının bu süreçteki rolü, sadece pedagojik bir faaliyetle sınırlı kalmamış, bölgenin demografik ve siyasi geleceğini belirleyen en temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Bu tarihsel arka plan, Cumhuriyet'in ilanından sonra eğitimde birliği sağlayan reformların neden kaçınılmaz bir devlet refleksi olduğunu da tarihsel belgeler ışığında doğrulamaktadır.

BÖLÜM 5

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan çalkantılı tarihsel kesitte (1876-1924), Sinop Sancağı'ndaki azınlık eğitim kurumları üzerine yürütülen bu inceleme; söz konusu yapıların yalnızca pedagojik birer öğretim yuvası olmanın ötesinde, Osmanlı modernleşme sancıları ile cemaatlerin milliyetçilik arayışlarının çarpıştığı stratejik birer "dönüşüm sahası" olduğunu ortaya koymaktadır. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla hukuki zemini oluşturulan, 1876 Kanun-ı Esasî ile anayasal güvenceye kavuşan "özel okul açma hakkı", bölgedeki Rum cemaati tarafından kültürel kimliğin inşası, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması adına son derece etkili bir enstrümana dönüştürülmüştür.

Arşiv belgeleri ve dönemin istatistikleri ışığında Sinop'taki eğitim yapılanması analiz edildiğinde, kurumsal ağın büyüklüğü dikkat çekicidir. Sinop merkezinde sekiz sınıflı bir erkek okulu, beş sınıflı bir kız okulu ve bir anaokulunun yanı sıra, sancak genelinde toplam 11 erkek ve 1 kız okulunun faaliyet gösterdiği; bu okullarda yüzlerce öğrencinin eğitim aldığı görülmektedir. Bu niceliksel veri, eğitim ağının sadece şehir merkeziyle sınırlı kalmayıp, sahil şeridindeki en ücra köylere kadar nüfuz ettiğini kanıtlamaktadır. Finansal ve idari açıdan yerel dinamiklerden ziyade küresel ve etnik ağlarla beslenen bu okullar, kilise vakıfları ve cemaat bağışlarıyla finanse edilerek otonom bir yapı kazanmıştır.

Eğitimin içeriği ve ideolojik boyutu incelendiğinde, "Perikles Rum Maarifperver Cemiyeti" gibi sivil toplum görünümlü yapıların, eğitim kurumlarını birer "Helenizm kalesi" ne dönüştürme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Sinop Rum İdadisi örneğinde görüldüğü üzere; müfredatta yer alan mantık, nümizmatik, felsefe ve Antik Yunanca gibi dersler, bu okulların bölgedeki Müslüman eğitim kurumlarına kıyasla çok daha ileri bir akademik standart yakaladığını göstermektedir. Ancak bu akademik yetkinlik, beraberinde keskin bir zihniyet ayrışmasını da getirmiştir. Öğretmen kadrolarının büyük oranda Yunanistan kökenli olması ve ders materyallerinin Atina üzerinden temin edilmesi, öğrencilerin zihinsel haritasında "Osmanlı vatandaşlığı" bağını zayıflatmış; bunun yerine "Hellenizm" ideolojisini ve tarihsel Pontus hafızasını merkeze alan ayrılıkçı bir kimlik bilincini yerleştirmiştir.

Bu ideolojik ayrışmanın en somut örneği, Mütareke döneminde yaşanan kültürel çatışmalarda kendini göstermiştir. Örneğin, Sinop'ta düzenlenen bir yarışmada Rum öğrencilerin ve cemaatin okuduğu şarkıların, Yunan milli duygularını tahrik edici nitelikte

olması, dönemin Sinop Mutasarrıfı Mahmut Bey ile Kastamonu Valisi Cemal Bey arasında idari bir krize dahi neden olmuştur. Bu tür olaylar, okulların sadece eğitim vermediğini, aynı zamanda siyasi mesajların kitleleştirildiği birer sahne işlevi gördüğünü kanıtlamaktadır. Mondros Mütarekesi sürecinde Pontusçu çetelerin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının, bu eğitim sıralarında şekillenen ideolojik formasyonla sağlandığı ve okulların, çete faaliyetleri için lojistik birer üs gibi kullanıldığı da tarihsel bir gerçekliktir.

Devlet otoritesinin bu kurumlara yaklaşımı ise konjonktürel olarak "bürokratik denetim" ile "güvenlik eksenli kısıtlama" arasında gidip gelmiştir. Osmanlı yönetimi, Türkçe öğretmen zorunluluğu getirmek, ders kitaplarını Maarif Nezareti'nin onayına sunmak ve öğretmenlerin diplomalarını denetlemek gibi yöntemlerle egemenliğini hissettirmeye çalışmıştır. Ancak devletin denetim refleksine karşı cemaatin tepkisi de sert olmuştur. 1914 yılına gelindiğinde, Metropolitlikten gelen talimatla Sinop'taki Rum okullarının ve kiliselerin topluca kapatılması kararı, bu binaların eğitim işlevini yitirerek doğrudan siyasi birer pazarlık ve baskı unsuruna dönüştüğünü teyit etmiştir. Bu boykot, okulların bir eğitim mekânı olmaktan çıkıp, Osmanlı egemenliği ile kilisenin siyasi otoritesi arasında bir çatışma alanına evrildiğini göstermektedir.

Sürecin nihai aşamasında, Millî Mücadele'nin zaferi ve akabinde imzalanan Lozan Antlaşması ile 1924 Nüfus Mübadelesi, Sinop'taki Rum varlığını ve dolayısıyla azınlık eğitim sistemini hukuken ve fiilen sona erdirmiştir. Limandan kalkan vapurlarla binlerce Rum nüfusun şehri terk etmesiyle, bu okullar "sahipsiz" kalmış; ancak fiziksel miras yok olmamıştır. İstiklal İlkokulu örneğinde olduğu gibi, boşalan binalar Cumhuriyet ideolojisinin eğitim seferberliğine dâhil edilmiştir. Binaların yeni ulus-devletin eğitim sistemine entegre edilmesi, mekânın sürekliliğini sağlarken, içinde verilen eğitimin felsefesini "kozmpolit/ayrılıkçı" yapıdan "milli/bütünleştirici" yapıya dönüştüren tarihsel bir devir teslimi simgelemektedir. Bu bağlamda Sinop örneği, eğitimin geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e geçişte nasıl bir egemenlik ve kimlik mücadelesi alanı olduğunu somutlayan özgün bir tarih kesitidir.

BİBLİOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ

(T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı- BOA)

A. MKT. MHM (Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı).

BOA, A. MKT.MHM. 499-68, (1306).

Adliye ve Mezâhib Nezâreti (İ.AZN)

BOA, İ. AZN., 26/31, 1897.

BOA., İ.AZN. 21/11 (1896).

BOA., İ.AZN. 24/42 (1899).

BOA, İ.AZN. 62-35, (1905).

BOA, İ.AZN. 42-27, 1319.

BOA., İ.AZN. 26/31, (1318 / 1900).

Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO)

BOA, *BEO* 3849-288622, 1329.

BOA., *BEO.*, 838/62849, 1314.

Cevdet Adliye (C.ADL)

BOA., *C.ADL.*, 100/6012, 21.02.1252.

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT)

BOA, *MF.MKT.* 642/45, (1320).

BOA, MF.MKT, 533/7, 08.07.1318 (31.10.1900).

BOA, MF.MKT., 389/61, 29.10.1315 (23.03.1898).

BOA, *MF.MKT*, 183/152, H.28.03.1311, 1893.

BOA, MF.MKT, 642/45, H. 03.04.1320 (M. 09.07.1902).

BOA, MF.MKT, 775/41, 02.02.1322 (18.04.1904).

BOA. MF.MKT. 623/18, H.19.01.1320, 1902.

BOA, MF.MKT., 423/18, 30.06.1316 (15.11.1898).

BOA, MF.MKT., 534/43, 13.08.1318 (06.11.1900).

BOA, MF.MKT., 869/20, 09.05.1323 (12.07.1905).

Dahiliye Nezâreti (DH.)

BOA, DH. 910-72297, 1301.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri (DH.EUM)

BOA, DH.EUM.6.Şb, 2/49, 1915.

BOA, DH.EUM.6.Şb 7/9, 1916.

Dahiliye Nezâreti Umûr-ı Mahallîye-i Vilâyât Müdiriyesi (DH.UMVM.)

BOA, DH.UMVM., 138/36, 1334.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

BOA, DH.ŞFR. 430-92, 1330.

BOA, DH.ŞFR. 208/77, (1313).

BOA., DH. ŞFR, 430/92, 1330.

BOA, DH. ŞFR, 565/87, 1333.

Hariciye Mektubi (HR.MKT)

BOA, HR.MKT. 276/87, (1275).

BOA, HR.MKT. 284/15, (1275).

BOA., HR.MKT., 153/96, 1272.

BOA, HR.MKT. 276/47, (1275).

İrade Maarif (İ.MF)

BOA, *İ.MF*, 17/20, 09 M 1329.

Maarif Nezâreti İbtidâî Mektepleri Kalemi (MF. İBT.)

BOA, *MF. İBT.*, 478/83, 22 Ocak 1914.

BOA, *MF. İBT*, 12/3, H. 1295 (1878).

Maliye Nezareti Emlak-i Emiriye (ML.EEM)

BOA., *ML.EEM.*, 1069/8, 1330.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (MVL)

BOA, *MVL*. 614/12, 29 (1278).

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.)

BOA, *ŞD* 1685-29, 1329.

BOA, *ŞD*, 1685/29, 1329.

Y.A.RES. (Yıldız Sadâret Resmî Maruzat)

BOA, *Y..A..RES.* 110-28, 1318.

Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.MF.)

BOA, *Y.PRK.MF.*, 3/31, (1894).

ATASE (Genelkurmay Arşivi):

ATASE, *İSH*, 467, 106 (1919).

ATASE, *İSH*, 26, 138 (1920).

ATASE, *İSH*, 257, 193, (1335).

ATASE, *İSH*, 8, 33, 8 Mayıs 1919.

ATASE, *ATA-ZB*, 27, 9, 17, (1336).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 180.9.0.0, 223.1111.24, 1925.

II. KİTAPLAR VE MAKALELER

Akşin Somel, Selçuk. "Gayrimüslim Okulları Nasıl 'Azınlık Okulu' Oldu". *Toplumsal Tarih*, S. 233 (Mayıs 2013): 18-27.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. 34. Basım. Ankara: Pegem Akademi, 2021.

Avşin Güneş, Gülcan. "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (JSCR)* 1/2 (Ocak 2016), 1-30.

Çelik, Recep. "Tehcir Sonrası Geri Dönüş: Ermenilerin ve Rumların Yeniden İskânı ve Osmanlı Hükümetlerinin Aldığı Tedbirler". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10/2 (2015): 1-28.

Çevik, Umut. "Sinop Gazetesi'ne Göre Sinop'ta Mübadele (1923-1927)". *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2020), 43-56.

Çorbacı, Osman Kâmil – Er, Hamit. "İstanbul'daki Rum Okullarının Tarihi ve Bugünü". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1 (Haziran 2022).

Dağlar Macar, Oya. "Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları (19. ve 20. Yüzyıl)". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 10/2 (Bahar 2010), 765-786.

Demir, Cenk. "19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Sinop Varoş Mahallesi Yangınları ve Yapılan Sosyal Yardımlar". *Belgi Dergisi*, 2/19 (2020): 2038-2067.

Demir, Cenk. "Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında Sinop Rumları: Tehcir ve Mübadele". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34/2 (2019): 443-474.

Demir, Cenk. "Sinop Rum Cemaati'nin 19. Yüzyıldaki Sosyal Yapısı". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 27 (2019): 135-162.

Efe, İsmail. "Mütareke ve Millî Mücadele Yıllarında İngilizlerin Sinop'taki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri". *Karadeniz Araştırmaları* 53 (2017), 353-372.

Eroğlu, Süreyya – Direr Akhan, A. Alev. "Seyahatnameler'de Sinop". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17/1 (2013): 261-282.

Gökçe, Feyyat – Oğuz, Nilüfer. "Azınlık ve Yabancı Okulların Osmanlı-Türk Eğitim Sistemine Olan Etkileri". *Uluslararası Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim Kongresi*. Bursa: Ekim 2009.

Gözübüyük, A. Şeref – Kili, Suna. *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifaktan Günümüze*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

Guluzade, Pasha. "Türk Tarih Yazıcılığında Usullere Dair". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi* 3/4 (2020), 7-17.

Karakılıç, Cem. "The Adventure of an Armenian School From the Ottoman to the Republic: Sanasarian College 1881-1935". *Review of Armenian Studies* 51 (2025), 125-156.

Karakök, Tunay. "H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti". *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/11 (2010): 267-284.

Kenanoğlu, M. Macit. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008), 179-192.

Kitromilides, Paschalis M.- Alexandris, Alexis. "Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration: The Historical Demography of the Greek Community of Asia Minor at the Close of the Ottoman Era". *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies* 5 (1984), 9-44.

Kiremitçiyan, Teni. "Arşiv Belgelerine Göre Hasköy'ün Günümüze Ulaşamayan Ermeni Eğitim Yapıları". *Sanat Tarihi Yıllığı* 29 (2020), 151-177.

Kuran, Neslihan. "Haskala'nın Yahudi Eğitime Etkisi: Alliance Israelite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm 'İstanbul AIU Okulları Örneği İle'". *Milel ve Nihal* 6/2 (2009), 255-288.

Kütükoğlu, Mübahat S. *Tarih Araştırmalarında Usûl*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2014.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Metintaş, Mustafa Yahya – Kayıran, Mehmet. "Pontus Sorunu: Tarihi Seyri ve Çözüm Çalışmaları". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi*, 15/1 (Haziran 2014): 193-214.

Nur, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*. C. 3. İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1992.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları, 1983.

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1/725.

Öz, Mehmet. "Sinop". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 252-255. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Özel, Ahmet. "Gayrimüslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/418-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Özcan, Tuğrul. *Merkezî ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Ülkütaşır, M. Şakir. "Atatürk, Samsun ve Havza'da (19 Mayıs- 12 Haziran 1919)". *Türk Kültürü* 5/49 (Kasım 1966), 30-35.

Robinson, David M. "Ancient Sinope". *The American Journal of Philology*, Cilt 27, No. 2 (1906): 125-150.

Pehlivanlı, Hamit. "Tarih Perspektifi İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 10/29 (Temmuz 1994), 357-378.

Sağlam, Nevzat. "Arşiv Belgelerine Göre Siyasi Faaliyetlerin Gölgesinde Üsküdar Berberyan Mektebi". *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X*. 383-404. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2018.

Soylu Yılmaz, Sanem. "Osmanlı'nın Son Döneminden Sinop'ta Bir Rum Mezarlığı". *Turcology Research*, S. 75 (2022): 476-484.

Şişman, Adnan. *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

Şimşek, Hüseyin. “Bir İmparatorluk Refleksi Olarak, 19. Yüzyılda Eğitsel Etkileşim ve Sonuçları”. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)* 14/3 (Aralık 2013), 79-99.

Torun, Sadık Fatih. “Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/60 (Ekim 2016), 157-174.

Vahapoğlu, M. Hidayet. *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları: Yönetimleri Açısından*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.

Yıldırım, Münir. “Dünden Bugüne Heybeliada Ruhban Okulu Sorunu ve Etrafındaki Tartışmalar”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/2 (2006), 383-404.

Yılmaz, Durmuş. “Lozan Andlaşmasından Önce Azınlık Okullarının Durumu”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (1997), 271-282.

Yılmaz, Özgür. "Diplomacy As A Source Of Travelogues: The Case Of Pierre Amédée Jaubert's Mission In Persia In 1805-1806". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 26 (2014): 65-96.

Zamacı, Ayşe. “Ermeni Milliyetçiliğinin Siyasallaşmasında Ermeni Muallimlerinin Faaliyet ve Roller”. *Ermeni Araştırmaları* 62 (2019), 41-74.

III. TEZLER

Alexandridou, Fani. *Η Παιδεία στον Πόντο: Η Εκπαίδευση και τα Εκπαιδευτικά Συστήματα (1648-1922)* [Pontus'ta Eğitim: Eğitim ve Eğitim Sistemleri (1648-1922)]. Selanik: Aristoteles Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Burma, Mustafa. *Lozan'dan Günümüze Batı Trakya'da Azınlık Eğitimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Çoban, Faruk. *XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Eğitim*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Demiroglou, Pantelis. *"Social and Educational Life of the Greek Community of Sinope: The Foundation, Organization and Operation of the Schools of Argyroupolis and the*

Intellectual Movement in the Region (1723-1923)". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Komotini: Democritus University of Thrace, 2015.

Elçiçeği, Büşra. *Halep Vilâyeti'ndeki Azınlık Okullarında Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerinin İncelenmesi (1898-1908)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Erdoğan, Hasibe. *Salnâmeler Işığında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Sinop Eğitim Tarihi (1839-1923)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Güler, İbrahim. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1992.

Güldal, Fatih. *Fetihden Osmanlılara Kadar Sinop Şehri Tarihi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2003.

Mentesidou, Eleni T. *"The Greek Community of Sinope: Archaeological and Historical Evidence from the Foundation of the Colony to the Roman Conquest"*. (Doktora Tezi). Komotini: Democritus University of Thrace, 2020.

Morkoç, Burak. *Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz Siyaseti*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Okur, Orhan. *H. 1286 – H. 1299 (M. 1869 – M. 1882) Yılları Arasında Kastamonu Vilayet Salnâmelerinde Sinop Sancağı'nın Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Yücel, Mustafa Serhan. *Türkiye'de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

IV. RESMÎ YAYINLAR VE DİĞER KAYNAKLAR

Düstur, I. Tertip, Cilt 2.

Kastamonu Vilayet Salnameleri (H. 1286, 1288, 1299, 1312, 1314, 1318).

Mehmed Said, Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Sinop Sancağı, No: 19, Ankara: Öğüd Matbaası, 1338 (1922).

V. Dijital Arşivler ve Veri Tabanları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA):

<https://www.devletarsivleri.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 24.01.2026).

Gallica- Bibliothèque Nationale de France (BnF): Sinop Şehir Planı (1784) için;

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53230759f>.

Search Culture (Yunan Dijital Kültür Arşivi): Sinop Rum Okulu Fotoğrafları;

<https://www.searchculture.gr/>.

Hellenic Literary and Historical Archive (ELIA): Sinop ve Karadeniz Rum eğitime dair görsel belgeler; https://digilib.gr:8080/LSelia/images_View/04.06.2.040.JPG

Pontus Hellenizmi Müzesi (Atina): Nikolaos Lithoxos Öğretmenlik Belgesi ve diplomalar; <https://hdl.handle.net/11641/2266>.

Sosyal Medya ve Şahsi Arşiv Koleksiyonları

Zeynel Zeki Özcanoğlu Arşivi: Sinop Varoş Mahallesi (1900) fotoğrafı için; <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2800602383311558&set=pcb.2621063761303125>

Mousio Pontiakou Ellinismou (Dijital Paylaşımlar): Vaftiz sertifikaları ve okul belgeleri; <https://www.facebook.com/PontiakouEllinismou>.

Aroma Lefkadas. "Valerios Chatzigeorgiou – eis mnimin". 30 Haziran 2019. Erişim Tarihi: 25 Ocak 2026.

<https://aromalefkadas.gr/%CE%B2%CE%B1%CE%BB%CE%AD%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CF%87%CE%B1%CF%84%CE%B6%CE%B7%CE%B3%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%BC%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B7%CE%BD/>

Bilgili, Tufan. "Sinop uvalcıyan İlkokulu". *Sinop Bilke*. 22 Mart 2024. Erişim Tarihi: 25 Ocak 2026. <https://sinopbilke.com/2024/03/22/sinop-cuvalciyan-ilkokulu/>

Naftemporiki. "Sinopi: Otan Tourkoi axiomatikoi epeyfimoysan Ellines mathites". 24 Haziran 2025. Erişim Tarihi: 25 Ocak 2026. <https://www.naftemporiki.gr/society/1972247/sinopi-otan-toyrkoi-axiomatikoi-epeyfimoysan-ellines-mathites-poy-epsallan-ton-ymnon-eis-tin-eleytherian/>

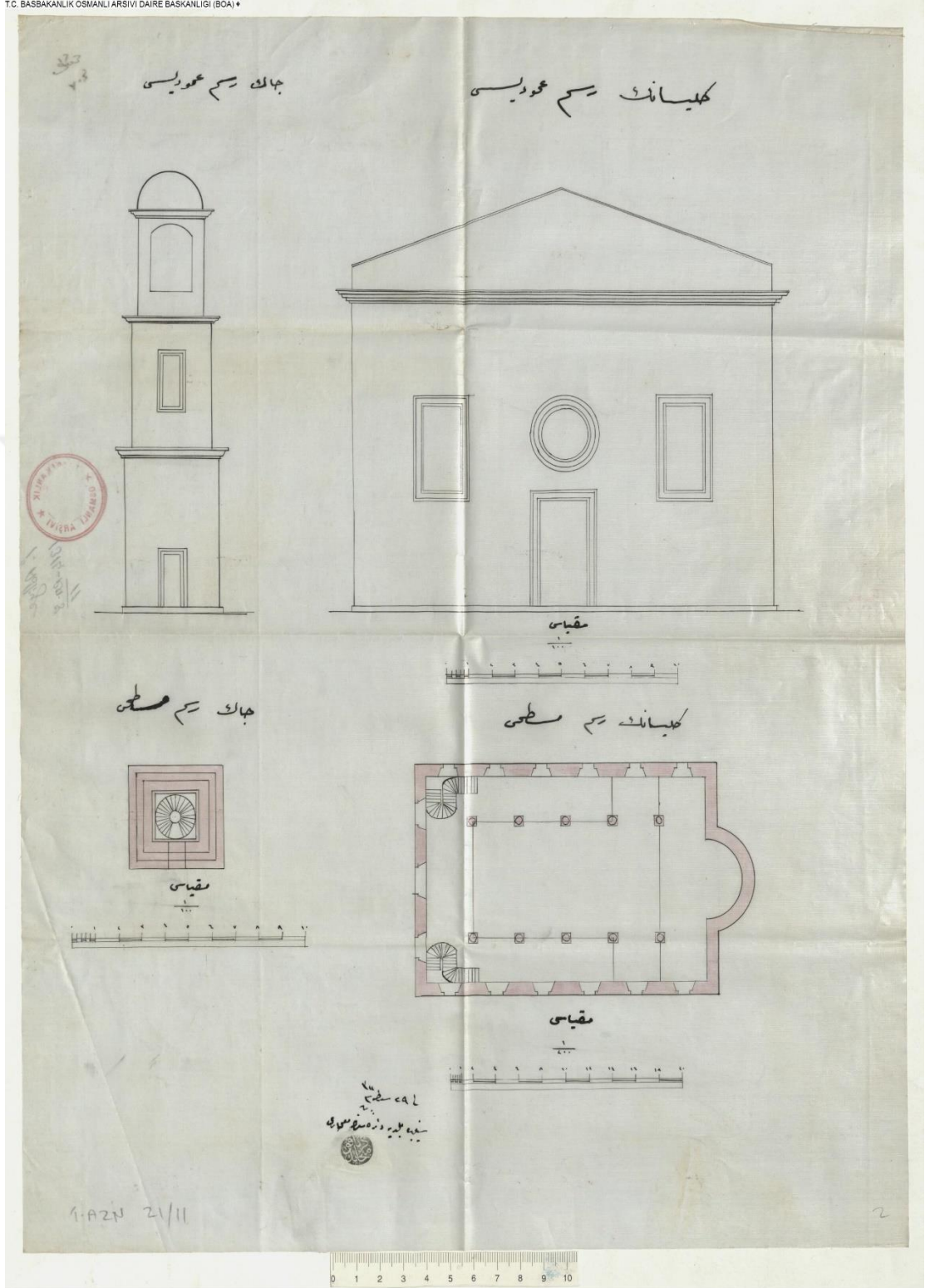
Pontos News. "Nikolaos Lithoxoos: O daskalos poy anagennise tin elliniki paideia ston Ponto". 20 Ocak 2026. Erişim Tarihi: 25 Ocak 2026. <https://www.pontosnews.gr/829800/pontos/prosopikotites/nikolaos-lithoxoos-o-daskalos-poy-anagennise-tin-elliniki-paideia-ston/>

Sinop'ta düzenlenmiş resmi bir Vaftiz Sertifikası E.t. 22.01.2026
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=5042826642394346&set=pb.100057604481318.-2207520000&type=3>

Sinop Rum Okulu ğrencilerinin ve ğretmenlerinin toplu fotoğrafı. Et.: 21.01.2026
Kaynak: https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/ELIA/000100-22_437061

EKLER

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) •

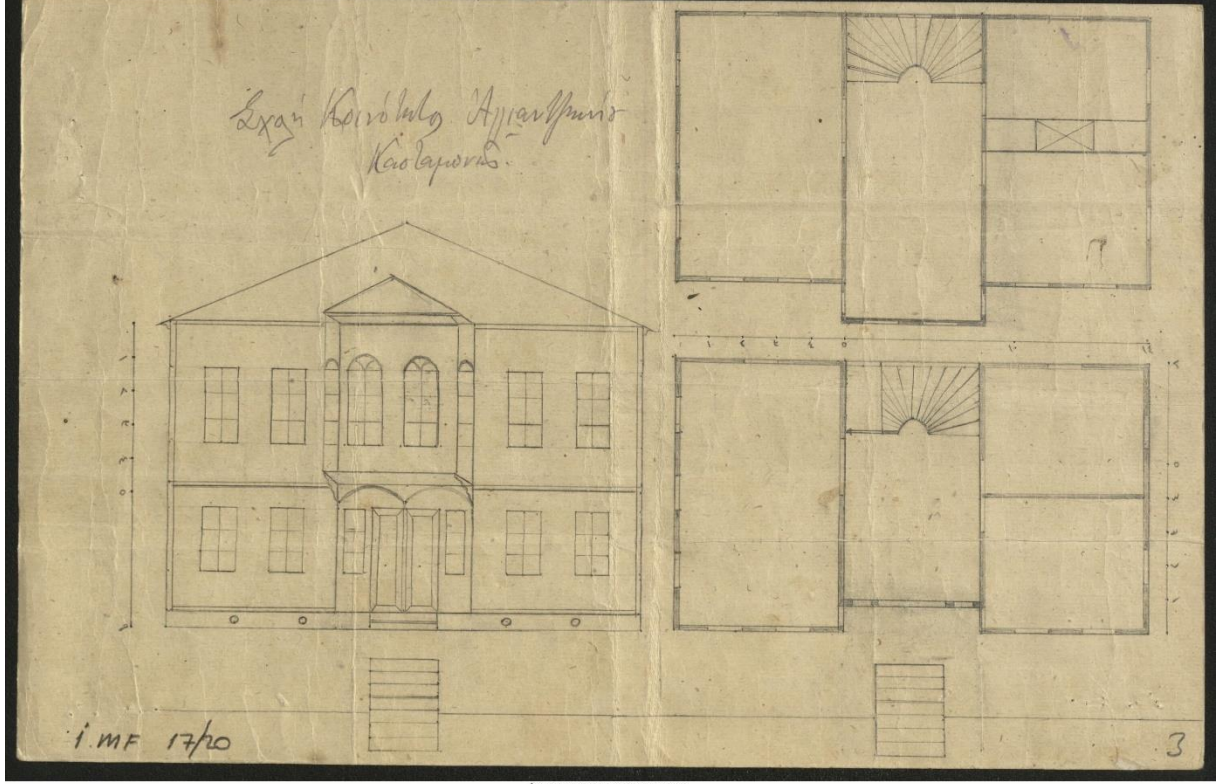

Ek 1. 1893 yılında Sinop'taki bir Rum kilisesi ve çan kulesi için hazırlanmış mimari proje.

Kaynak: BOA, İ.AZN, 21/11, 08.03.1314.

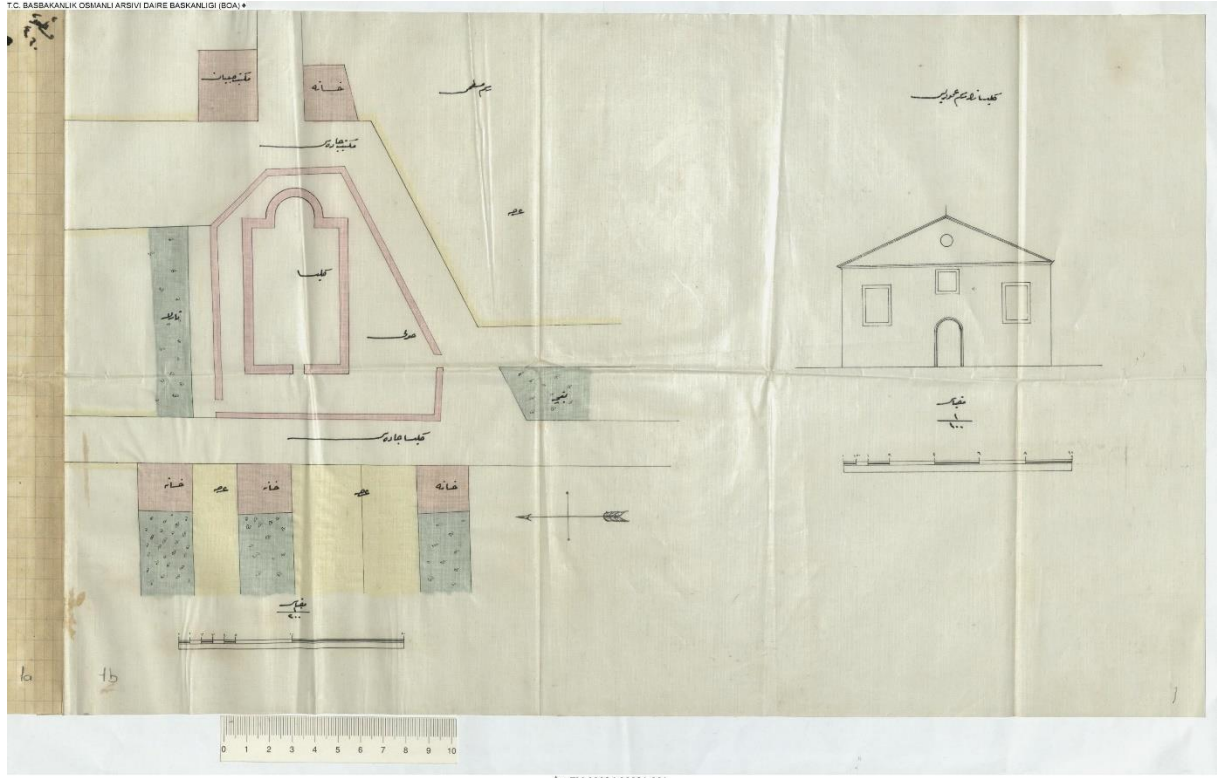
دولت تخراف معاملاتندن دولای مسئولیت قبول ایتمز
[نمونه ۱۴]

DH. SFR 430/92

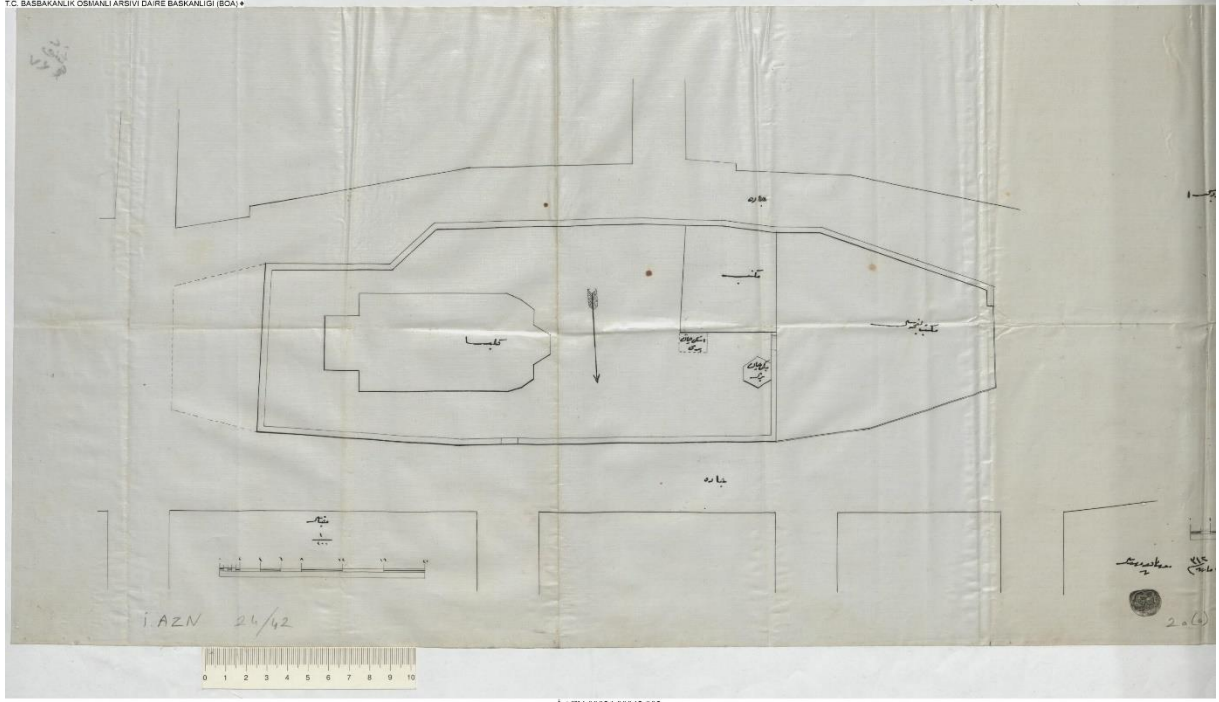
Ek 4. Ayancık Rum mektebi çizimi

Kaynak: BOA.İ.M.F.17/20, (1329)

Ek 5. kilise krokisi

Kaynak: BOA, İ. AZN., 26/31. H.17.02.1315, 1897

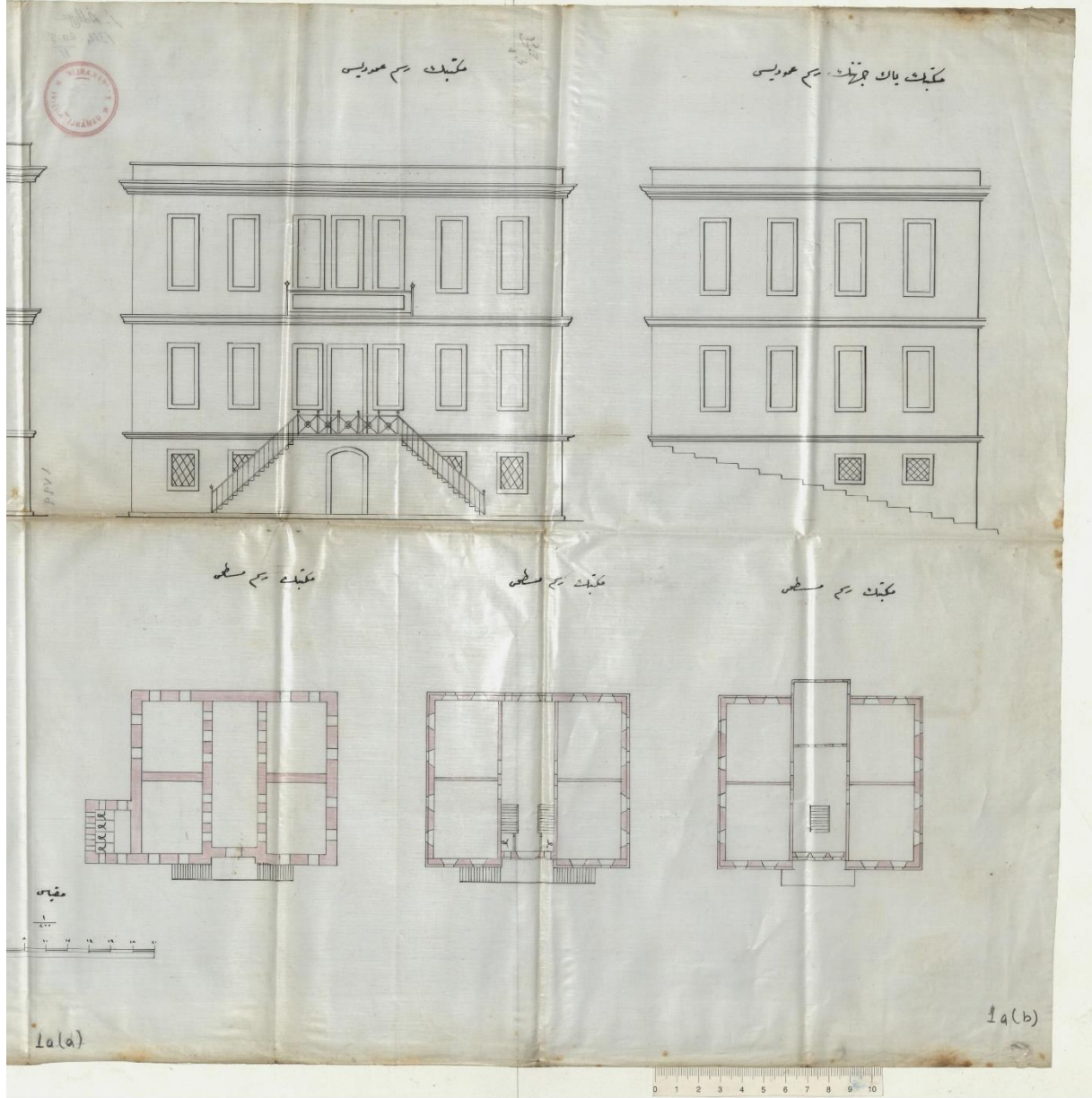
Ek 6. kilise krokisi

Kaynak: BOA, İ.AZN, 24/42, H. 19.10.1314, 1897

Ek 7. İstiklal İlkokulu.

Kaynak: tarafımızca çekilmiştir.

LAZN.00021.00011.001

Ek 9: Sinop Rum Okulu

Kaynak: BOA, İ.AZN, 21/11, 08.03.1314.

Ek 10: Sinop Rum Okulu Kitabesi (1899)

Tarih: 1899

Konum: Sinop

Kitabe Transkripsiyonu ve Tercümesi:

1. ΣΧΟΛΗ (Scholi) – *Okul*
2. ΙΔΡΥΘΕΙΣΑ ΔΑΠΑΝΑΙΣ (Idritheisa Dapanais) – *Masrafları ... tarafından karşılanarak inşa edilmiştir*
3. ΒΑΣ. Ι. ΤΖΟΥΒΑΛΤΖΗ (Vas. I. Tzouvaltzi) – *Vas[ilios] I. Çuvalcı*
4. 1899 – *İnşa Yılı*

Kaynak: tarafımızca çekilmiştir.

№	اسم الكتاب	تاریخ طبع	اسم مؤلفه و ترجمه
1	Τελερία τῶν νομισμάτων	Αθήναι 1898	Τωάττον Ελευθέριον
2	" τῶν Πλαγίων Παρρησιασίων	" 1901	Α. Αρρίδων
3	Αράγνιτα	" "	Αρρίδων Ελευθέριον
4	Ετοιχεία Παρρησιασίων	" 1899	Νικηταίον Τερβάρων
5	Τελερία τῶν Περμαίνων νομισμάτων	" "	Ε. Η. Σαυγαροπούλου
6	Πύλας Τελερ. Νομισμάτων	" 1898	Τωάττον Ελευθέριον
7	Τελερία τῶν Αρρίδων	" 1899	Ε. Πάδων
8	" τῶν Ελευθέρων Διοικησίων	" 1900	Δουδαίον Ε. Α. Τυβόλα
9	" Εγγνημῶν	" 1898	Ευριδωτος Πάμερον
10	Ετοιχεία παρρησιασίων	" 1899	Νικηταίον Τερβάρων
11	Τελερία τῶν Αρρίδων	" 1898	Ε. Πάδων
12	Ετοιχεία Παρρησιασίων	" 1901	Ελευθέριον Αδ. Τερματίων
13	Ετοιχεία Παρρησιασίων	" 1899	Νικηταίον Τερβάρων
14	Τελερία τῶν Περμαίνων νομισμάτων	" 1899	Ε. Η. Σαυγαροπούλου
15/16	" τῶν Πλαγίων Παρρησιασίων	" 1901	Α. Αρρίδων
17	" Εγγνημῶν	" 1900	Ευριδωτος Π. Πάμερον
18	" τῶν Πλαγίων Παρρησιασίων	" 1901	Α. Αρρίδων
19	" τῶν Εγγνημῶν Διοικησίων	" 1900	Δουδαίον Ε. Α. Τυβόλα
20	Ετοιχεία Παρρησιασίων	" 1899	Νικηταίον Τερβάρων
21	Τελερία 30 ἐντ	" 1901	Τωάττον Τερβάρων
22	Τελερία τῶν Ελευθέρων Διοικησίων	" 1900	Τερπίων Εὐριπιδῶν
23/24	" τῶν Πλαγίων Παρρησιασίων	" 1901	Α. Αρρίδων
25	Μαθηματικά Ετοιμασίων	" 1898	Αρρίδων Ελευθέριον
26	Εγγνημῶν Τελερία	" 1899	Ευριδωτος Πάμερον
27	Αράγνιτα	" 1901	Αρρίδων Ελευθέριον
28	Τελερία τῶν νομισμάτων	" 1898	Τωάττον Ελευθέριον
29/31	Ετοιχεία Παρρησιασίων	" 1899	Νικηταίον Τερβάρων
32	Ετοιχεία Ετοιμασίων	" 1899	Αρρίδων Ελευθέριον
33	Τελερία 30 ἐντ	" 1900	Τωάττον Τερβάρων
34	Τελερία τῶν Ελευθέρων Διοικησίων	" 1899	Τερπίων Εὐριπιδῶν
35/36	" τῶν Πλαγίων Παρρησιασίων	" 1901	Α. Αρρίδων
37/40	Μαθηματικά Ετοιμασίων	" 1898/99	Αρρίδων Ελευθέριον
41/45	Τελερία τῶν Ελευθέρων Διοικησίων	" 1899/1900	Τερπίων Εὐριπιδῶν

MF.MKT-623/18

1

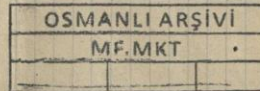
MF.MKT.00623.00018.001

Ek 11: kitap listesi

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Fon: MF.MKT, Dosya: 623, Gömlek: 18, Tarih: 29 Mart 1318 (11 Nisan 1902).

رد	اسم الكتاب	تاریخ طبعا	اسم مؤلفه و مؤلفه
46	Στοιχεία Ταξιδιού	Αθήναι 1899	Νικολάου Σερβίδου
47	Στοιχεία τῆς Βεφάρ. Δημοκρατίας	" 1897	Σερβίδου Σωκράτους
48/50	Στοιχεία τῆς Γραδοκωστ	" 1897	Σ. Ταρλαφίδου
51	Στοιχεία τῆς Αρμενίας τῆς	" 1899	Ν. Σ. Σερβίδου
52/54	Στοιχεία τῆς Αρμενίας	" 97/99	Ε. Σερβίδου
55/57	Μαθηματικά Γραμματικῆς	" 1898	Αρβίτου Βλάδου
58/60	Στοιχεία τῆς Μαυροβουνίου ἑκπαιδευτικῆς	" 1899	Σ. Ταρλαφίδου
61	Στοιχεία τῆς Μαυροβουνίου ἑκπαιδευτικῆς	" 1899	Σ. Ταρλαφίδου
62/68	Στοιχεία τῆς Βουλγαρίας ἐκπαιδευτικῆς	" 1900	Σ. Α. Λαμπροπούλου
69/72	Στοιχεία τῆς ἑκπαιδευτικῆς Δημοκρατίας	" 1900	Νικολάου Σερβίδου
73/74	Στοιχεία τῆς Αρμενίας	" 1898	Ε. Σερβίδου
75/77	Στοιχεία τῆς Βεφάρ. Δημοκρατίας	" 1900	Σερβίδου Σωκράτους
78/96	ἑκπαιδευτικῆς Στοιχεία	" 98/99	Σερβίδου Βλάδου
97/98	Ὀμπόσκις Δίος τῆς ἑκπαιδευτικῆς	" 1899	Ν. Σ. Σερβίδου
99/100	Στοιχεία 30 ἡμῶν	" 1901	Σερβίδου Σωκράτους
101/104	Στοιχεία ἑκπαιδευτικῆς Δημοκρατίας	" 1898	Ν. Α. Σερβίδου
105/106	Βασικά ἐκπαιδευτικῆς τῆς ἑκπαιδευτικῆς	" 1898	Ν. Α. Σερβίδου
107	ἑκπαιδευτικῆς Στοιχεία	" 1898	Σερβίδου Βλάδου

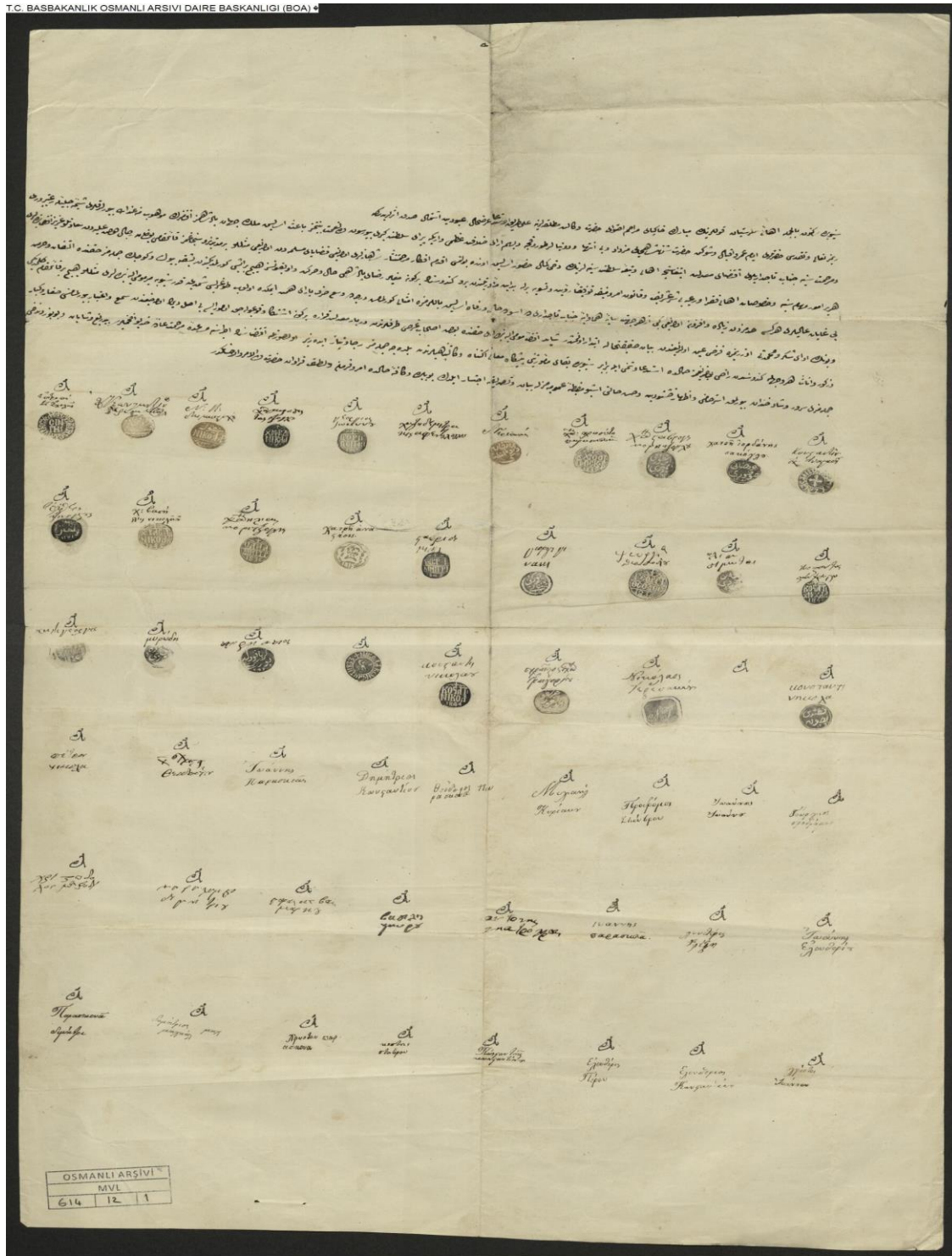
MF.MKT

MF.MKT.00623.00018.001

Ek 12: kitap listesi sayfa 2

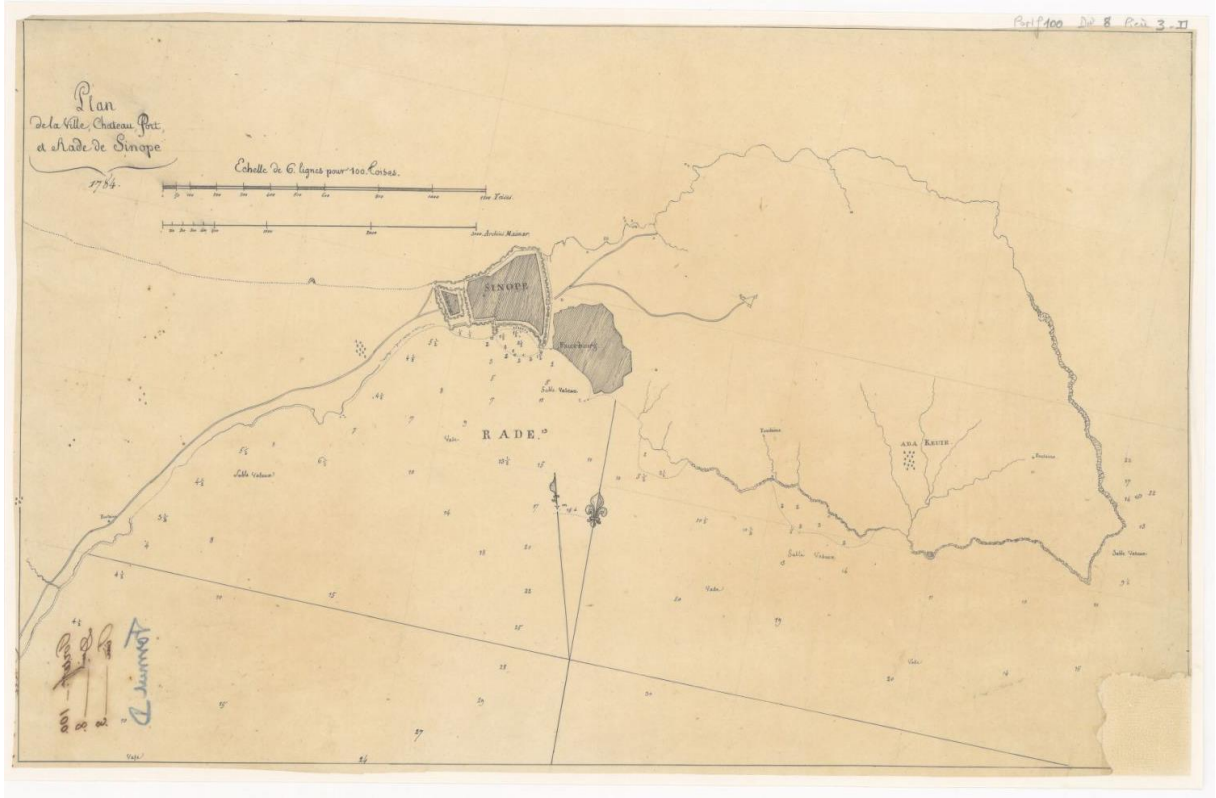
Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Fon: MF.MKT, Dosya: 623, Gömlek: 18, Tarih: 29 Mart 1318 (11 Nisan 1902).

MVL.00614.00012.001

Ek 13. SİNOP RUM CEMAATİNİN KAYMAKAM İBRAHİM BEY HAKKINDA VERDİĞİ MEMNUNİYET DİLEKÇESİ (MAHZAR) VE İMZALAR

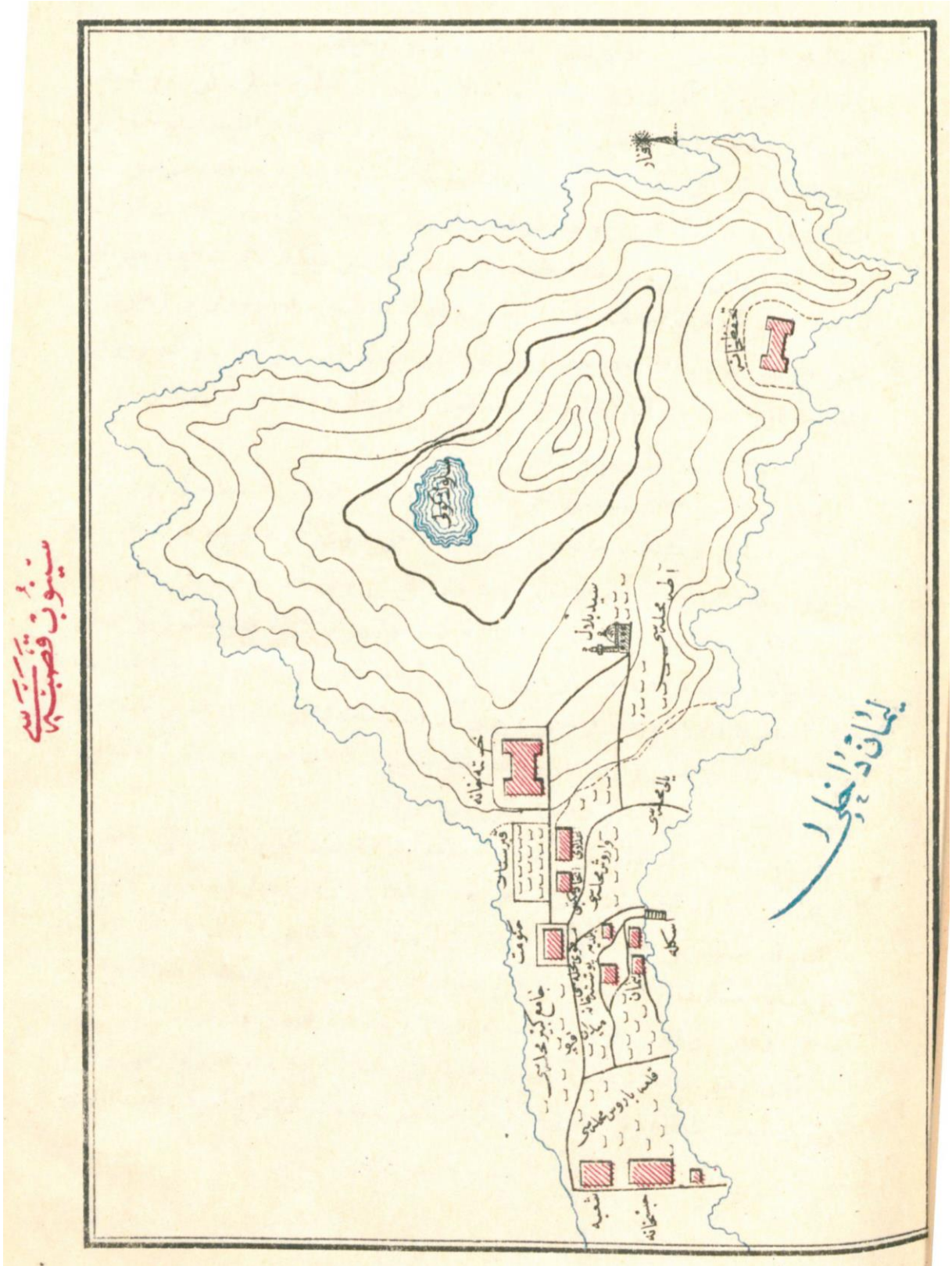
Kaynak: BOA, MVL. 614/12, 29 Temmuz 1861.

Ek 14. 18. YÜZYIL SONLARINDA SİNOP ŞEHİR PLANI, LİMAN VE KALESİ (1784)

Erişim: gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53230759f

Et. 22.01.2026

Ek 15. SİNOP KASABASI ŞEHİR PLANI, MAHALLELER VE RESMÎ BİNALAR (1922)

Kaynak: Mehmed Said, *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası: Sinob Sancağı*, No: 19, Ankara: Öğüd Matbaası, 1338 (1922), Harita Eki.

Ek 17. Sinop Rum Okulu öğrencilerinin ve öğretmenlerinin toplu fotoğrafı.

Kaynak: https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/ELIA/000100-22_437061

Et.: 21.01.2026

Ek 18. Trabzon Rum Lisesi diploması.

Kaynak: www.facebook.com/photo.php?fbid=1180956677167804&set=pb.100057604481318.-2207520000&type=3

Et. 22.01.2026

Ek 19. Trabzon Rum okulundan Nikolaos Lithoxos (Νικόλαου Λιθοξόου) adına düzenlenmiş Öğretmenlik İzin Belgesi (Endektikon)- 1904

Kaynak: Pontus Hellenizmi Müzesi, "Nikolaos Filoxenos Öğretmenlik Yetki Belgesi",
Envanter No: 1996.15.99, Atina.

Et. 22.01.2026

Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού [1991.15.6]
Πιστοποιητικό βάπτισης της Ευδοκίας Γιαζιτζόγλου.
Ιερός ναός Ευαγγελίστριας Σινώπης - 8.4.1907

Ek 20. 8 Nisan 1907 tarihinde Sinop'ta düzenlenmiş resmi bir Vaftiz Sertifikası.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=5042826642394346&set=pb.100057604481318.-2207520000&type=3>

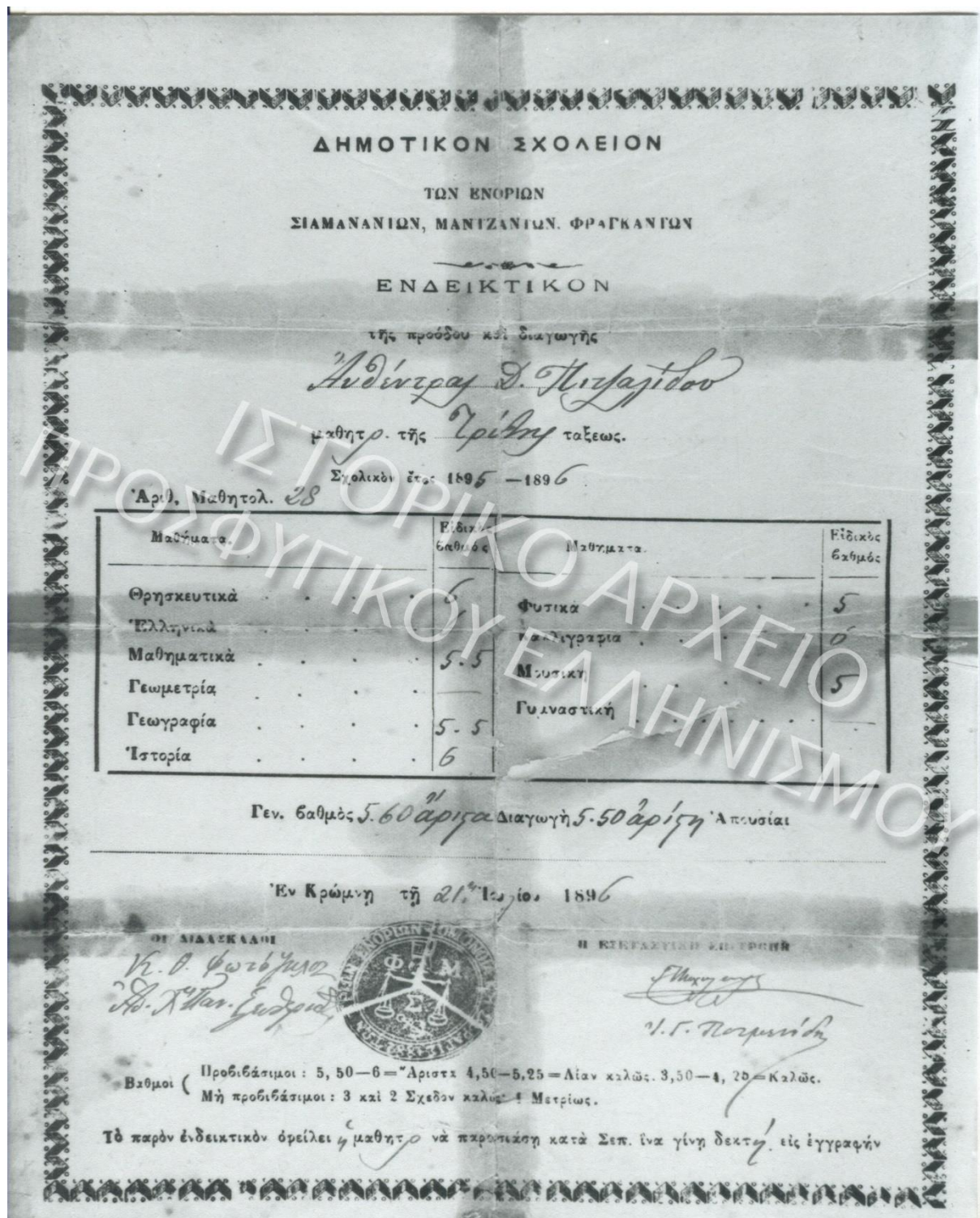
E.t. 22.01.2026

Ek 21. Öğreciler ve öğretmenler

Kaynak: https://digilib.gr:8080/LSelia/images_View/04.06.2.040.JPG

Et. 22.01.2026

Ek 22. Rum okuluna ait bir Endektikon (Öğrenci Karnesi/Sertifikası) örneği.

Kaynak: <http://hdl.handle.net/11641/2266>

Et. 22.01.2026